

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Szesnastowieczne oprawy z krakowskiej szkoły introligatorskiej na przykładzie kolekcji z Biblioteki Jasnogórskiej : wybrane problemy

Author: Agnieszka Biały

Citation style: Biały Agnieszka. (2015). Szesnastowieczne oprawy z krakowskiej szkoły introligatorskiej na przykładzie kolekcji z Biblioteki Jasnogórskiej : wybrane problemy. Praca doktorska. Katowice : Uniwersytet Śląski

© Korzystanie z tego materiału jest możliwe zgodnie z właściwymi przepisami o dozwolonym użytku lub o innych wyjątkach przewidzianych w przepisach prawa, a korzystanie w szerszym zakresie wymaga uzyskania zgody uprawnionego.

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

UNIwersytet śląski w Katowicach
Wydział Filologiczny

Agnieszka Biały

*Szesnastowieczne oprawy z krakowskiej szkoły
introligatorskiej na przykładzie kolekcji z Biblioteki
Jasnogórskiej – wybrane problemy*

Rozprawa doktorska

Promotor: dr hab. Leonard Ogierman, prof. US

KATOWICE 2015

Spis treści

Wstęp	5
Rozdział 1	
Charakterystyka opraw z XVI wieku ze zbioru biblioteki jasnogórskiej	17
1.1 Budowa XVI-wiecznej książki i konstrukcja jej oprawy	17
1.2. Charakterystyka materiałów opraw z XVI wieku ze zbioru biblioteki jasnogórskiej	23
1.3. Techniki introligatorskie opraw zabytkowych z biblioteki jasnogórskiej	29
1.4. Dekoracja i motywy zdobnicze opraw XVI-wiecznych	37
Rozdział 2	
Biblioteki klasztorów polskich Zakonu Świętego Pawła Pierwszego Eremitów	45
2.1. Książka i biblioteka w ustawodawstwie Zakonu	45
2.2. Działalność paulinów w zakresie organizacji i ochrony zbiorów	49
Rozdział 3	
Analiza i opis wybranych XVI-wiecznych opraw z kolekcji biblioteki jasnogórskiej	77
3.1. Typologia narzędzi dekoracyjnych i środków zdobniczych w oprawach z XVI wieku	79
3.2. Historyczne introligatorstwo krakowskie	86
3.3. Warsztaty krakowskich introligatorów w XVI wieku	107
Rozdział 4	
Autorska propozycja schematu opisu opraw zabytkowych	111
Zakończenie	189
Aneks	
Wybrane zagadnienia z warsztatu i metodologii badań oprawoznawczych obiektów zabytkowych	197
Bibliografia	219

Wstęp

W wieku XV i XVI państwo polsko-litewskie było dostatnie. Potęga Rzeczypospolitej Obojga Narodów miała wpływ na wysoką pozycję międzynarodową, a tym samym na stabilizację wewnętrzną i zewnętrzną kraju. Przebiegający przez terytorium państwa szlak handlowy północ-południe wzmacniał pozycje miast i ich mieszkańców, mieszczan oraz drobnej szlachty. Oprócz podróży handlowych odbywano podróże w celach edukacyjnych. Uniwersytety miały już ugruntowaną pozycję, a ich liczba stale wzrastała. Wraz ze studentami i profesorami migrowała wiedza. Rozliczne kontakty kulturalne, naukowe i handlowe przyczyniły się do wymiany prądów i myśli odrodzeniowych w Polsce. Do rozkwitu działań kulturalnych doby renesansu bezpośrednio przyczyniła rodzina królewska, a także królowa Bona, której włoskie pochodzenie wspomagało rozwój myśli renesansowej na wielu płaszczyznach życia społecznego i kulturalnego, a także politycznego¹. Sztuka włoska bez wątpienia czerpała z dorobku antyku. Świadczy o tym wykorzystanie detali i wątków tematycznych jak orszak Apollona czy bohaterowie Iliady. Łuki arkadowe znane już od czasów starożytnego Rzymu równie chętnie stosowano w renesansowych kompozycjach architektonicznych, w działach malarskich i innych sztukach plastycznych.

Szesnastowieczny Kraków, będący u szczytu rozwoju kulturalno-gospodarczego, to miasto dostatku, miejsce handlu i działalności rzemieślników różnych profesji. Miasto z którego wyszło pierwsze na terenie Rzeczypospolitej słowo drukowane². Była dziewiątym krajem, w którym pojawiła się *czarna sztuka*. Kasper Straube, drukarz niemieckiej proveniencji, w 1474 roku wydał w Krakowie kalendarz *Almanach Cracoviense*. Pierwszą stałą oficynę drukarską, która zaznaczyła swoją obecność w Krakowie w latach 1505-1525, założył operatywny handlarz win i papieru Jan Haller. W niedługim czasie pojawiły się kolejne tłocznie. Potencjał służący rozwojowi drukarni i zbytu nakładów był znaczny. Stolica skupiała otoczenie

---

¹ M. BOGUĆKA: *Bona Sforza*. Wrocław 2009.

² B. BIENKOWSKA: *Książka na przestrzeni dziejów*. Warszawa 2005, s. 87-88.

dworu królewskiego i biskupiego, poza tym obecność licznych klasztorów, a przede wszystkim samo środowisko akademickie, stwarzały zapotrzebowanie na słowo drukowane i stymulowały rozwój *czarnej sztuki*³.

Na ich potrzeby podjęli działalność także i introligatorzy, jedna z istotnych społeczności rzemieślniczych, funkcjonujących w tym czasie w Krakowie, którzy wiązali przekazane przez drukarzy składki i zaopatrywali w zewnętrzny materiał ochronny.

Oceny stanu badań oprawy polskiej dokonała Anna Lewicka-Kamińska⁴, dalej Magdalena Paczyńska⁵, uzupełniając listę o publikacje z kolejnych lat. Piśmiennictwo naukowe omawiające szesnastowieczne oprawy wywodzące się z krakowskiego środowiska introligatorskiego, na tle ogólnych rozważań oprawozdawczych, jest dość bogate.

Pierwszą próbę ustalenia lokalizacji warsztatów introligatorskich podjął Władysław Wisłocki⁶, przy okazji tworzenia katalogu inkunabułów, wzbogaconego adnotacjami o proveniencji oraz licznymi ilustracjami charakterystycznych motywów graficznych badanego obiektu.

W dalszej kolejności należy wymienić odnoszące się do tej problematyki teksty Adam Chmiela⁷, Stefana Komornickiego⁸, Kazimierza Piekarskiego⁹

---

³ Opis sytuacji typograficznej Krakowa w XVI w. zob. *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. T. 1: *Małopolska*. Cz. 1: Wiek XV-XVI. Red. A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wrocław 1960. Mapę pierwszych oficyn drukarskich na terenie Krakowa wraz z latami działalności zamieszczono w kolejnym rozdziale. M. BOGUCA: *Bona Sforza*. Wrocław 2009. Cz. 1: Wiek XV-XVI. Red. A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wrocław 1960.

⁴ *Dzieje oprawy książkowej w Polsce. Stan Badań, problematyka i postulaty*. W: *Dawna książka i kultura: materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*. Red. S. GRZESZCZUK, A. KAWIECKA-GRYCZOWA. Wrocław i in. 1975, s. 144-168.

⁵ M. PACZYŃSKA: *Przegląd polskich badań oprawozdawczych*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia librorum” 1997, nr 7, s. 51-60.

⁶ W. WISŁOCKI: *Incunabula typographica Bibliothecae Universitatis Cracoviensis*. Kraków 1900.

⁷ A. CHMIEL: *Z dawnych opraw introligatorskich*. „Kwartalnik Historyczny” XV, 1901, s. 372-394; TENŻE: *Introligatorzy cudzoziemscy i zamiejscowi w Krakowie w latach 1574-1646*. „Exlibris” 1929, t. 7, z. 2.;

⁸ S. KOMORNICKI: *Zabytkowe oprawy średniowieczne. Zbiór Muzeum XX Czartoryskich w Krakowie*. „Exlibris” 1925, z. 7, s. 1-28.

⁹ K. PIEKARSKI: *Książka w Polsce XV i XVI w.* W: *Kultura staropolska*. Kraków 1932, s. 350-382. Prowadzono prace nad systematyczną rejestracją opraw zabytkowych, bez względu na ich wartość estetyczną, niestety, tylko niewielki fragment materiałów został opublikowany. Zob. A. KAWECKA-GRYCZOWA: *Dzieło Kazimierza Piekarskiego*. W: *Studia nad książką poświęcona pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław 1951, s. 47-57.

i Aleksandra Birkenmajera¹⁰. Dorobek naukowy dotyczący stanu krakowskiego introligatorstwa obejmuje m.in. prace Marii Jarosławieckiej-Gąsiorowskiej¹¹, Anny Lewickiej-Kamińskiej¹², Marii Krynickiej¹³, Ilsy Schunke¹⁴ oraz Alodii Kaweckiej-Gryczowej¹⁵. Wzmiankować ponadto należy badania Mieczysława Marka Gębarowicza¹⁶.

Ostatnio w polskim środowisku naukowym coraz częściej podejmuje się problematykę książki dawnej, w tym jej szaty zewnętrznej. Opublikowano m.in. katalog krakowskich opraw z lat 1400-1600 z Biblioteki Jagiellońskiej¹⁷ oraz monograficzne opracowanie opraw tekstylnych i haftowanych¹⁸.

---

¹⁰ Oprócz rozpraw monograficznych zob. prace przyczynkarskie A. BIRKENMAJERA: *Ocena oprawy Psalterz Floriańskiego*. W: *Psalterz Floriański. Łacińsko-polsko-niemiecki rękopis Biblioteki Narodowej w Warszawie*. Lwów 1939, s. 1-15; *Oprawa rkp. 2470 Biblioteki Jagiellońskiej i inne oprawy tej samej pracowni introligatorskiej*. „*Exlibris*” 1925, z. 7, s. 1-28. Opracowano także metodę opisu opraw, por. *W sprawie rejestracji i katalogowania opraw zabytkowych*. W: *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław 1951, s. 105-121; zob. A. LEWICKA-KAMIŃSKA: *Dorobek naukowy A. Birkenmajera w badaniach nad starymi drukami i oprawą książki zabytkowej*. „*Roczniki Biblioteczne*” 1968, R. 12, z.1-4, s. 1-15.

¹¹ M. JAROSŁAWIECKA-GĄSIOROWSKA: *Materiał do ikonografii świeckiej na polskich oprawach XVI i XVII wieku*. „*Sprawozdania PAU*” 1949, s. 560-563; TEJŻE: *Ikonomia świecka na oprawach XVI i XVII wieku*. „*Rocznik Biblioteki Narodowej*” 1970, t. 6, s. 315-337.

¹² A. LEWICKA-KAMIŃSKA: *Rzut oka na oprawy książkowe w Krakowie*. „*Roczniki Biblioteczne*” 1972, R. 16, z. 1-2, s. 49-64.

¹³ M. KRYNICKA: *Oprawy książkowe z herbami ostatnich Jagiellonów w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie*. „*Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie*” 1980, t. 12, s. 23-59.

¹⁴ I. SCHUNKE: *Krakauer Frührenaissanceeinbände*, „*Gutenberg Jahrbuch*” 1973, s. 429-435.

¹⁵ A. KAWECKA-GRYCZOWA: *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*. Wrocław i in. 1988.

¹⁶ M. GĘBAROWICZ: *Na śladach polskich bibliotek królewskich*. „*Roczniki Biblioteczne*” 1970, R. XIV, z. 1/2, s. 113-139.

¹⁷ J. S. VAN LEEUWEN: *The Golden Age...*

¹⁸ J. TOMASZEWSKI: *Oprawy haftowane i tekstylne z XIV-XIX wieku w zbiorach polskich*. T. 1 *Kontekst historyczny*. T. 2 *Katalog opraw haftowanych*. Warszawa 2013.

Coraz częściej realizowane są indywidualne wystawy księgozbiorów. Praktykowana bywa ekspozycja w przestrzeni muzealnej zarówno książek wyróżniających się nieprzeciętną szatą¹⁹, jak i narzędzi warsztatu intrologatorskiego²⁰.

Zorganizowano ponadto Pierwszą Ogólnopolską Konferencję Oprawozdawczą *Tegumentologia Polska Dzisiaj*, gdzie podjęto tematykę problemowego ujęcia, instytucjonalnych zborów opraw, i towarzyszące temu zagadnieniu aspekty teoretyczne i konserwatorskie²¹.

Istniejące w Polsce zbiory druków z XV–XVIII wieku są w olbrzymiej większości pochodzenia kościelnego. Zasoby bibliotek kościelnych i klasztornych należą więc do najstarszych i najbogatszych w Polsce. Były dewastowane w czasie wojen, a w głównej mierze ucierpiały w trakcie rozbiorów. Przenoszono je, łączono lub dzielono w momentach reorganizacji administracji kościelnej.

Mobilność zbiorów sprawiła, że nadal konieczne są dalsze pogłębione i kompleksowe opracowania kościelnych i zakonnych zasobach bibliotecznych²². Najstarsze o tej tematyce opracowanie autorstwa Edwarda Chwalewika ukazało się w 1926 roku²³.

---

¹⁹ Biblioteka Sapiehów z Krasicy w Zamku Królewskim na Wawelu: katalog wystawy 18 marca-31 maja 2014. Oprac. J.T. PETRUS i in. Kraków 2014. Muzeum Historyczne Księży Misjonarzy w trakcie wystawy „W deszczki oprawić” 23 marca - 15 czerwca 2014 roku, zaprezentowało najpiękniejsze oprawy starych druków XV-XVIII wieku, pochodzące ze zbiorów Biblioteki Księży Misjonarzy na Stradomiu.

²⁰ Muzeum Narodowe Kamienica Szołayskich podczas ekspozycji wystawy *Zawsze Młoda* prezentowało piękno polskich druków secesyjnych oraz opraw, zarówno nakładowych, jak i artystycznych, w tym dzieło Roberta Jahody (mszał oprawiony w technice mozaiki skórzanej z zachowaniem motywów regionalnych) oraz prace uczniów z jego warsztatu. Całą halę ekspozycyjną w Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie zorganizowano jako wystawę stałą *Drukarstwo Krakowskie XV-XX wiek*. Oprócz narzędzi drukarskich, pokazano tam sprzęt intrologatorski.

²¹ Organizowana przez Instytut Informacji Naukowe i Bibliologii UMK oraz Bibliotekę Uniwersytecką UMK, Toruń, 26-27 czerwca 2014 r.

²² M.T. ZAHAJKIEWICZ: *Zbiory kościelne, wartości znane i nieznane*. Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 2000, 73, s. 461-469.

²³ E. CHWALEWIK: *Zbiory polskie*, t. 1-2, Warszawa 1926-1927.

Współcześnie nie może być ono źródłem wiarygodnych informacji, chociażby z uwagi na straty wojenne i zmianę granic Polski. Podobnej ocenie podlegają prace Kazimierza Piekarskiego²⁴. Jedynie informacje na temat losów biblioteki klasztoru mogileńskiego zostały zaktualizowane²⁵.

W polskiej literaturze przedmiotowej zainteresowanie bibliotekami kościelnymi, a w szczególności klasztornymi, uwidoczniło się po 1950 roku. Oryginalne prace naukowe o tej tematyce zostały opublikowane na łamach periodyku *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* (ABMK) oraz w redagowanej przez Barbarę Bieńkowską serii wydawniczej *Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi* (BPKH). Dopiero w latach siedemdziesiątych ukazały się informacje, ujawniające stan posiadania kościelnych zasobów bibliotecznych. Zaliczyć należy do nich encyklopedyczne hasła autorstwa Stanisława Librowskiego²⁶ i Ludwika Grzebień²⁷ oraz opracowanie Romana Niry²⁸.

Kościelne zasoby biblioteczne przenikają się z archiwaliami i nie zawsze bywają wyraźnie oddzielone od siebie. Zdaniem Marka T. Zahajkiewicza część zasobów bibliotecznych i archiwalnych została jednak uporządkowana i opracowana, inne są dopiero na etapie prac wstępnych²⁹.

---

²⁴ K. PIEKARSKI: *Uwagi i uzupełnienia do katalogu inkunabułów mogińskich cystersów. „Ebenda”* 1924, 5, s. 57–64; K. PIEKARSKI: *Inwentarz inkunabułów bibliotek polskich: seria pierwsza rana przez [...]*. Krakowskie Koło Bibliotekarzy Polskich – Prace Biblioteczne 1925, 1, ss. 42; TENŻE: *Inkunabuły i druki polskie XVI wieku w bibliotece OO. Franciszkanów we Lwowie. „Silva Rerum”* 1927, 3, s. 22–23; TENŻE: *Polonika XVI wieku w bibliotece opactwa mogińskiego. Ibidem* 1927, 3, s. 36–37; TENŻE: *Biblioteka klasztoru Duchaków Sandomierskich w roku 1652. Ibidem* 1927, 3, s. 105–106.

²⁵ A. CZACHAROWSKI: *Losy biblioteki i archiwum klasztoru mogińskiego. Zapiski Historyczne* 1976, 41, s. 167–174; H. KUNA: *Z dziejów biblioteki klasztoru OO. Cystersów w Mogile od jej założenia do początku XVIII wieku. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny” WSP w Krakowie* 1984, z. 2, s. 31–59.

²⁶ S. LIBROWSKI: *Archiwa Kościoła katolickiego w Polsce. Encyklopedia Katolicka*. Lublin 1985, t. 1, kol. 877–886.

²⁷ L. GRZEBIEŃ: *Biblioteki kościelne w Polsce. W: Encyklopedia Katolicka....* kol. 505–510.

²⁸ R. NIR: *Informator o archiwach, bibliotekach i zbiorach kościelnych w Polsce. „Chrześcijanin w Świecie”* 1977, 54, s. 63–86; TENŻE: *Informator o bibliotekach kościelnych w Polsce. Tamże* 1977, 56–57, s. 197–227.

²⁹ M.T. ZAHAJKIEWICZ: *Zbiory kościelne, wartości znane i nieznane...*, s. 468.

Świadczą o tym opracowania o charakterze monograficznym autorstwa Wiesława Franciszka Murawca³⁰, Marii Pidłypczak-Majerowicz³¹, Krzysztofa Nierzwickiego³², a w przypadku zgromadzeń żeńskich: Ireny Czachrowskiej³³, Romana Niry³⁴ i Jolanty Gwioździk³⁵. Opracowane zostały również bibliografie przedmiotowe, informujące o stanie badań na ewidencją zasobów bibliotek kościelnych³⁶.

Analizując piśmiennictwo na temat bibliotek kościelnych, należy stwierdzić, że w opracowaniach reprezentowane są wszystkie typy archiwów i bibliotek, jednakże najczęściej opisywane są zasoby klasztorne. W klasztorach dokument traktowany był zawsze jako własność niezbywalna i nigdy nie prowadziły akcji wyprzedaży dubletów, wymiany oraz nie organizowały aukcji. Dzięki temu w klasztornych zasobach archiwalnych i bibliotecznych odnaleźć można najstarsze dokumenty łacińskie i polskie oraz przełomowe dla historii książki inkunabuły. Najczęściej publikowane bywają katalogi rękopisów i inkunabułów, zawierające opisy całych zbiorów oraz pojedynczych, szczególnie cennych jednostek. Oryginalne doniesienia naukowe o charakterze historycznym prezentowane są w kwartalniku „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, a o charakterze bibliotekoznawczym w „Rocznikach Bibliotecznych”. Prace o tej tematyce zamieszcane bywają również

---

³⁰ W.F. MURAWIEC: *Reforma potrydencka Zakonu Braci Mniejszych w Polsce*. Kalwaria Zebrzydowska 1990.

³¹ M. PIDŁYPCZAK-MAJEROWICZ: *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku*. Wrocław 1996.

³² K. NIERZWICKI: *Biblioteki kartuzji kaszubskiej oraz konwentów filialnych w Berezie Kartuskiej i Gildach*. Pelplin 2001.

³³ I. CZACHOROWSKA: *Książka w rękach klarysek śląskich*. „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1966, 21, 407–419.

³⁴ R. NIR: *Rękopisy liturgiczne Biblioteki PP. Benedyktynów w Staniątkach*. „Częstochowski Studia Teologiczne” 1976, 4, s. 165–184; TENŻE: *Rękopisy liturgiczne PP. Norbertanów w Imbramowicach*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 1976, 29, s. 47–53.

³⁵ J. GWIOŹDZIK: *Biblioteka pańien benedyktynów łacińskich we Lwowie (XVI–XVIII wiek)*. Katowice 2001.

³⁶ W.A. PABIN *Bibliografia piśmiennictwa o polskich bibliotekach kościelnych za lata 1901–1965*. „Studia Theologica Varsoviensia” 1970, 8, s. 351–368; R. ŻMUDA *Bibliografia piśmiennictwa o polskich bibliotekach kościelnych za lata 1966–1979*. STV 1981, 19, s. 245–284; TENŻE: *Bibliografia piśmiennictwa o polskich bibliotekach kościelnych za lata 1980–1990*. „Saeculum Christianum” 2001, s. 181–294; TENŻE: *Bibliografia piśmiennictwa o polskich bibliotekach kościelnych za lata 1991–2000*. „Saeculum Christianum” 2004, s. 179–246; M. JANIĄK, K., BEDNARSKA-RUSZAJOWA: *Archiwa i biblioteki kościelne w publikacjach polskich*. Bibliografia, 1997, 1/2, s. 78–172.

w czasopismach teologicznych, takich jak „*Studia Theologica Varsaviensia*” oraz „*Studia Claromontana*”.

W przypadku rodzimych klasztorów paulińskich zainteresowanie ich bibliotekami jest skromne. Z historycznego obowiązku odnotowana została praca Ludwika Zalewskiego z 1926 roku, przedstawiająca krótki zarys dziejów bibliotek konwentów paulińskich we Włodawie i Leśnej Podlaskiej³⁷. Znacznie obszerniej, bo aż do kasaty klasztoru w 1864 roku, historię biblioteki paulińskiej w Leśnej omówiła Barbara Bieńkowska³⁸.

Nie podejmowano natomiast prób szerszego omówienia dziejów biblioteki paulińskiej na Skalce w Krakowie. Zachował się jedynie jej krótki opis autorstwa Ludwika Zarewicza z 1889 roku³⁹. Pełniejszy zarys jej historii, a szczególnie opis kolekcji rękopisów w niej zgromadzonych jest autorstwa Janusza Zbudniewka⁴⁰, oraz rozprawa doktorska autorstwa Pawła Skalskiego *Biblioteka klasztoru paulinów w Krakowie na Skalce do drugiej połowy XIX wieku*, napisana w Instytucie Nauk Historycznych Uniwersytetu Kard. Stefana Wyszyńskiego w Warszawie pod kierunkiem Janusza Zbudniewka. Wybrane z dokumentacji konserwatorskiej obiekty z Biblioteki Skalecznej zawiera publikacja *Konserwacja zabytkowego materiału bibliotecznego z klasztoru Ojców Paulinów w Krakowie na Skalce*, autorstwa Leonarda Ogiermana⁴¹.

Z racji rangi częstochowskiej świątyni napisano wiele tekstów upamiętniających historię tegoż miejsca. Nie pominął opisu Częstochowy kanonik krakowski, historyk narodu polskiego Jan Długosz⁴². Na temat skarbów sztuki malarskiej, architektonicznej, rzeźbiarskiej i rzemieślniczej, zgromadzonych w jasnogórskim

---

³⁷ L. ZALEWSKI: *Biblioteka Seminarium Duchownego w Lublinie i biblioteki klasztorne w diecezji lubelskiej i podlaskiej*. Warszawa 1926, s. 66–76.

³⁸ B. BIENKOWSKA: *Biblioteka OO. Paulinów w Leśnej (1727–1864)*. „*Studia Claromontana*” 1988, 9, s. 400–414.

³⁹ L. ZAREWICZ: *Skalka z kościołem ŚŚ. Michała i Stanisława w Krakowie*. [w:] J. Czech: *Kalendarz krakowski na rok 1889*. Kraków 1889, s. 90.

⁴⁰ Z. KOWALSKA-URBANKOWA, J. ZBUDNIEWEK: *Katalog rękopisów Biblioteki Paulinów w Krakowie na Skalce*. „*Studia Claromontana*” 1987, 8, 269–384, a także TENŻE: *Zbiór rękopisów paulińskich w Polsce*. „*Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi*” 1992, 12, s. 5–54.

⁴¹ L. OGIERMAN: *Konserwacja zabytkowego materiału bibliotecznego z klasztoru Ojców Paulinów klasztoru Na Skalce*. „*Biblioteki kościelne i klasztorne w Polsce*”. Katowice 2009, s. 32–52.

⁴² J. DŁUGOSZ: *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*. „*Opera Omnia*”. Kraków 1864. T. 3, s. 120–125.

sanktuarium, ukazała się, wielokrotnie wznawiana publikacja, przedstawiająca niezwykłość miejsca⁴³. Przeglądu piśmiennictwa na temat książki i biblioteki w jasnogórskim sanktuarium dokonała Agnieszka Bajor⁴⁴. Najnowszego i zarazem dokumentnego opisu dziejów biblioteki na Jasnej Górze dokonał Jarosław Łuniewski⁴⁵. Jego dysertacja doktorska opisuje dzieje zabytkowej biblioteki w Częstochowie oraz prezentuje pozostałe paulińskie biblioteki klasztorów funkcjonujące w Europie. Dodatkowo rozprawa zawiera załączniki: indeks inkunabułów oraz paleotypów biblioteki jasnogórskiej.

W klasztorach paulińskich pomieszczenia, które świadomie przystosowywano na potrzeby gromadzenia, przechowywania i udostępniania zbiorów bibliotecznych, zaczęły powstawać dopiero od drugiej połowy XVII wieku. Wcześniej książki najczęściej były przechowywane w obrębie klasztoru, w miejscach mniej lub bardziej do tego celu przystosowanych⁴⁶. Takie przypadkowe rozwiązanie zastosowano w klasztorze Krakowie na Skałce. Odmienne rozwiązanie funkcjonowało w klasztorze w Beszowej, którego budowę rozpoczęto już w XV wieku. Tamtejsza biblioteka mieściła się w parterowej, północnej części klasztoru, przylegającej od wschodu do pierwotnego budynku kościelnego. Stanowiła ją niewielka, prostokątna sala, niegdyś pokryta polichromią, nakryta dwuprzęsłowym sklepieniem krzyżowym, o ceglanych żebrach. Do biblioteki z kościoła prowadziła niska sień⁴⁷. Na Jasnej Górze natomiast księgozbiór umieszczono w murowanej części wieży

---

⁴³ J. St. PASIERB, J. SAMEK: *Skarby Jasnej Góry*. Warszawa 1997.

⁴⁴ A. BAJOR: „Polska Bibliografia Bibliologiczna” jako źródło do dziejów książki i biblioteki jasnogórskiej. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”. 2011, T. 96, s. 5–22.

⁴⁵ J. ŁUNIEWSKI: *Zabytkowy księgozbiór biblioteki jasnogórskiej: analiza bibliologiczna i konserwatorska*. Uniwersytet Śląski Katowice 2003. Rozprawa doktorska,

⁴⁶ Podstawą wykształcenia się u paulinów określonej kultury książki były księgi liturgiczne, które decydowały o jakości najstarszych bibliotek zakonnych i klasztornych. O kulturze książki mówi również sam proces jej powstawania. Źródłem pozyskiwania książki przede wszystkim były własne skryptoria, a dopiero potem zakup. Charakterystyczny jest brak informacji o początkach kształtowania się bibliotek (nie tylko prowincji polskiej), najczęściej wiadomo o księgach liturgicznych, zwyczajowo przechowywanych w bezpośrednim sąsiedztwie ołtarza, często w zakrystii lub w skarbcu.

⁴⁷ M. GORZELAK: *Kościół i klasztor pauliński w Beszowej*. „Studia Claromontana” 1989, nr 10, s. 470–473.

kościelnej, tuż przy kaplicy domowej konwentu. Dzięki temu zabezpieczone je przed wilgocią, kradzieżą i częstymi pożarami⁴⁸.

Klasztor na Jasnej Górze dla polskiej prowincji zakonnej był domem macierzystymi pod każdym względem wzorcowym, stąd wszelkie rozwiązania obecności i funkcjonowania biblioteki w tym klasztorze stanowiły inspirację do podobnych działań i zachowań w paulińskim klasztorze w Beszowej czy w Krakowie na Skalce.⁴⁹ Stając w sali, będącej perłą barokowej architektury bibliotecznej, ujrzyć można ciąg półek z równymi rzędami jednakowo zdobionych futerałów. Dzięki nim całość wnętrza bibliotecznego prezentuje się harmonijnie, jednocześnie jednak utrudnia ogląd historycznych opraw. Z ponad 13 tysięcy starych druków w futerałach znajduje się 53,46% zbioru, w zamkniętej części regałów – 23,79%, a poza ewidencją katalogową – 22,75%. Tak bogaty księgozbiór, o niezaburzonym przez zawirowania dziejowe zasobie, stanowi unikalny materiał do porównawczych analiz. Omawianą kolekcję wyróżnia zachowanie wielu opraw oryginalnych, z katenami lub ich elementami. Pod względem oprowoznawczym nadal jest to problematyka w niewielkim stopniu rozpoznana, co podnosi atrakcyjność badawczą księgozbioru.

Celem niniejszej pracy była charakterystyka opraw krakowskiej szkoły introligatorskiej, wyodrębnionych w tej kolekcji, ukazanej w kulturze książki polskich paulinów. Do badań oprowoznawczych wyodrębniono 200 obiektów z XVI wieku, o cechach oprawy z epoki. W tym zbiorze mieściła się reprezentatywna próba dwunastu opraw z charakterystycznymi elementami dekoracyjnymi w postaci tzw. główek jagiellońskich, której poświęcono szczególną uwagę badawczą. Na ich przykładzie wykonano badania oprowoznawcze, które w zamierzeniu wykształciły autorski znormalizowany katalogowy sposób ich opisywania. Dokonano przerysów ołówkowych na kalkę techniczną i fotografii cyfrowych okładki przedniej, tylnej oraz wyróżniających się elementów oprawy. Ostatecznie w dysertacji zaprezentowano 12 reprezentatywnych dla krakowskiej szkoły introligatorskiej obiektów.

---

⁴⁸ L. PIETRAS: *Biblioteka jasnogórska w XVII–XVIII wieku*. „Studia Claromontana” 1985, nr 6, s. 384–398.

⁴⁹ J. ŁUNIEWSKI: *Biblioteki paulińskie polskiej prowincji w okresie kasaty zakonów*. [w:] *Wspólnota pamięci. Studia z dziejów kultury ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. Pod red. J. GWIOŹDZIK, J. MALICKI. Katowice 2006, s. 333.

Zrezygnowano natomiast z prezentacji pełnego zestawu przerysów na rzecz reprodukcji fotograficznych o wysokiej rozdzielczości.

Po przeprowadzeniu kwerendy w Bibliotece Jasnogórskiej w 2006, 2007 i 2008 roku oraz zapoznaniu się z materiałem konserwatorskim⁵⁰, próbne ustalenia źródła opraw z kolekcji jasnogórskiej na tle mapy krakowskich introligatorów, nadal prezentowały wiele luk informacyjnych. Podejmowanie naukowych rozważań nad rzemiosłem introligatorskim wymaga uwzględnienia problematyki teoretycznej i badań praktycznych, wykorzystujących metodologię właściwą bibliologii i naukom pomocniczym historii i sztuki⁵¹.

O konieczności wieloaspektowego podejścia do badań książki dawnej pisała już Ewa Chojcka, skupiając się na historii sztuki od renesansu do XX wieku⁵². Na potrzeby prowadzonych w niniejszej rozprawie badań wykorzystano przede wszystkim metodę bibliograficzną i funkcjonalną⁵³. Prace przebiegały w dwu dziedzinach: dotyczących materiałów źródłowych i prac rejestracyjnych. Skupiono się na gromadzeniu i analizie źródeł, zwłaszcza dotyczących krakowskiego cechu rzemieślniczego w XVI w. Podstawowym materiałem były: *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392-1506*⁵⁴ oraz następne opracowania z lat 1507-1572⁵⁵ i 1573-1611⁵⁶. Uzupełniły je *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu. Artysci i rzemieślnicy krakowscy w latach 1526- 1535*⁵⁷ oraz *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu. Z archiwaliów*

---

⁵⁰ L. OGIERMAN: *Konserwatorska ochrona zabytkowego zbioru bibliotecznego Zakonu Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie*. Katowice 2001, ss. 146.

⁵¹ E. CHOJCKA: *Historyczno-artystyczny warsztat historyka książki w badaniach nad nowożytnym introligatorstwem*. W: *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*. Red. D. KUŹMINA. Warszawa 2007, s. 109-119.

⁵² Na przykład silny wizualny akcent okładki XX wieku ocenia nie jako zespoloną kompozycję motywów dekoracyjnych, jak w przypadku niniejszej dysertacji, tylko wyodrębnioną przestrzeń, postrzegana bardziej jako plakat.

⁵³ *Metody badań ogólnie stosowane i szczegółowe*. W: *Bibliotekarstwo*. Red. A. TOKARSKA: Warszawa 2013, s. 115-126.

⁵⁴ K. KACZMARCZYK: *Libri iuris civilis Cracoviensis 1392-1506*. Kraków 1913.

⁵⁵ A. KIEŁBICKA, Z. WOJAS: *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507-1572*. Kraków 1993.

⁵⁶ A. KIEŁBICKA, Z. WOJAS: *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1573-1611*. Kraków 1994.

⁵⁷ B. PRZYBYSZEWSKI: *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu. Z archiwaliów kapitulnych i kurialnych krakowskich*. Kraków 1984 i. in. T. XI cz. 1-3; *Artysci i rzemieślnicy krakowscy w latach 1526-1535*. Kraków 1985, T. XI cz. 4, s. 126-129.

*kapitulnych i kurialnych krakowskich za lata: 1536-1538*⁵⁸; 1539-1541; 1542-1545⁵⁹, a także *Wpis wędrownych towarzyszków introligatorskich z uwzględnieniem lat 1574-1600*⁶⁰. Zachowano porządek chronologiczny wszelkich adnotacji, w jakim odnotowano je w kolejnych tabelach.

Charakterystykę opraw z XVI w. z kolekcji Jasnej Góry rozpoczęto w rozdziale pierwszym od ustaleń związanych z morfologią, kolejno omówiono materiały, wykorzystywane w budowie książki tego okresu, techniki introligatorskie, a także charakterystyczne motywy zdobnicze, stosowane przez introligatorskich rzemieślników.

W rozdziale drugim przedstawiono miejsce książki i biblioteki w ustawodawstwie zakonnym, co pozwoliło na podjęcie zagadnienia organizacji bibliotek paulińskich i podejmowanych dawniej i współcześnie działań na rzecz ochrony księgozbioru. Zawarto tu informacje odnoszące się do lokalizacji pomieszczenia bibliotecznego, prac introligatorskich prowadzonych na zamówienie zakonników oraz działań reorganizujących pomieszczenia biblieczne, które miały bezpośredni wpływ na wygląd opraw książkowych. Przedstawiono dokonania konserwatorskie prowadzone w ostatnich latach, które przyczyniły się do eksploracji i oceny zawartości księgozbioru.

W rozdziale trzecim omówiono i opisano wybrane oprawy z biblioteki jasnogórskiej. Ukazano typologię narzędzi dekoracyjnych i środków ozdoby, stosowanych w oprawach z XVI wieku. Wyszczególniono nazwiska mistrzów związanych z warsztatami introligatorskimi szesnastowiecznego Krakowa, obrazując w ten sposób dobrze prosperujące wówczas rzemiosło. Zwrócono uwagę na ich sąsiedowanie z oficynami wydawniczymi czy też koncentrację w pewnych obszarach miasta⁶¹, co świadczyło o zapotrzebowaniu na usługi introligatorów⁶². Odnotowano także warsztaty introligatorskie znane z literatury przedmiotu.

---

⁵⁸ B. PRZYBYSZEWSKI: *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu. Z archiwaliów kapitulnych i kurialnych krakowskich*. Kraków 1989, T. XII, cz. 1.

⁵⁹ Tenże: Kraków 1991, T. XII, cz. 2. T. XII, cz. 3.

⁶⁰ Podano za A. CHMIEL: *Introligatorzy cudzoziemscy...*

⁶¹ R. ŻURKOWA: *Księgarstwo krakowskie w pierwszej połowie XVII wieku*. Kraków 1992, s. 33

⁶² Również nadanie przez władze Krakowa baszty w murach miasta oraz obowiązku ćwiczeń i wprawiania się w umiejętnościach bojowych, świadczy o randze jaką darzono społeczność introligatorską.

Rozdział czwarty zawiera autorską propozycję opisu wybranych opraw z kolekcji jasnogórskiej, wykazujących cechy krakowskiej szkoły intrologatorskiej. Dysertację zamyka aneks, zawierający krótkie rozważania nad warsztatem oraz metodologią badań oprawoznawczych i jej terminologią. W dalszej części aneks koncentruje się na dotychczas stosowanych incydentalnie sposobach opisu i katalogowania opraw książkowych. Efektem krytycznego przeglądu dotychczas praktykowanych metod jest autorski schemat katalogowego opisu opraw zabytkowych, wdrożony praktycznie do opisu badanych opraw zabytkowych z kolekcji biblioteki jasnogórskiej, prezentowany w poprzedzającym rozdziale czwartym

Rozdział 1

Charakterystyka opraw z XVI-go wieku ze zbioru biblioteki jasnogórskiej

1.1. Budowa XVI-wiecznej książki i konstrukcja jej oprawy

W celu określenia struktury oprawy bywają stosowane takie zwroty, jak: *morfologia książki*, *architektonika książki*, *budowa książki*. Potoczne nazewnictwo wyróżnia także grupę opraw miękkich i twardych. Z punktu widzenia intrologatora, bibliologa czy historyka sztuki są to określenia nieprecyzyjne. Termin *oprawa*⁶³ można pojmować w dwu znaczeniach. Pierwszym z nich jest *blok książki*, zawierający właściwy tekst, dzieło twórczości pisarza – autora, drugim jest *okładka*, osłaniająca najczęściej blok książki z trzech stron (grzbietowej, frontowej i tylnej).

Dokonanie podziału klasyfikacyjnego opraw nie jest proste. Jako kryterium podziału można uwzględniać różne elementy, składające się na konstrukcję i wygląd zewnętrzny książki. W konstrukcji każdej okładki wyróżniane są trzy części: okładzina przednia, okładzina tylna i część grzbietowa. Jej budowa jest uzależniona od bloku książki, wykorzystanych materiałów, procesu wytwarzania i przeznaczenia książki. W trakcie obróbki grzbietu część, w której wykonano łączenie poszczególnych stron, może zostać poddana kształtowaniu. Wówczas grzbiet może przybierać kształt prosty, zaokrąglony i oporkowy. Wyróżnia się dwie grupy konstrukcji okładek: jednolite i łączone. Pierwsze są wykonane z jednego kawałka materiału, np. kartonu w przypadku opraw prostych, natomiast drugie są wykonane z wzajemnie połączonych – często różnych – materiałów, np. tektury, skóry, papieru marmurkowego.

Klasyczna systematyka uwzględnia badanie bloku książkowego, okładki oraz sposobu połączenie bloku (wkładu) z okładką⁶⁴. Podział uwzględniający sposób

---

⁶³ *Encyklopedia wiedzy o książce*. Red. A. BIRKENMAJER. Wrocław 1971, szp. 1683.

⁶⁴ A. BIRKENMAJER: *W sprawie rejestracji i katalogowania opraw zabytkowych*. W: *Studia nad książką*. Wrocław 1951 oraz W. SEMKOWICZ: *Paleografia łacińska*. Wyd. 2 popr. Kraków 2002.

połączenia dwóch podstawowych składników oprawy, czyli wkładu – bloku książki i okładki, wymaga skupienia się na rodzajach rozwiązań konstrukcyjnych w tym zakresie. Oprawy złożone charakteryzują się połączeniem wkładu z okładką poprzez wyklejkę. Należą do nich oprawy zabytkowe. Konstrukcja okładki składa się z kilku elementów, najczęściej: z dwóch okładek (dawniej wykonywanych z drewna, następnie z tektury, grzbietówki oraz oklejki (materiału pokrywającego przestrzeń okładziny przedniej i tylnej, np. skóry, metalu, płótna introligatorskiego, papieru, m.in. marmurku). Wkłady w oprawach złożonych mogą być proste, wówczas grzbietówka jest wykonana z tektury, jak okładziny. Gdy wkład jest zaokrąglony lub oporkowy, jako grzbietówkę stosuje się karton. Format oprawy jest większy od bloku książki, dzięki czemu powstają ochraniające go kanciki. Narożniki w okładce mogą być zaokrąglone.

Dalszego zróżnicowania opraw złożonych można dokonać uwzględniając materiał pokrywający okładziny. Tu wyróżnia się oprawę jednorodną, zwaną też oprawą pełną, i oprawę francuską, występującą wówczas, gdy materiał pokrywający okładkę (oklejka) wykonany jest z jednego kawałka materiału, w XVI w. głównie ze skóry. Możliwa jest również oprawa łączona, zwana półfrancuską, kombinowaną lub półskórką, która występuje wtedy, kiedy okładkę pokrywa pasek grzbietowy z płótna bądź skóry oraz dwie oklejki. Do tych celów zazwyczaj stosowano papier dekoracyjny marmurkowy lub marmoryzowany, a także płótno introligatorskie.

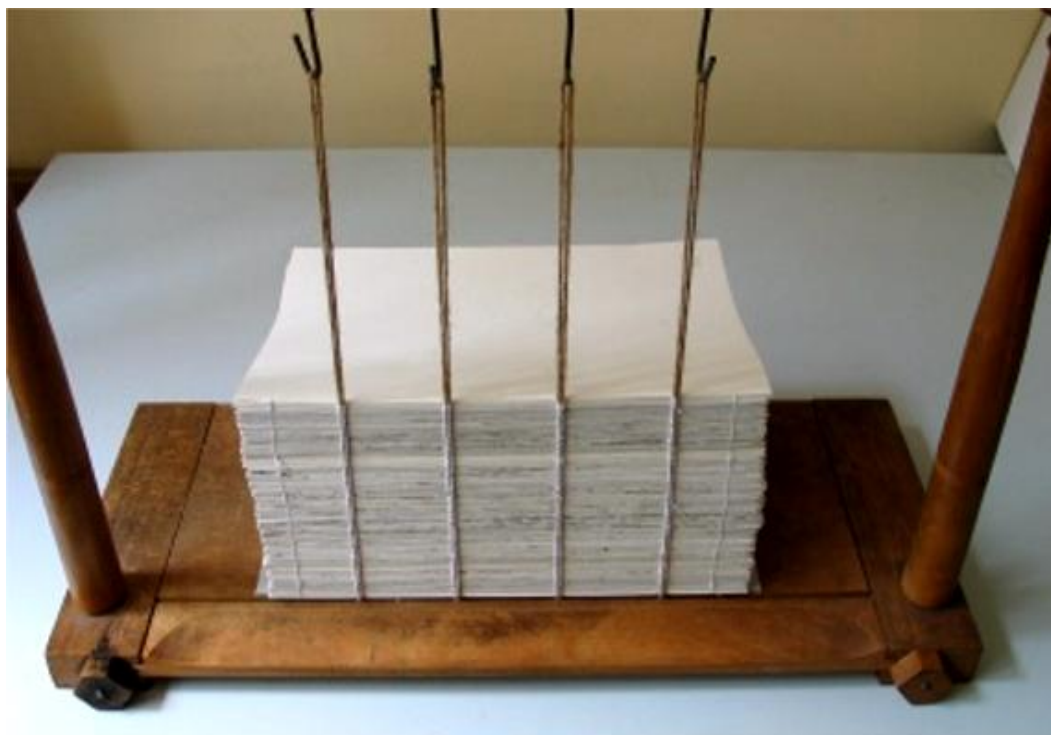
Chcąc dobrze poznać morfologię szesnastowiecznej oprawy książkowej, należy ująć to zagadnienie z perspektywy materiałów i narzędzi, jakimi posługiwano się, uprawiając rzemiosło introligatorskie. Konstrukcji historycznych kodeksów, w tym szesnastowiecznych druków, nie można opisać, stosując kryteria określające współczesne oprawy⁶⁵. Powodem tego są z jednej strony różnice technologiczne, wynikające nie tylko z ręcznego procesu wykonania, a z drugiej zastosowane materiały, których pochodzenie wywodzi się z otaczającej człowieka przyrody⁶⁶. Trwałe połączenie bloku książkowego i okładki, tzw. połączenie organiczne (stąd wzięła nazwę grupa opraw historycznych) wykonywano, wykorzystując nici,

---

⁶⁵ Techniczny przebieg wykonania oprawy średniowiecznej, na której wzorowane były późniejsze prace introligatorskie zob. W. SEMKOWICZ: *Paleografia łacińska...*

⁶⁶ Historyczne materiały introligatorskie opisał m.in.: L. OGIERMAN: *Konserwatorska ...*, s. 35-49.

sznurki i skórzane rzemienie, czyli pociętą na podłużne pasy skórę. Grube sznurki, o które przeplatano i wiązano nici podczas szycia, zwiększały znacząco swoją średnicę, w wyniku czego tworzyły się tzw. zwięzy, czyli charakterystyczne uwypuklenia, widoczne na grzbiecie oprawy (por. il. 1). Zwięzy przede wszystkim wiążą blok książkowy z okładką⁶⁷, wyznaczają miejsce wprowadzenie nici, jednocześnie pełniąc funkcję dekoracyjną (dokładniej na ten temat zob. punkt 3 rozdziału). W historii sztuki introligatorskiej znaczenie zwięzów na trwale wpisało się w zewnętrzny wygląd oprawy⁶⁸.

Rys. 1. Blok książkowy szyty na podwójne zwięzy.

Fot. A. Biały

---

⁶⁷ Są najmocniejszym, z wszystkich elementów uzupełniających, łącznikiem bloku książki z okładką.

⁶⁸ W historii sztuki introligatorskiej znaczenie zwięzów na trwale wpisało się w zewnętrzny wygląd oprawy. W współczesnych czasach, gdy blok książki nie był już szyty na krosnach, zaczęto je imitować. Jednym ze sposobów jest poprzeczne przyklejanie cienkich pasków do grzbietówki, a w przypadku braku grzbietówki, bezpośrednio do grzbietu. Innym jest zwyczajne nadrukowywanie poziomych kresiek na grzbiecie okładki.

Innym elementem budowy oprawy zabytkowej, czasem niedocenianym, była wyklejka. Umieszczano ją po wewnętrznej stronie okładziny, zakrywała surową deskę okładziny. Łączono ją z wkładem poprzez klejenie oraz klejenie i szycie. Było to uzależnione od konstrukcji oprawy i samej wyklejki. Jej główne zadanie polegało na wypełnieniu przestrzeni między okładką a blokiem książkowym i wzmocnienie połączenia tych dwóch podstawowych składników oprawy. Zamieszczenie kilkustronicowej wyklejki przed blokiem książkowym stanowiło ponadto pewnego rodzaju ochronę tekstu zapisanego na kartach, zwłaszcza w sytuacji, gdy oprawa była pozbawiona sztywnej okładki (znana jest praktyka, gdy sześć niezapisanych kart z przodu i z tyłu książki było sklejonych i owiniętych skórą⁶⁹). Na wyklejkę wykorzystywano głównie papier, niezwykle rzadko spotykane są obiekty, w których zastosowano pergaminowe wyklejki. Zdarzało się jednak, że w historycznych oprawach w tym celu wykorzystywano także zadrukowane karty, pochodzące z inkunabułów czy druków szesnastowiecznych przy czym widoczna dla czytelnika strona pozostawała czysta. Papier przeznaczony na wyklejki powinien cechować się dużą wytrzymałością na zginanie, kierunek biegu włókna natomiast powinien być równoległy do grzbietu wkładu. Oprócz funkcji praktycznej, wyklejka nabrała cech estetycznych. Mnogość deseni i ornamentów drukowanych na wyklejce znacząco podnosiła jej rangę, czyniąc z niej ważny składnik dekoracyjny książki.

Wielość form wyklejki oraz modyfikowana konstrukcja świadczą o istotnej funkcji, także komunikacyjnej. Wyklejki bowiem najczęściej były jedynymi niezadrukowanymi kartami kodeksu, stąd nanoszono na nie zapiski, noty, umieszczano tam znaki własnościowe. Skłaniał ku temu fakt, że ich stałym miejscem były pierwsze i ostatnie strony kodeksu.

Kolejnym charakterystycznym elementem oprawy książki XVI-wiecznej, szczególnie liturgicznej⁷⁰, były tzw. guzy wraz z metalowymi okuciami. Występowały w postaci drewnianej i metalowej (wykonywano je z mosiężnej blachy

---

⁶⁹ S. DAHL: *Dzieje książki*. Wrocław 1965, s. 32.

⁷⁰ Były praktycznym przejawem sposobu przechowywania i użytkowania ksiąg liturgicznych, spoczywających na ołtarzach i pulpitych w pozycji leżącej.

ozdobnie grawerowanej lub cyzelowanej do rozmaitych kształtów), a w cenniejszych oprawach stosowano kamienie szlachetne. Zasadniczym zadaniem guzów była ochrona dekoracji wykonanej na oprawie. Unosiły one leżącą oprawę ponad podłoże i uniemożliwiały zetknięcie się z nim dekoracji. Umieszczano ich zazwyczaj pięć na jednej okładzinie: cztery na rogach i jeden pośrodku (zdarzało się, że na księgach liturgicznych występowały tylko w tylnej części okładziny). Oprócz swej funkcji ochronnej, miały także znaczenie dekoracyjne. W średniowieczu guzy wraz z okuciami metalowymi ochraniały cenną, często kutą w cienkiej blasze dekorację okładki. Zaczęły zanikać z chwilą zmiany sposobów przechowywania książki⁷¹.

Kolejnym elementem historycznej oprawy są zapinki, czyli spinające blok książki agrafy. Zapinki, będące ruchomym elementem, pozwalały na szczelne zamykanie oprawy, gdyż „Stosowanie klamerek w kodeksach było rzeczą nieodzowną, bowiem sprężyste karty pergaminu odkształcały się, ułatwiając przenikanie do środka książki kurzu, pleśni i robaków.”⁷² Klamry (*clausurae*) występowały w różnej postaci: wykonywano je w całości z metalu (wówczas były wykuwane, a nie wycinane), z metalu połączonego z kawałkiem skóry lub materiału, bądź też w postaci skórzanych pasków. Jako elementy dwuczęściowe, składały się z haftki i zapinki⁷³.

Obie części pozwalały na szczelne zamknięcie oprawy, obejmujące szerokość kart. Zazwyczaj zapinkę umieszczano w dolnej części okładziny, ale bywało odwrotnie. Klamry umieszczano także w parach na dłuższym brzegu okładziny, w mniejszych formatach opraw bywały pojedyncze, rzadziej potrójne. W południowej części Europy oprócz klamer bocznych stosowano dodatkowo klamrę górną i dolną⁷⁴. Starszą formą zapięcia był oplatający księgę długi rzemień, zakończony metalową płytką zwaną *fibulą*, zaczepianą o wystający w przedniej części gwóźdź. Podobną funkcję spełniały dwie pary rzemieni, służące do związania bloku oprawy w celach ochronnych. Klamry i spinki miały także znaczenie dekoracyjne.

---

⁷¹ We współcześnie wykonywanych oprawach raczej nie stosuje się guzów, za wyjątkiem grupy opraw bibliofilskich.

⁷² B. SZYNDLER: *I książki mają swoją historię*. Warszawa 1982, s. 59.

⁷³ L. OGIERMAN: *Konserwatorska...*, s. 44.

⁷⁴ *Encyklopedia wiedzy o książce*. Red. A. BIRKENMAJER i in. Wrocław 1971, szp.2579.

1.2. Charakterystyka materiałów opraw z XVI wieku ze zbioru biblioteki jasnogórskiej

Do podstawowych materiałów, składających się na oprawę zabytkową, należały pergamin i papier (wykorzystywany w bloku i wyklejkach), klej oraz elementy okładki: drewno i skóra. Każdy z nich ze względu na swoje charakterystyczne cechy, podlegał w odmienny sposób procesom starzenia i wynikającym stąd warunkom przechowywania i zabezpieczenia.

Materiał wykorzystywany w oprawach wpływał na ostateczny wygląd i technikę dekoracyjną okładek. Pierwszy ze składników kodeksu, czyli blok książkowy, był wykonywany z pergaminu, a następnie z papieru. Pergamin jest najtrwalszym materiałem pisarskim, produkowanym z odpowiednio wyprawionych skór zwierzęcych (*charta italika* i *charta teutonica*). Najchętniej stosowano do tego celu skóry cielęce, ale także owcze, koźle i ośle. Poza blokiem książkowym pergamin stosowano do pokrycia okładek książkowych.

Głównym składnikiem pergaminu jest kolagen, białko decydujące o elastyczności i wytrzymałości. Oprócz niego pergamin składa się z tłuszczów, białek, węglowodanów, soli mineralnych, pozostałości pierwotnego składnika skóry oraz składnika wprowadzonego w procesach jego powstawania. Wytwarzanie pergaminu polega na oczyszczeniu skóry z obu stron, a następnie poddaniu jej procesom wapnienia i wytrawiania. W jego trakcie białka skóry ulegają rozkładowi, pozostawiając przy tym nienaruszone białka strukturalne w postaci włókien kolagenu. Po wysuszeniu włókna kolagenu powiązane z resztkami substancji wprowadzonych w procesie wytwarzania tworzą pergamin⁷⁵.

Należy dodać, iż pergamin nie jest poddawany procesowi garbowania, zachowuje więc właściwości pierwotnego materiału, który w trakcie gotowania z wodą tworzy klej. Pergamin charakteryzuje się dużą trwałością, lecz jako produkt z surowca organicznego jest podatny na czynniki pochodzące ze środowiska atmosferycznego i biologicznego. Jest też materiałem higroskopijnym, reagującym na zmiany wilgotności powietrza w magazynie bibliotecznym oraz temperaturę

---

⁷⁵ L. OGIERMAN: *Konserwatorska...*, s. 10-12.

i nasłonecznienie. Przy niskiej wilgotności powietrza pergamin kurczy się, a zbyt wysoka wartość względna powoduje wchłanianie przez niego wilgoci. Skrajne wahania wilgotności wywołują na powierzchni pergaminu ruchy mechaniczne, których widocznym efektem są fałdy i wybrzuszenia. Wilgotne warunki, panujące w miejscu przechowywania pergaminowych opraw, sprzyjają rozwojowi grzybów i mikroorganizmów bytujących na tym materiale.

Sam pergamin ulega procesowi naturalnego starzenia, poprzez osłabienie poszczególnych połączeń między włóknami kolagenu. Kolagen starzejąc się, ulega degeneracji, tracąc przy tym wzajemną kohezję, tj. spójność, przez co pergamin staje się łamliwy i podatny na pękanie. Starzenie ma charakter zmian fizykochemicznych zachodzących wewnątrz materiału i mają charakter nieodwracalny. Na oprawach znajdujących się w zbiorze bibliotek na Jasnej Górze i Skałce, których materiałem pokrywającym jest pergamin, możemy zauważyć liczne przebarwienia. Żółknięcie pergaminu jest również związane z naturalnymi zmianami zachodzącymi wewnątrz tego materiału. Pergamin z biegiem lat traci swój czysty, porcelanowy kolor. Hydroliza substancji tłuszczowych zawartych w pergaminie i jej dalsze produkty pod wpływem tlenu z powietrza ulegają utlenianiu⁷⁶.

Pożółkły odcień i powycierane tłoczenia dekoracyjne nie odbierają oprawie jej artystycznego i zabytkowego charakteru. Należy natomiast zapewnić pergaminowym oprawom właściwe warunki przechowywania⁷⁷.

Podstawowym materiałem piśmienniczym, wytwarzanym w okolicach Krakowa już od XV wieku, był papier czerpany, z którego również wykonywano wyklejki książkowe. Procesy naturalnego starzenia papieru związane są z jego strukturą i składnikami. Podstawowym budulcem papieru jest celuloza. Przyczyną naturalnego starzenia jest proces depolimeryzacji celulozy, czyli proces chemiczny, polegający na rozpadzie łańcuchów na składniki wyjściowe, w tym przypadku glukozę, to jest cukier prosty. Widocznymi objawami tego procesu jest żółknięcie papieru oraz zwiększenie jego kruchości i osłabienie struktury, a w skrajnych przypadkach destrukcja. Graniczna data książki zabytkowej (1800

---

⁷⁶ L. OGIERMAN: *Konserwatorska...* s. 10-16.

⁷⁷ Argumentem przemawiającym za takim działaniem jest fakt, iż opraw pergaminowych w dzisiejszych czasach nie wykonuje się wiele.

rok), jest również związana ze zmianami w procesie produkcyjnym papieru i wykorzystywanymi do tego celu surowcami. Skład papieru czerpanego stanowiły przede wszystkim stare szmaty lniane. Po odpowiedniej obróbce, wodna zawiesina, zawierająca pojedyncze włókna, formowana była na kształt arkusza. Kolejnym etapem wzmacniającym papier był proces zaklejania. Wykorzystywany wówczas klej był zwykle pochodzenia zwierzęcego, wytwarzano go z zagotowanych ścinków pergaminu, skóry, nóg kozich i baranich. Papier wykonany z takich składników był pozbawiony środków żrących, osłabiających wytrzymałość i elastyczność struktury papieru⁷⁸.

Oprócz zagrożeń fizykochemicznych, oddziaływały na niego zagrożenia ze środowiska biologicznego. Warunki przechowywania przekładają się również na postęp zmian zachodzących w strukturze papieru. Przyspieszają je wilgotność, temperatura

i działanie światła słonecznego. Bezpośrednie działanie promieni światła słonecznego i wiążące się z tym promienie ultrafioletowe i podczerwone mogą powodować nieodwracalne szkody w postaci płowienia materiału czy żółknięcia papieru. Promienie podczerwone poprzez nagrzanie książki mogą doprowadzić do jej przesuszenia i deformacji materiału.

Kolejnym składnikiem książki zabytkowej jest klej. Jego zadanie polega na łączeniu, spajaniu dwóch, często różnych materiałów. Z technicznego punktu widzenia budowy książki, takie łączenia występują na grzbiecie bloku książkowego, gdzie następuje spajanie poszczególnych składek i ewentualne wzmocnienie grzbietu makulaturą, pomiędzy wewnętrznymi stronami okładziny a wyklejkami wkładu oraz pomiędzy okładzinami a materiałem pokrywającym okładkę. Największa ilość kleju w oprawie książkowej znajduje się na grzbiecie, na który nanosi się zwykle dwie albo więcej warstw.

W przypadku opraw zabytkowych występują przede wszystkim kleje pochodzenia roślinnego i zwierzęcego⁷⁹. Wśród klejów roślinnych stosuje się klajster,

---

⁷⁸ Już od drugiej połowy XIX wieku wytwarzano papier z masy, której składnikiem był ścier drzewny. Taki skład spowodował wzrost kwasowości papierów poniżej wartości 7.0 pH.

⁷⁹ W. SOBUCKI: *Przegląd klejów stosowanych w bibliotecznych pracowniach konserwatorskich*. „Notes Konserwatorski” 1998, z. 1, s. 143.

czyli krochmal powstały z rozpuszczonej w ciepłej wodzie mąki pszenicznej, żytniej, ziemniaczanej, kukurydzianej a nawet ryżowej. Zalety kleju roślinnego to wydłużony czas schnięcia i konsystencja, pozwalająca na równomierne rozprowadzenie, które sprawiają, że stosuje się go zwykle do przyklejania skóry na okładziny. Z klejów zwierzęcych, zwanych także glutynowymi, wymienić należy klej skórny i kostny, pergaminowy i rybi. Otrzymuje się je poprzez zagotowanie wymienionych surowców w wodzie. W tym celu zwykle stosowano klej wytwarzany z odpadów, tj. ścinków skóry, pergaminu, czy też zwierzęcych wygotowanych kończyn. Klejem zwierzęcym zakleja się i wyrównuje powierzchnię grzbietu poprzez nałożenie warstwy klejowej i makulatury. Klej ten nakładany był na gorąco, gdyż po wystygnięciu twardnieje. Na tak przygotowany grzbiet naklejana była skóra oprawy.

Węglowodany i tłuszcze z kleju były kuszącą pożywką dla mikroorganizmów i owadów, a zawierający największą warstwę klejowa grzbiet bywał atakowany w pierwszej kolejności. W oprawach nieorganicznych bowiem pod względem konstrukcyjnym występuje przerwa pomiędzy grzbietem bloku książkowego i wewnętrzną stroną grzbietu okładki, do której z łatwością przenika światło i kurz, niosące zagrożenia natury bakteriologicznej oraz wzmagające rozwój pleśni. Zwykle też grzbiet książkowy staje się źródłem zakażenia całej książki. Mikroorganizmy docierają do bloku książkowego właśnie poprzez kurz albo powstają na skutek nadmiernej wilgoci, czego konsekwencją może być rozpulchnienie kleju. Na trwałości klejów wpływa przede wszystkim wilgotność w magazynie bibliotecznym. W zbyt niskiej temperaturze kleje wysychają, tracąc swoją elastyczność, a to oznacza, że przestają spełniać swoje podstawowe zadanie jakim jest łączenie materiałów.

Warstwą klejącą były z obu stron pokryte okładziny oprawy, wykonane z drewna. W ten sposób łączono ją z materiałem dekoracyjnym. Okładka w książkach zabytkowych wykonana była zwykle z okładzin drewnianych i skóry, będącej materiałem okrywającym i zarazem dekoracyjnym. Na drewno składa się celuloza, lepiszcze, czyli naturalny środek, wiążący poszczególne komórki oraz wiele innych substancji, jak żywice, woski, tłuszcze, garbniki. Celuloza rozpuszcza się w wielu rozpuszczalnikach, lecz nie w wodzie. Jednocześnie drewno jest materiałem higroskopijnym, reagującym na wodę zawartą w powietrzu, tj. kurczy się

w przypadku jej braku, a w stanie nadmiernego zawilgocenia, następuje poceniu drewna. Drewno jest materiałem długowiecznym, jednakże czas jego żywotności zależy od warunków jego przechowywania. Kondycja drewnianych okładek w zabytkowych oprawach biblioteki jasnogórskiej jest bardzo różna (niektóre zaatakowały szkodniki biologiczne), ale z pewnością lepsza od kondycji skór pokrywających okładki.

Spśród materiałów wykorzystywanych na okładzinę skóra zwierzęca uznawana była za materiał najszlachetniejszy. Jej elastyczność oraz wytrzymałość przewyższała właściwości innych materiałów, stosowanych w oprawach zabytkowych, takich jak aksamit, atlas czy też tkaniny płócienne. Najczęściej stosowane dla ochrony książki były skóry owcze, cielęce, wołowe, świńskie, z dzikiej zwierzyny leśnej, ośle, i (uznane za najszlachetniejsze) kozie. Istotnym czynnikiem mającym wpływ na proces naturalnego starzenia skóry są warunki przechowywania oraz proces garbowania. Ma on na celu wprowadzenie w oczyszczoną uprzednio skórę garbnika (stosuje się związki nieorganiczne i bardziej odporne na działanie czasu organiczne⁸⁰, zwłaszcza pochodzenia roślinnego, jak np. kora świerkowa, kora brzozy, dębu, owoców szafranu), który reaguje z białkiem zawartym w skórze surowej, a następnie tworzy mostki sieciujące pomiędzy włóknami kolagenu. W trakcie tego procesu zmieniają się właściwości fizykochemiczne skóry. Skóra garbowana staje się odporna na gnienie, działanie czynników atmosferycznych i zwiększa swą wytrzymałość mechaniczną.

Upływ czasu jaki daje się zauważyć na oprawach skórzanych przejawia się w pierwszej kolejności mechaceniem lica skóry: traci ona swą gładkość i połysk. Kolejnym etapem mechacenia jest przecieranie skóry, zacierają się wówczas motywy dekoracyjne wytłoczone na okładce. Przeciera się również skóra na zwiężach oraz na krawędziach bloku, ale wtedy są to uszkodzenia mechaniczne, związane z wieloletnim korzystaniem lub też niewłaściwym przechowywaniem książki. Zbyt niska wilgotność oraz szkodliwe działanie promieni słonecznych sprawiają, że skóra pęka, łamie się, łuszczy tracąc swą elastyczność.

---

⁸⁰ Słabą stroną naturalnych substancji garbujących jest ich podatność na ataki mikroorganizmów i owadów.

Szkodliwe działanie pyłu, znajdującego się w powietrzu atmosferycznym, powoduje natomiast ścieranie powierzchni skóry⁸¹. Jeśli pył jest mokry, dochodzi do niezmiernie trudnego do usunięcia zanieczyszczenia, które przylega do powierzchni skóry, a następnie powoduje przebarwienia. Jeśli kurz zawiera substancje kwaśne lub zasadowe, wówczas zmienia się kwasowość skóry. Wysoka kwasowość skóry, która podobnie jak dla papieru jest niekorzystnym zjawiskiem, może być związana z pozostałościami kwasu siarkowego, który gromadzi się w skórze podczas źle przeprowadzonego procesu garbowania. Gazowe zanieczyszczenie powietrza takie jak dwutlenek siarki i tlenki azotu objawiają się na skórze tak zwaną zgnilizną skóry. Materia skóry ulega pudrowaniu, wraz z którym występują czerwone zabarwienia. Obecność dwutlenku siarki (SO₂) przyspiesza proces niszczenia opraw.

Skóra oprócz zmiany barwy, łuszczenia, zwiększa swoją porowatość, czego kolejnym efektem może być wspomniane już sproszkowanie. Starzenie skóry dokonuje się przez zmiany fizykochemiczne. Zmiany na skórze dotyczą przestrzeni, zawierającej zdobienia, mające charakter symboliczny i dekoracyjny zarazem. W Polsce najczęściej stosowaną techniką dekorowania opraw było i po dziś dzień jest tłoczenie. Tłoczenie może mieć charakter barwny i ślepy. Naturalny proces związany z przecieraniem skóry powoduje zacieranie motywów, których wartość jest bezcenna i których zabiegi renowacyjne nie są w stanie odtworzyć.

---

⁸¹ B. ZYSKA: *Ochrona zbiorów bibliotecznych przed zniszczeniem*. Czynniki niszczące materiały w zbiorach bibliotecznych T. 2, s. 78. Katowice 1993.

1.3. Techniki introligatorskie opraw zabytkowych z biblioteki jasnogórskiej

Szesnastowieczne oprawy – jak już wspomniano – mają charakter organiczny, blok książkowy składał się ze składek, które łączono, szyjąc nićmi lnianymi, z wykorzystaniem: rzemieni skórzanych, pasków pergaminowych lub sznurków lnianych jako łącznika ściegu. Wykorzystywano technikę zabezpieczania grzbietów składek, które często przerywają się podczas szycia⁸². Związki, „wpuszczone” w okładkę, zapewniały najmocniejsze połączenie dwóch podstawowych elementów kodeksu, dzięki czemu całość oprawy stanowi jeden spójny „organizm”. Odbywało się przez zamocowania w okładzie drewnianej związków, powstałych w wyniku szycia⁸³. Związki wpuszczano w wykonane otwory i kołkowano drewnianym klinem, jak w przypadku oprawy nr inw. 44 (zob. rys. 2.).

**Rys. 2. Pergaminowe związki obszywane podwójnym ściegiem i mocowane drewnianym klinem. Widok w od strony okładziny przedniej i tylnej. Nr inw. 44.
Fot. A. Biały**

⁸² W. SEMKOWICZ: *Paleografia łacińska*. Kraków 2002, s. 58-63.

⁸³ Współcześnie to proces zawieszania (na wyklejkach), czy też wklejania w oprawę.

Powstałe po szyciu zgrubienia maskowano lub też uwypuklano, chcąc wykorzystać je jako element dekoracyjny grzbietu. Wewnętrzne łączenie maskowano wyklejką, scyzurą. Na zewnątrz ścieg introligatorski pokrywano skórą⁸⁴. Bezpośrednio na grzbiecie bloku książkowego montowano tzw. dziergankę. Dzierganka (nazwa pochodzi od dziergania – wyszywania) była wyszywana bezpośrednio na grzbiecie i jednym ścięciem wszywana w składki bloku książkowego; czasem jej początek i koniec obsadzano w deskach okładki⁸⁵. Kapitalka natomiast (tasiemka jedwabna lub lniana, ze zgrubieniem zwanym lamówką) wieńczy górną i dolną część grzbietu.

Oba elementy po pierwsze pełnią funkcję ochronną dla kończyn grzbietu bloku książkowego. Uniemożliwiają one przedostawanie się brudu i zanieczyszczeń w przestrzeń pomiędzy grzbiet okładki a grzbiety składek. Pochłaniają także część energii związanej z mechanicznymi przeciążeniami, które mogłoby zniekształcać i załamywać delikatne brzegi grzbietu. Po drugie ich funkcją jest estetyczne wykończenie krawędzi grzbietu. Składki o nierównej wysokości, co jest zjawiskiem powszechnym w przypadku papieru czerpanego i nie zbyt precyzyjnych narzędzi introligatorskich, tworzyły tak zwane schodki, które zasłaniano ręcznie wyszytym ścięciem (zob. rys. 3).

**Rys. 3. Widoczny na grzbiecie ścieg po szyciu dzierganki w kolorze białoczerwonym na oprawie obiektu nr inw. 380.
Fot. A. Biały**

---

⁸⁴ Tak charakteryzuje się łączenie opraw europejskich, dla porównania w oprawach japońskich to właśnie łączenie składek stanowiło jeden z podstawowych elementów dekoracyjnych. Szycie wychodziło na zewnątrz materiału okładzinowego jak pięknie wysnuta pajęczyna.

⁸⁵ Sposób wyszywania kapitalki przedstawił A. SEMKOWICZ: *Introligatorstwo...*, s. 92-93.

Na oprawach z jasnogórskiego księgozbioru spotkać można obie formy wykończenia grzbietu. Widoczne są (na znacznie już poszarzałej i przybrudzonej galanterii introligatorskiej), kapitałki czy też dzierganki w kolorze żółtym, niebieskim, białym, a także w połączeniu ściegu biało-żółtego, biało-czerwonego, biało-niebieskiego.

Przygotowanie desek okładzinowych wymagało znajomości rozmiaru bloku książkowego. Nadawano im kształt prostokąta (zob. rys. 4).

Rys. 4. Opracowanie krawędzi deski okładziny przedniej.
Nr inw. 3047. Fot. A. Biały

Następnie wykonywano dodatkową obróbkę: wycinano otwory i rowki na zwięzy, fazowanie, które optycznie i funkcjonalnie poprawiało walory oprawy, aranżowano dodatkowe wcięcia, jeśli dla oprawy przewidziane były zapinki (zob. rys. 5).

**Rys. 5. Widoczne wcięcia przygotowane w celu zamontowania zapinek na okładzinie tylnej. Nr inw. 330.
Fot. A. Biały**

Na przykładzie kolekcji szesnastowiecznych opraw jasnogórskich dostrzec można zmiany zachodzące w morfologii oprawy introligatorskiej. Przykładem są obiekty, w których zamiast drewnianej okładziny wykorzystano makulaturę. Zabieg ten stosowany przez Alda Manutiusa, wzmiankowany m.in. przez Semkowicza⁸⁶, czynił oprawę lżejszą i poręczniejszą (rys. 6).

---

⁸⁶ A. SEMKOWICZ: *Introligatorstwo...*, s. 170.

Rys. 6. Makulatura okładkowa. Oprawa XVI wiek.
Fot. A. Biały

Wykonywano również oprawy pozbawione elementu usztywniającego materiał okładzinowy, w których jedynym materiałem ochronnym był biały czy też barwiony pergamin.

Poprzez materiały obiekt przybiera określony kształt. Starzeje się i doznaje ubytków zgodnie z cechami charakterystycznymi dla danych materiałów, np. skóra przeciera się na krawędziach czy uwypukleniach, zacierają się motywy dekoracyjne

na skórze, utleniają się złocenia, rozsychają się i pękają nici i sznurki wykorzystane do szycia itp. (zob. rys.7.).

**Rys. 7. Przetarcia skóry na uwypuklonych zwieżach. Nr inw. 28.
Fot. A. Biały**

Nierzadko wysokość czy też szerokość okładki przedniej i tylnej mają różny wymiar, oprawy nie są proporcjonalne. Może to być wynikiem naturalnych procesów starzenia się materiałów, czy też zmian chemicznych, zachodzących z upływem czasu, jednak większe znaczenie odgrywają rodzaj i specyfika narzędzi, użytych do formowania okładki. We współczesnych oprawach materiał można wyrównać, przeciąć gilotyną czy nożem, szesnastowieczny strug nie był równie doskonały. Jednocześnie rękodzieło umożliwia dostosowywanie i dopasowywanie poszczególnych elementów okładki.

W oprawach szesnastowiecznych można wyróżnić inne elementy galanterii introligatorskiej, takie jak tasiemki zakładkowe, rejestry introligatorski/indeksy listkowe, zapinki (zob. rys. 8), klamry, wiązadła, którymi łączono brzegi okładek. Barwiono także i cyzelowano brzegi bloku książkowego (zob. rys. 9).

**Rys. 8. Obiekt z zachowanymi zapinkami. Oprawa XVI wiek.
Fot. A. Biały**

**Rys. 9. Cyzelowane i barwione brzegi bloku książkowego.
Oprawa XVI wiek. Fot. A. Biały**

W oprawach wykonanych w XVI wieku realizowano niemal komplet czynności introligatorskich, jakie wykonuje się i aktualnie w rzemieślniczych oprawach książkowych. Były to więc oprawy o w pełni uporządkowanej konstrukcji introligatorskiej, która przetrwała do współczesności.

1.4. Dekoracja i motywy zdobnicze opraw XVI-wiecznych

Kultura renesansu uzewnętrzniała się niemal w każdej formie działań artystycznych oraz w życiu powszednim ówczesnego społeczeństwa, znajdowała swój wyraz we wszystkich istotnych sferach aktywności, w tym w sztuce użytkowej i architekturze. W ten kontekst wpisywała się produkcja książki, która zyskała nową rangę, wynikającą z zastosowania ruchomej prasy drukarskiej. Drukarze krakowscy nie tylko byli dobrze zorientowani w trendach europejskiego rynku książki⁸⁷, ale także uczestniczyli w konstituowaniu się elementów edytorskich książki, obrazujących relacje w środowisku jej twórców i czytelników⁸⁸. Tę sytuację oddają także zmiany w budowie i szacie zewnętrznej kodeksów, zwłaszcza w kompozycji dekoracyjnej, a wraz z nią w sferze wykorzystywanych do tego celu narzędzi. Nowe motywy zdobienia z jednej strony odnosiły się do ówczesnych prądów religijnych i kulturowych, jak humanizm, renesans i reformacja (stąd m.in. wykorzystywanie wizerunków przywódców państwowych i religijnych w zdobnictwie opraw), z drugiej zaś można doszukiwać się inspiracji intrologatorów w atmosferze intelektualnej i artystycznej stolicy państwa Jagiellonów. Przykładowo dziełem Bartłomieja Berrecciego jest kaplica Zygmunta Starego na Wawelu, której dekoracja znajduje swoje odniesienia w wizerunkowych radełkach intrologatorskich.

Przestrzeń kompozycyjna oprawy przybierała różny układ, zależnie od technik i narzędzi, którymi dysponowano, a także od dominującego stylu artystycznego oraz środowiska, w którym i na potrzeby którego powstawała. Równie istotne było dziedzictwo epok wcześniejszych: znany jest układ dekoracyjny stosowany w oprawach średniowiecznych⁸⁹ (zob. rys. 10). Tworzone ze szlachetnych metali, zdobione drogimi kamieniami, były one określane jako oprawy ołtarzowe,

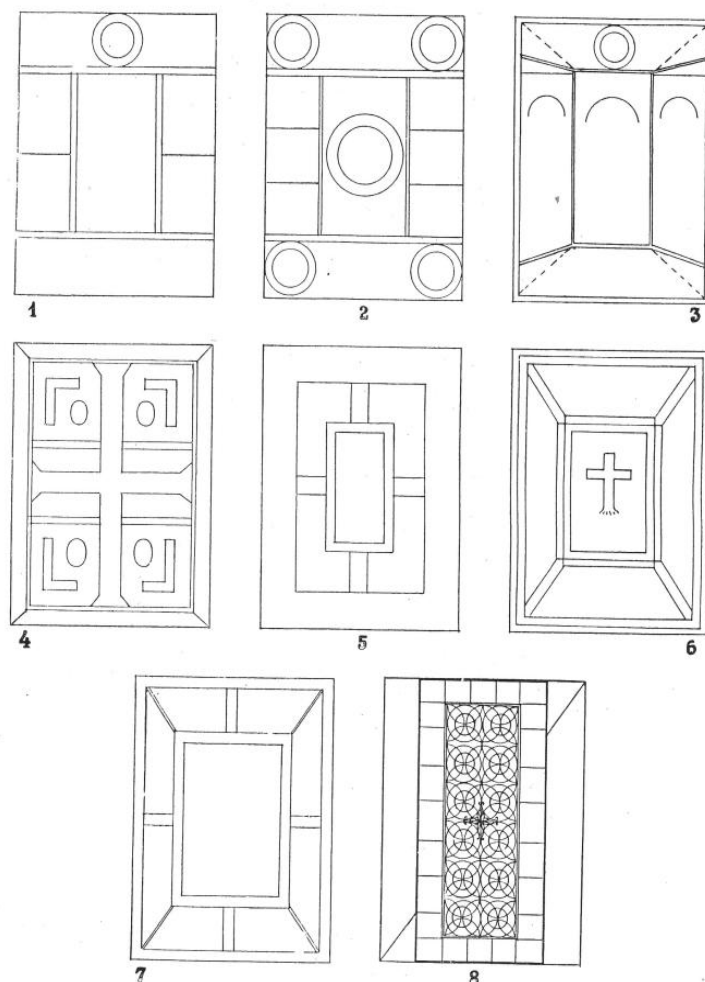
---

⁸⁷ Dzieje drukarni zob. *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. T. 1: *Małopolska*. Cz.1: *Wiek XV-XVI*. Red. A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wrocław 1983, s. 299-313 (tu literatura przedmiotu); J. OKOPIEŃ: *Pionierzy czarnej sztuki 1473-1600*. Warszawa 2002, s. 43-49.

⁸⁸ Na ten temat zob. J. GWIOŹDZIK: „Dialog” autorów, impressorów i czytelników w drukach I poł. XVI w. ze zbiorów Biblioteki Fundacji Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie. W: *Sarmackie theatrum*. T.5 *Między księgami*. Red. M. BARŁOWSKA, M. WALIŃSKA. Katowice 2012.

⁸⁹S. KOMORNICKI: *Zabytkowe oprawy średniowieczne, zbiór muzeum Czartoryskich w Krakowie*. „Exlibris” 1925, z. 7, s. 1-28, tabl. I

złotnicze, klejnotowe, luksusowe⁹⁰. Wyraźnie zaznaczają się miejsce zamieszczenia guzów, dekoracji z kamieni szlachetnych czy tabliczek z kości słoniowej, zwanymi również tabliczkami konsularnymi⁹¹

Rys. 10. Schemat kompozycji dekoracji opraw średniowiecznych

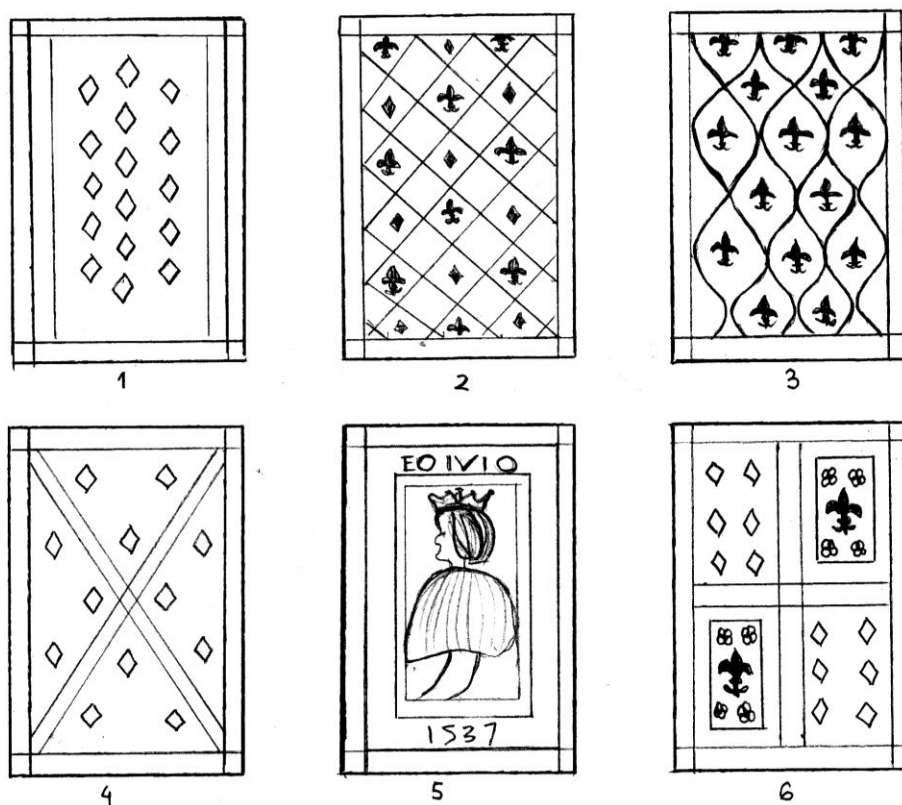
Charakterystyczne dekoracje opraw inkunabułowych oraz z początku XVI wieku wskazują na sześć typów schematów kompozycyjnych⁹². Pierwszy jest kompozycją małych tłoków wytłoczonych w pionowe pasy. Drugi stanowi podział

⁹⁰ Oprawy o takich cechach opisuje J. TONDEL: *Srebrna biblioteka księcia Albrechta Pruskiego i jego żony Anny Marii*. Warszawa 1994.

⁹¹ Ilustracja pochodzi z pracy: S. KOMORNICKIEGO. *op. cit.* W pracy E. LAUCEVICIUS: *XV – XVIII a. knygu įrišmai Lietuvos bibliotekose*. Vilnius: Mokslas 1976, obok licznych przerysów i fotografii opraw zamieszczono układ kompozycji dekoracyjnej na oprawach, jak w przypadku pozycji: 75-86.

⁹² J. WASILEWSKA: *Oprawy inkunabułów w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej KUL*. W: *Książka a Lublin*. Lublin 2004.

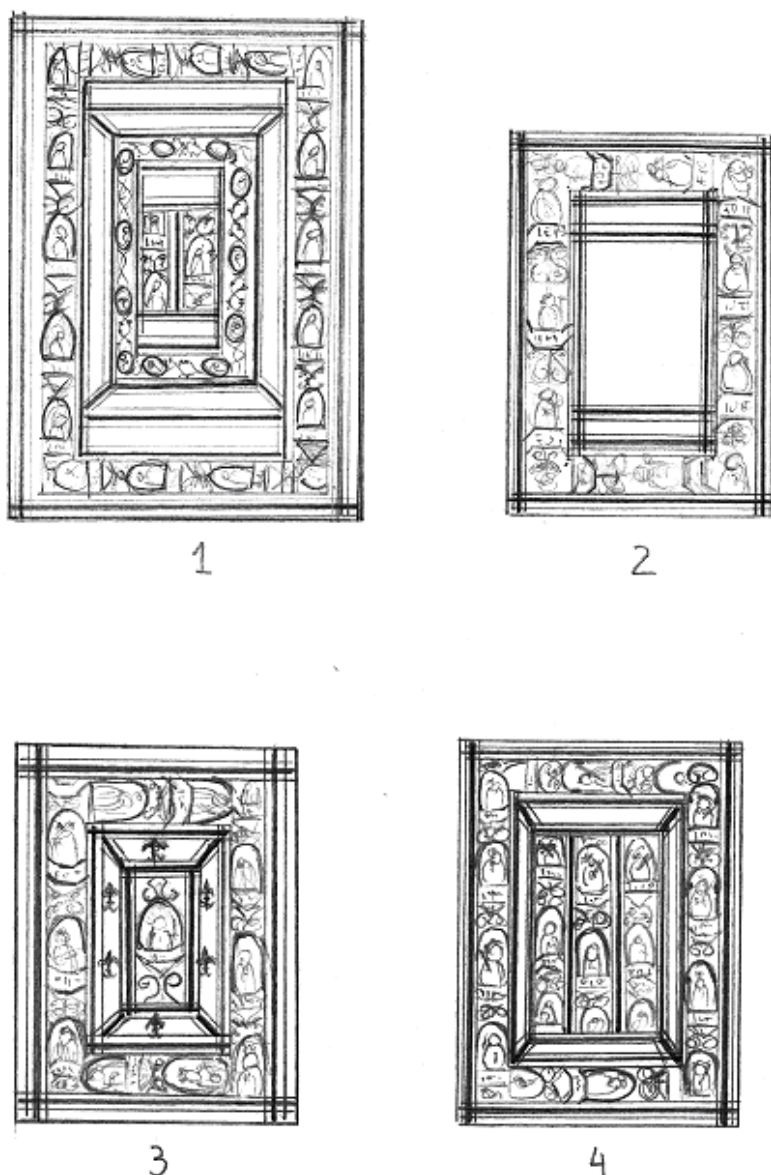
rombowy, czyli krzyżujące się linie, wypełnione pojedynczymi tłokami. Trzeci to wzór owocu granatu, w którym półkoliste gałązki dzielą zwierciadło na małe pola, zwykle wypełnione wyciskami drobnych ornamentów, jak lilie heraldyczne czy kwiatony. W kolejnym układzie zwierciadło zostało podzielone przekątnie krzyżującymi się liniami, również uzupełniany pojedynczymi stemplami. Piąty schemat, w którym plakieta całości wypełnia przestrzeń zwierciadła. Ostatni typ mieszany, połączenie plakiety i drobnych tłoków⁹³(rys. 11).

Rys. 11. Schemat kompozycyjny dekoracji opraw inkunabułowych

W okresie Odrodzenia nawiązano do wcześniejszych wzorów, jednak wprowadzono do kompozycji więcej systematyki. Przyjęto układ ramy, czyli podział pola okładki z wyraźnie wyodrębnioną częścią centralną, zwaną najczęściej zwierciadłem, oraz częścią obramowania otaczającego zwierciadło, czyli bordiurą.

⁹³ Ilustracja schematów została przygotowana jako odrębny szkic na podstawie materiałów J. Wasilewskiej, *op. cit.* Wcześniej zbliżone warianty kompozycyjne publikuje H. SZWEJKOWSKA: *Książka drukowana XV – XVII wieku. Zarys historyczny*. PWN 1980. wyd III poprawione, s. 281.

Rys. 12. Przykłady schematów kompozycji opraw z dekoracją radełkową

Częstym motywem zdobniczym w polu zwierciadła była dekoracja wykonana radełkiem, pojedynczo oraz ze zwielokrotnieniem tłoczenia (jak na oprawach nr 1,3,4 z rys. 12) choć radełko było stosowane głównie do wykonania bordiury. Proste układy kompozycyjne, wykonywane małymi pojedynczymi tłokami, były inspirowane inwencją twórczą introligatora. W *oprawie radełkowej* kompozycja

i tematyka tłoków była zróżnicowana⁹⁴, a powtarzalność wyrytego na cylindrze motywu pozwalała na wykorzystanie narzędzia bez względu na rozmiar oprawy (rys. 12).

Stopniowo zmieniały się narzędzie introligatorskie. Ewolowały od małych pojedynczych tłoków do większych narzędzi o rozbudowanej kompozycji dekoracyjnej. Wraz ze zmianą wyglądu narzędzi zmieniały się kompozycje dekoracyjne opraw. W polu zwierciadła wytłaczano również plakiety, duże tłoki prezentujące scenkę rodzajową, o tematyce religijnej lub świeckiej, jak: symbol Chrystusa, medalion Madonny czy św. Anny Samotrzeciej, portret władcy, supereklibris właściciela książki. *Oprawa pakietowa* to typ oprawy, w której głównym narzędziem dekoracyjnym jest metalowy prostokąt z wygrawerowanym motywem. Zazwyczaj był wytłaczany centralnie, w polu zwierciadła. Spotykane są również schematy opraw, których plakietę wytłoczono wielokrotnie w centralnej części oprawy. Zastosowanie tłoku o dużym formacie znacznie przyspieszyło proces dekorowania oprawy. Zbliżonym typem są *oprawy medalionowe*, które wyróżniają się wkomponowanym w pole zwierciadła układem o kształcie koła lub owalu. W układzie kompozycyjnym dekoracji, ale również na plakietach dekorujących niemieckie druki, gdzie stanowił tło dla portretu⁹⁵, pojawiały się elementy architektoniczne. W *oprawach architektonicznych* inspirację czerpano między innymi z kultury islamu, wykorzystywano kompozycje arkad meczetu z kolumnami i kapitelami. Elementy orientalne są widoczne w oprawach z biblioteki węgierskiego króla Macieja Korwina (1458-1490). Do ich wykonania stosowano technikę złocenia ręcznego. Konstrukcja okładki zmieniła się: introligatorzy zastosowali lekkie tektury zamiast ciężkich desek, grube skóry zastąpili safianem w różnych barwach. Oprawa stała się lekka, poręczna i elegancka⁹⁶. Przykładem takiej kompozycji jest zaprezentowana na rys. 12 oprawa nr 2.

---

⁹⁴ Była to ikonografia religijna, świecka, antyczna, z wykorzystaniem motywów zwierzęcych i roślinnych i architektonicznych.

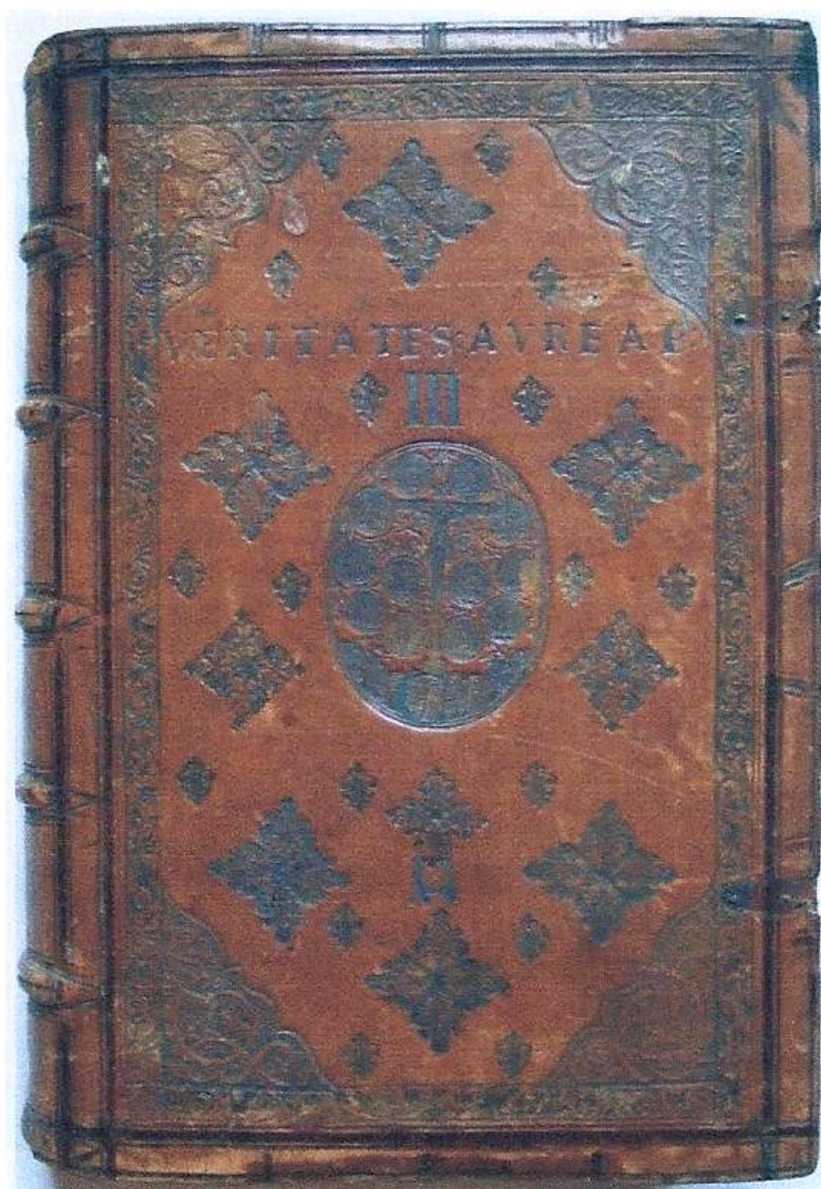
⁹⁵ W późniejszym czasie epoka romantyzmu wykorzystwała elementy architektoniczne tworząc oprawę katedralną zob. A. LEWICKA-KAMIŃSKA: *Rzut oka na rozwój oprawy książkowej w Krakowie*. W: „*Roczniki Biblioteczne*”, T. 16, z. 1-2, 1972. s. 55.

⁹⁶ A. SEMKOWICZ: *Paleografia...*, s. 170.

Rys. 13. Układ kompozycyjny okładki tylnej obiektu z XVI wieku.
BJ, nr. inw. 7079

**Rys. 14. Układ kompozycyjny okładki przedniej obiektu z XVI wieku,
BJ, nr. inw. 558**

Ślady dekoracji opraw wschodnich, wywodzących się z nurtu bizantyjskiego oraz arabskiego, jak i samej kultury antycznej noszą oprawy włoskie. Nowy charakter szesnastowiecznemu introligatorstwu nadały książki Alda Manutiusa (1449-1515) z Wenecji, znakomitego typografa, wydawcy i księgarza, inspirującego miłośników książki w całej Europie.

Rys. 15. Układ kompozycyjny okładki przedniej obiektu z XVI wieku,
BJ, nr. inw. 128

Polskie oprawy renesansowe tworzone na wzór *italico modo* były wykonywane na zamówienie podróżujących uczonych i studentów. Przywożone z włoskich podróży kodeksy inspirowały krakowskich bibliofilów, a wraz z nimi rzemieślników, do naśladowania tamtejszego stylu.

Rozdział 2

Biblioteki klasztorów polskich Zakonu Świętego Pawła Pierwszego Eremity

2.1. Książka i biblioteka w ustawodawstwie Zakonu

Miejsce i rolę książki w społeczności Zakonu Ojców Paulinów określa maksyma: *Ci, którzy biblioteką, piwnicą lub spiżarnią władają, niechaj pokornie służą braciom swoim*. Podstawą życia zakonnego była znajomość reguły św. Augustyna: „abyśmy się wszyscy dobrze z nią porozumieli i co cośmy Bogu, sobie, bliźniemu i Zakonowi świętemu winni, pilnie uznawali”⁹⁷. Zawarte tam ustawy powinny być przestrzegane „mocnym i ochotnym sercem”, a ich uzupełnienie stanowiły konstytucje i zalecenia władz zakonu. W 1619 r. wydano polską edycję komentarza do tej reguły, w której wymieniono środki służące „odnowieniu duchownemu człowieka zakonnego” oraz zachowaniu ślubów. Jednym z nich było „czytanie nabożnych i duchownych książek, przynajmniej przez pół godziny na każdy dzień”⁹⁸.

Temu celowi służył starannie dobrany księgozbiór. W zakonie paulinów bowiem biblioteka miała swoje jasno określone i ugruntowane miejsce, służyła realizacji funkcji duchowych, naukowych i szerzej – kulturowych. Zgodnie z ustawodawstwem, biblioteka winna działać wyłącznie w obrębie i na potrzeby danego klasztoru. Była zatem z założenia biblioteką prezencyjną. Zakonnicy mogli także pożyczać książki i korzystać z nich poza biblioteką, *ad horam* na parę godzin oraz *ad asum incertum*, czyli na dłuższy okres, za zgodą przełożonego klasztoru⁹⁹. Jego zgoda była także konieczna w wyjątkowych sytuacjach, gdy udostępniano księgozbiór klasztorny osobom z zewnątrz. Jednakże pod karą chłosty

---

⁹⁷ Tamże, s. 187–188.

⁹⁸ Zwierciadło Duchowne, : To iest Na Regołę B. Augustyna s. ... Wykład. / Przez ... Serwacego Lairvels ... uczenie y dostatecznie w ięzyku Łacińskim napisany . - A teraz nowo na Polski przełożony [przez Andrzeja Żędzianowskiego]... Z dozwoleniem Starszych . - W Krakowie : w Drukarni Franciszka Cezarego, 1619, s. 13, 52.

⁹⁹ K. ZAWADZKA: *Biblioteka klasztoru Dominikanów we Wrocławiu (1226–1810)*. W: *Studia nad historią Dominikanów w Polsce 1222–1972*. Red. J. KŁOCZKOWSKI. T. 2. Warszawa 1975, s. 306.

bibliotekarzowi nie wolno było pozostawić takiego czytelnika w bibliotece samego. W przypadku wypożyczenia książki na zewnątrz, miał on obowiązek zapisać szczegółowo w rejestrze wypożyczeń datę imię i nazwisko wypożyczającego oraz okres, na jaki książka miała zostać wypożyczona¹⁰⁰. Poszczególne biblioteki klasztorne ponadto wykształciły własne formy udostępniania księgozbioru.

Najstarsze konstytucje paulińskie z lat 1309–1444 nie precyzowały sposobu organizowania biblioteki klasztornej. Jednak już na kapitule generalnej w 1355 roku postanowiono, że bez zgody *definitorium* żaden z zakonników nie powinien „wazyć się sprzedawać czy alienować, nawet pod pretekstem konieczności, książek należących do biblioteki klasztornej”¹⁰¹. Pochodzące z XVI wieku *Directorium* nakazywało jedynie dbałość o książkę i jej ochronę przed zabrudzeniem lub zniszczeniem i obowiązek gromadzenia komentarzy biblijnych, literatury monastycznej, historycznej, hagiograficznej oraz słowników¹⁰² (na podobnych zasadach działały także inne biblioteki klasztorne¹⁰³). *Directorium* wpłynęło jednak na organizację i układ zbiorów biblioteki jasnogórskiej, wcześniej niż narzucał to zapis konstytucji z 1644 roku¹⁰⁴. Kolejne konstytucje z XVI wieku nadały bibliotece prawne podstawy funkcjonowania (we wcześniejszych zapisach biblioteka jako jednostka organizacyjna klasztoru nie występowała).

Konstytucje zakonne z 1644 roku precyzowały organizację biblioteki klasztornej, zaprezentowanej w XXIV rozdziale: *De officio bibliothecarii*. Nakazywały one, aby księgozbiór biblioteczny był ustawiony rzeczowo, w obrębie literatury kościelnej i świeckiej. W ramach każdej z obydwu grup należało utworzyć odpowiednie działy¹⁰⁵. Do literatury kościelnej zaliczono teologię scholastyczną, spekulatywną, ascetyczną, moralną, zwaną wówczas kazuistyką i kaznodziejstwo.

---

¹⁰⁰ *Constitutiones religionis S. Pauli Primi Eremitae a Sant[issi]mo D[omino] N[ostro] Papa Urbano VIII Aprobatae et confirmatae*, Romae, Typis S[anctae] Congreg[ationis] de Propaganda Fide 1725, s. 143.

¹⁰¹ A. EGGERER. *Fragmen panis corvi protoeremitici seu reliquie annalium eremicoenobiticorum Ordini Fratrum Eremitarum Sancti Pauli Primi Eremitae*. Vienne Austriae : in officina typographica Matthaei Cosmerovij, 1663, s. 133–134.

¹⁰² J. ŁUNIEWSKI: *Zabytkowy księgozbiór...*, Wstęp.

¹⁰³ K. BOBROWSKI, E. RATAJCZYK: *Biblioteka klasztoru cystersów w Henrykowie*. W: *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej*. Red. A. W. WYRWA. Poznań 2000, s. 400.

¹⁰⁴ *Constitutiones religionis S. Pauli Primi Eremitae a Sant[issi]mo D[omino] N[ostro] Papa Urbano VIII Aprobatae et confirmatae*. Romae : Typis Francisci Monetae, 1644, s. 131–132.

¹⁰⁵ J. ŁUNIEWSKI: *op. cit.*, s. 20

Piśmiennictwo świeckie reprezentowała przede wszystkim filozofia, historia i retoryka¹⁰⁶. Księgi zakazane mieścił dział X, usytuowany wysoko, ponad schodami tak, że dobyte ich bez drabiny nie jest możliwe. Księgozbiór gromadzony był z myślą o potrzebach całego konwentu i jego obowiązku prowadzenia działalności duszpasterskiej. Potrzeby osób studiujących nie były uwzględniane, stąd dzieła naukowe o charakterze podręczników akademickich w paulińskich kolekcjach bibliotecznych pochodzą zazwyczaj z darowizn. Z księgozbioru mogli korzystać jedynie bracia z tego samego zakonu. Ograniczenia wynikały również z faktu obowiązku codziennego studiowania tekstów liturgicznych i testamentowych.

Na bibliotekarza najczęściej wybierano kaznodzieję, uważając, że jest to osoba dobrze wykształcona i doświadczona w pracy duszpasterskiej¹⁰⁷. Do jego obowiązków należało przygotowanie katalogu i ekspozycja książek. Za każdą wypożyczoną książkę powinien on wymagać pokwitowania, a raz w roku po Wielkanocy był zobowiązany do przedłożenia sprawozdania z działalności biblioteki. Przedstawienie sprawozdania było wymagane również w sytuacji zmiany na stanowisku bibliotekarza. Najistotniejszą informacją zawartą w tych sprawozdaniach była ocena stanu zachowania zbiorów bibliotecznych. Bibliotekarz czuwał również nad odpowiednim oznakowaniem ksiąg zakazanych, które powinny być umieszczone w miejscu trudno dostępnym i pod kluczem, co było powszechną regułą także w innych zakonach¹⁰⁸.

W 1725 roku w preredagowanych i wydanych konstytucjach bibliotece również poświęcono odrębny rozdział¹⁰⁹. Nowe zapisy przewidywały kary dla tych, którzy bibliotece nie wykażą staranności, tolerując niedozwolone formy wypożyczania i sprzedaży książek. Była to kara chłosty, a nawet odmowa udzielenia rozgrzeszenia do czasu zwrotu książki. Wszystko to świadczyło o wielkim znaczeniu biblioteki w życiu zakonnym paulinów i szacunku do książki¹¹⁰. Uzupełnienie do konstytucji z 1736 roku dodatkowo zobowiązywało bibliotekarza do prowadzenia kroniki prac i dokonań klasztoru, która była co trzy lata przedkładana prowincjałowi

---

¹⁰⁶ *Constitutones* ..., 1644, s. 131.

¹⁰⁷ J. ŁUNIEWSKI: *Zabytkowy księgozbiór...*, s. 19.

¹⁰⁸ L. GRZEBIEŃ: *Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku*. Lublin 1975, s. 223–282.

¹⁰⁹ *Constitutiones* ..., 1725, s. 143–144.

¹¹⁰ *Ibidem*, s. 143.

jako przyczynek do historii zakonu. O ewentualnym druku takiego dokumentu decydowała kapituła¹¹¹. Do kompetencji bibliotekarza nie należały natomiast decyzje o nowych zakupach książek. Konstytucje zakonne nie regulowały kwestii budżetu biblioteki ani też jego wysokości. Generalnie o każdym nabytym dziele powinni być informowani przede wszystkim kaznodzieje¹¹². Bibliotekarzowi pozostawało tylko przypominanie przełożonym o potrzebie pomnażania zasobów bibliotecznych oraz obowiązek współpracy z kaznodziejami, sprawującymi merytoryczną opiekę nad placówką. W zapisie konstytucyjnym jednak przełożeni pod groźbą kary wyraźnie zostali zobowiązani do corocznego powiększania zbiorów¹¹³.

---

¹¹¹ M. FIACHER: *Bibliotheken in südwestdeutsche Paulinerklöster des 17. und 18. Jahrhunderts*. „Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens, Berliner Historische Studien 2000, T. 32, s. 66.

¹¹² *Idem dabunt operam apud Superiores, ut in domo habeantur libri varii bonae aedificationis in Bibliotheca communi. Constitutiones...*, 1725, s. 120.

¹¹³ *Superior loci quotannis in memoriam revocet augmentum Bibliothecae, caetera quae ad libros spectant, agat cum consilio Supprioris. Constitutiones...*, 1725, s. 144.

2. 2. Działalność paulinów w zakresie organizacji i ochrony zbiorów

Książka stanowi oprawę dla słowa, to też jego odnotowywanie, jak i stworzenie właściwego miejsca do przechowywania książek, z natury rzeczy odgrywało istotne znaczenie. Paulini podejmowali określone działania nie tylko związane z organizacją biblioteki, ale także dotyczące ochrony księgozbioru, zlecając zwłaszcza prace introligatorskie, reorganizacyjne i renowacyjne.

Biblioteka klasztoru na Jasnej Górze. W 1382 roku książę Władysław Opolczyk przekazał 16 osobowej grupie paulinów z węgierskiego sanktuarium maryjnego Márianosztra kościół Narodzenia NMP na wzgórzu Częstochówka. Kolejni protektorzy konwentu paulińskiego, małżonkowie królewscy Władysław II Jagiełło i Jadwiga, powiększyli dobra paulinów darowiznami¹¹⁴. W ten sposób powstały prawne i ekonomiczne podstawy erygowania klasztoru. O wyjątkowej pozycji sanktuarium jasnogórskiego ostatecznie przesądził fakt przekazania w 31 sierpnia 1384 r. przez Władysława Opolczyka cudownego obrazu, przywiezionego z Bełza¹¹⁵. Jasna Góra jest miejscem, w którym przez setki lat gromadzono niepowtarzalne skarby¹¹⁶. Dla jasnogórskiej świątyni tworzyli artyści i rzemieślnicy. Choć nie jest znana dokładna data powstania biblioteki, to zakładać można, że została założona z chwilą przybycia Zakonu Świętego Pawła Pierwszego Pustelnika do Częstochowy. Wskazuje na to ustawodawstwo zakonne, a także pierwsza udokumentowana wzmianka o bibliotece, z 1585 roku. W dokumencie wizytacyjnym księdza Stanisława Reszki (1543–1603) wspomniano, że wówczas biblioteka liczyła sobie około dwustu lat istnienia.

---

¹¹⁴ Przywilejami z 24 lutego 1393 r. potwierdzają nadania Władysława Opolczyka i przekazują paulinom 5 wsi pochodzących z fundacji pary królewskiej. Z. BANIA, S. KOBIELUS: *Jasna Góra*. Instytut wydawniczy PAX. Warszawa 1983

¹¹⁵ Było to wydarzenie rozstrzygające istotę Jasnej Góry nie tylko w historii paulinów, ale i narodu polskiego. Owo wyjątkowe miejsce przyciągało i przyciąga do dnia dzisiejszego pielgrzymów z całego świata.

¹¹⁶ J. ST. PASIERB, J. SAMEK: *Skarby Jasnej Góry*. Wyd. 5. Warszawa 1997. (również w wersjach: angielskiej, francuskiej, niemieckiej, hiszpańskiej); J. SAMEK, J. ZBUDNIEWEK: *Klejnoty Jasnej Góry*. Warszawa 1982.

Pod koniec XVI wieku biblioteka stała się także placówką dydaktyczną. W 1609 roku klasztor wizytował biskup krakowski Piotr Tylicki, który w sporządzonym dokumencie wspomina o powołaniu studium zakonnego. Z 1614 roku pochodzi inwentarz ksiązek¹¹⁷, który został sporządzony w układzie alfabetycznym, nie podaje miejsca i roku wydania dzieła, a jedynie informuje o formacie książki. Ze spisu wynika, że w 1614 roku biblioteka liczyła 1445 dzieł w 1610 woluminach, stanowiących jednostki inwentarzowe. Od wizytacji Reszki księgozbiór jasnogórski powiększył się zatem ośmiokrotnie. Na podstawie analizy zapisów proveniencyjnych można ustalić, że w okresie 1615–1629 zbiory powiększyły się o kolejne 228 jednostek, ale w ciągu następnych dziewięciu lat wzrosły zaledwie o dziesięć pozycji¹¹⁸.

W 1639 roku pod obrady kapituły prowincjonalnej zakonu, został skierowany postulat, w którym domagano się zapewnienia bibliotece stałego wsparcia finansowego. Na fundusz ten miała składać się kwota pochodząca z 10% rocznych dochodów jasnogórskiego klasztoru. Decyzja w tej sprawie pozwalała na systematyczne powiększanie zbioru, co potwierdzają księgi rachunkowe, w których występują zapisy dotyczące zakupu ksiązek dla biblioteki¹¹⁹. W 1663 roku kapituła również rozpatrywała kwestię finansową, odnoszącą się do zbiorów: chodziło o przeznaczenie 300 florenów rocznie na potrzeby biblioteki. Kwota ta miała pochodzić z dochodów z zakrystii. Prawdopodobnie zostało to zatwierdzone, jednakże w latach 1674–1714 przełożeni klasztoru zmuszeni byli przypominać władzom prowincji o tym zobowiązaniu¹²⁰.

Wielki pożar, który wybuchł w klasztorze 10 lipca 1690 roku, oszczędził bibliotekę. Zbiór prawdopodobnie zgromadzony był w murowanej wieży, w części kościoła, do której ogień nie dotarł. W tym miejscu księgozbiór przechowywany był do 1710 roku. Kolejny pożar, który tym razem miał miejsce w bliskim sąsiedztwie

---

¹¹⁷ Archiwum Jasnej Góry AJG nr 767: *Catalogus librorum Conventus Clari Montis Anno Domini 1614*. Dokument ten jest jednak jedynym zachowanym, na podstawie którego można ocenić wielkość i tematykę zasobu bibliotecznego.

¹¹⁸ L. PIETRAS: *Biblioteka Jasnogórska w XVII–XVIII wieku*. „*Studia Claromontana*” 1985, T.6, s. 384–398.

¹¹⁹ Archiwum Jasnej Góry AJG nr 741: *Juxta possibilitatem Conventuum augeant Bibliothecas Pater Priores*, s. 580.

¹²⁰ Archiwum Jasnej Góry AJG nr 34: *Regestrum expensarum Conventus Clari Montis [...] ab 1641*, s. 75, 84, poz. 2.

pomieszczenia bibliotecznego, przyspieszył decyzję o budowie dla niej nowego obiektu¹²¹.

Na rozwój księgozbiory najpewniej wpływał wzrost znaczenia klasztoru w społeczeństwie. Wpłynęło to najpewniej na decyzję o budowie nowych pomieszczeń bibliecznych, która została podjęta przez generała zakonu Chryzostoma Koźbiałowicza w 1736 roku. Prace budowlane nabrały rozmachu po objęciu urzędu prowincjała przez Anastazego Kiedrzyńskiego. Ich zakończenie i przeniesie zbioru miały miejsce na przełomie 1737 i 1738 roku. Poświadcza ten termin notatka kronikarska, sporządzona między 20 a 30 listopada 1737 roku, mówiąca o tym, że do klasztoru jasnogórskiego sprowadzono włoskiego malarza, głównie dla przyozdobienia "nowej biblioteki", choć oprócz tego wykonał on także prace konserwatorskie na sklepieniu refektarza klasztorowego¹²².

Ostatecznie dla biblioteka powstała na rzucie prostokąta, którą pomniejszono, przedzielając ją od południa ceglana ścianą. W ten sposób wyeksponowano pomieszczenie o długości 17.36 m i szerokości 10.83 m, ze sklepieniem nieckowo-beczulkowym, oświetlone od strony zachodniej czterema oknami. Sala ta ulokowana została nad refektarzem, kuchnią i korytarzem, oddzielającym ją od wirydarza klasztorowego.

Bibliotekę zorganizowano w stylu barokowym. Sklepienie sali bibliecznej jest wypełnione malarsko i obejmuje cztery elementy strukturalne: malowidło centralne, malowidła narożnikowo-boczne, napis wstępowy z objaśnieniami poszczególnych fragmentów kompozycji i sztukaterie¹²³. Kompozycja malarska została wykonana techniką *al fresco*. Podjęte tematy malarskie są inspirowane tekstem biblijnym. Centralny punkt sklepienia wypełnia temat inspirowany tekstem biblijnym, zaczerpniętym z Księgi Przysłów 9,1 *Mądrość zbudowała sobie dom* i przedstawiony został w formie świątyni. Alegoryczna postać *Mądrości* – gospodyni tego domu, ukazana została jako kobieta, odziana w chiton i togę z hełmem na głowie

---

¹²¹ S. SZAFRANIEC: *Konwent Paulinów Jasnogórskich 1382-1864*. Rzym 1966, s. 33.

¹²² Archiwum Jasnej Góry AJG 745 s. 249: [...] *pictorem natione italum, conductum principaliter ad pingendum Novam Bibliothecam*. Prawdopodobnie był to Giuseppe Carlo Pedretti.

¹²³ Por. L. KWIATKOWSKA-FREJLICH: *Funkcje potrydenckiej sztuki kościelnej. Nowożytny wystrój kościoła Brygidek w Lublinie*. Lublin 2009.

oraz ujęta pozycji siedzącej. Poza w jakiej zastygła *Mądrość* wskazuje na jej funkcję edukacyjną w stosunku do grona otaczających ją ludzi¹²⁴.

Po obu stronach Domu Mądrości umieszczone zostały dwie grupy najslynniejszych teologów Kościoła Zachodniego. Pierwszą tworzą: św. Ambroży z Mediolanu, św. Augustyn, biskup Hippony i papież Grzegorz Wielki, którzy reprezentują epokę starożytności. Po przeciwnej stronie, kolejną drugą grupę stanowią scholastycy: św. Anzelm z Canterbury, św. Bonawentura, przedstawiony w purpurze kardynalskiej oraz św. Tomasz, przedstawiony w habicie dominikańskim. Ostatnia postać, najdalej wysunięta w kierunku ściany południowej, to św. Izydor z Sewilli, będący łącznikiem świata starożytnego i średniowiecza.

Nawiązując do powszechnego w XVIII wieku poglądu, że teologia i filozofia to jedyne prawdziwe nauki, artysta ukazuje wielorakie przymioty tej prawdziwej wiedzy. Zgodnie z barokową modą emblematyczną swój zamiar twórczy wyraża poprzez icon – obraz malarski i epigran – słowo pisane. Dzieło swoje zaczyna od zaprezentowania trzech części *Summy* Tomasza z Akwinu. Pod malowidłem, którego pierwszy fragment umieścił na ścianie wschodniej, na lewo od wejścia do biblioteki, figuruje napis łaciński: *Ex hac Summa percipe omnis*, zaś pod symbolicznym pierścieniem niejako dopowiedzenie – *Deest optimum*. Bogactwa, czy pozycji społecznej, którą miał symbolizować pierścień, nie można bowiem porównywać z nauką i wiedzą zebraną w dziele św. Tomasza, z której powinien korzystać każdy zainteresowany poznaniem prawdy. Zgodnie z obowiązującym jeszcze w XVIII wieku poglądem na strukturę wiedzy, dominującej teologii i filozofii przeciwstawiano sztukę i artystyczne umiejętności¹²⁵. Do tych właśnie kanonów nawiązuje artysta prezentując jedną z najpiękniejszych umiejętności ludzkich – muzykę, podkreślając równocześnie konieczności wielkiego wysiłku w uzyskaniu maestrii. A jednak wysiłek ten jest mniejszy od tego, jakiego wymaga studium

---

¹²⁴ Por. L. ROTTER: *Duchowość i historia benedyktynek w symbolice dekoracji malarskiej kościoła w Staniątkach*. Kraków 2004.

¹²⁵ Zob. D. MATYASZCZYK: *Kościół i klasztor Panien Cysternek w Owińskach w świetle źródeł*. W: *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*. Red. A. M. WYRWA, A. KIELBASA, J. SWASTEK. Poznań 2004.

teologii. Tak bowiem należy interpretować napis: *Sunt faciles musae, ast hic habitant in montibus altis* – umieszczony przez artystę pod malowidłem, usytuowanym w narożniku ścian wschodniej i południowej. Kompozycja malarska ukazująca pancerz rycerski, trofea bojowe i umieszczoną nad nimi książkę oraz napis *Valentior est armis*, wyraża prawdę, że nauka i wiedza są mocniejsze niż oręż. Dla „wtajemniczonych” może kojarzyć się z bezbronnym Pitagorasem, proszącym stojącego nad nim żołnierza, aby nie niszczył jego trójkątów, kół i kwadratów. Zdobywaniu wiedzy towarzyszy duży wysiłek i wytrwałość. Sentencja umieszczona pod freskiem z narożnika ściany południowej i zachodniej, a przedstawiającym dysputujących ze sobą: mistrza i studenta, ubiegającego się o tytuł naukowy głosi *Vincenti dabitur*. Nadzieja na zwycięskie zmaganie się o wiedzę zostanie nagrodzona gałązką wawrzynu i da prawo do noszenia biretu doktorskiego, jako zewnętrznego znaku starania się o wiedzę i skutecznego jej posiadania.

Na zachodniej ścianie biblioteki artysta ukazał w alegorycznych obrazach przymioty prawdziwej nauki, a więc najpierw jej nieprzemijalność i trwałość. Malarska kompozycja, w której dominują dwa symbole: świecąca pustymi oczodołami ludzka czaszka i otwarta księga, uprzytamnia prawdę, zamkniętą w napisie *Vetat mori*. Ludzie głębokiej wiedzy bowiem, nigdy nie zginą w ludzkiej pamięci, choć sami podlegają prawu przemijania.

Prawdziwa wiedza jest ponadto bezinteresowna. Mówi o tym przyrodnicza kompozycja, według której słońce obejmujące swym blaskiem wszechświat, oświeca zarówno ziemię, jak i księżyc. Ten zaś nie wchłania blasku słonecznego, lecz pośredniczy tylko, skierowując promienie odbite od siebie ku ziemi. Wiedza jest własnością ludzkości, a człowiek, który ją posiadał czuje się zobowiązany do jej przekazywania kolejnym pokoleniom, co sugeruje napis: *Acceptum communicat*. Nauka bywa stanowcza, jak sędzia – król Salomon oraz okrutna jak kat, w sytuacji gdy musi dokonywać wyboru. Jest to jednak pozorne okrucieństwo, gdyż do obowiązków nauki należy oddzielić fałsz od prawdy. To stanowcze orzekanie jest twórcze i ludzkie, jak zilustrowana tu decyzja króla Salomona uczestniczącego | w sporze dwóch kobiet o dziecko jednej z nich. Mądrością króla było rozeznanie i zweryfikowanie prawdy, aby móc odrzucić niesłuszne żądania. Wykorzystana

przez malarza treść biblijna Sądu Salomona (1 Krl 3,16-27) przystosowana do pojęć nauki, została trafnie skomentowana inskrypcją: *Dividendo composit*. Odrzucenie błędu przez nauki sprawia, że prawda jest urzekająca w swojej jasności, prostocie i mocy.

Dwa ostatnie malowidła, zlokalizowane na środku ściany północnej i narożniku ze ścianą wschodnią, mówią o człowieku uprawiającym naukę i predestynowanym do tego, aby formułować prawdy naukowe. Ostatni fragment cyklu malarskiego, przedstawia wróżbitkę bardzo zdecydowanym ruchem prezentującą swoje akcesoria: karty, kostki, kulki, przy równoczesnym geście pogardy wyrażonej odsunięciem książki na róg stołu. Znamionuje to ludzką przewrotność i niechęć do poznania prawdy, przed czym ostrzega słowami: *In malevolam animam, non intrabit Sapientia*. Nauka wymaga bowiem uczciwości, pokory i szacunku dla prawdy. Człowiek stronniczy, o zawężonym spojrzeniu na prawdę, nie jest predestynowany do uprawiania nauki. Umysł takiego człowieka, nie może być źródłem *Mądrości*¹²⁶.

Na wystrój oprócz wyposażenia architektonicznego i malarskiego, składały się drewniane sprzęty z 1739 roku, uwzględniające jej podwójną funkcję: magazynu i czytelnicy. Były to szafy i regały biblioteczne, połączone z boazerią, pokrywającą nisze okienne i drzwiowe oraz dwa stoły. Na ścianach północnej i południowej mieszczą się po cztery, dołem trzydrzwiowe identyczne szafy. Na osi ściany wschodniej znajdują się drzwi, do których prowadzi w dół kilka drewnianych stopni. Nad drzwiami umiejscowiona jest sklepiona półkoliście nisza, przykryta drewnianymi intarsjowanymi płycinami. Ponad niszą umiejscowiono regał z pięcioma półkami. Po obu stronach drzwi ulokowane zostały po trzy szafy, identyczne jak na ścianach bocznych.

Szafy biblioteczne zostały wykonane z drewna dębowego i sosnowego. Elementy nośne szaf, narażone na duże obciążenia, wykonano z dębu. Sosna jest zazwyczaj materiałem uzupełniającym i wykorzystana została do deskowania zaplecka i gzymsów. W pracach snycerskich użyte zostało drewno lipowe. Lico szaf oraz płyciny boazerii pokrywają bogate intarsje o grubości od 3 do 4 mm. Wykonane

---

¹²⁶ L. PIETRAS: *op. cit.*, s. 395 i dalsze.

zostały z drewna orzecha włoskiego w połączeniu z gruszą, jesionem, czereśnią, czarnym dębem i brzozą syberyjską, w różnych przekrojach.

Konstrukcyjnie szafy tworzą całość poprzez jednolity zaplecek, gzyms wieńczący i pulpit, które to elementy biegną przez całą szerokość. Grubość bocznych ścian nośnych z drewna dębowego wynosi 3.5 do 4 cm. Półki tworzą deski sosnowe o szerokości 35 cm. Wpuszczone w ściany boczne na tzw. jaskółczy ogon dodatkowo wzmocnione zostały kołkami z deskami zaplecka, umieszczonymi w odległości od siebie co 10 do 15 cm. Czoła półek o szerokości 4 cm pokrywają obłogi z drewna orzecha włoskiego.

Odwrocie szaf stanowi jednolity zaplecek, zmontowany z połączonych równolegle desek z drewna sosnowego o szerokości około 20 cm i przytwierdzony od góry hakami bezpośrednio do muru ścian. Szafy na całej szerokości ścian połączone są pulpitem z uskokowym gzymsem o zaokrąglonym profilu. Od pulpitu wyprowadzone są pilastry z kompozytowymi i złożonymi kapitelami, wspierającymi gzyms wieńczący. Pilastry dodatkowo maskują sztorce bocznych ścianek poszczególnych szaf. Zamknięte dolne fragmenty szaf bibliotecznych konstrukcyjnie usztywniają dębowe deski płyty górnej i dolnej, połączone pletwowo ze ścianami bocznymi, a kołkami z zapleckiem. Drzwiczki dębowe o budowie ramowej, płyciny od odwrocia oprofilowane. Lica drzwiczek pokryte intarsją. Pulpit konstrukcyjnie składa się z długich na blisko pięć metrów dębowych desek, których połączenie na wpust od strony lica maskuje warstwa forniru. Pulpit wspiera się na pionowych deskach¹²⁷.

Wszystkie drewniane elementy były intarsjowane różnymi gatunkami drewna i tworzą ornament wstęgowo-cęgowy. Wykonane zostały przez paulina, brata zakonnego Grzegorza Woźniakowica (1675–1740). Fakt ten potwierdza inskrypcja, umieszczona nad wejściem do biblioteki: *Fecit R[eligionus] Fr[ater] Gr[egorius] Wo[źniakowic] Anno Domini 1739 In C[laro] M[onte] C[zenstochoviensis]*. W chwili otwarcia biblioteki długość półek wynosiła 326

---

¹²⁷ Wymiarowe i konstrukcyjne dane z drewnianego wyposażenia sali bibliotecznej pochodzą z dokumentacji konserwatorskiej.

metrów bieżących. Zapewniało to możliwość magazynowania 13 tysięcy woluminów.

Zachodnią ścianę dekorują cztery zamknięte półkoliście nisze okienne przykryte boazerią. Całość zabudowy łączy okalający wszystkie ściany bogato rozbudowany gzyms wieńczący, składający się z kilku elementów łamanych ponad kapitelami. Na gzymsie, dokładnie nad każdą z szaf, umieszczone zostały tarcze kartuszone z rozwiniętą, bogato złożoną i srebrzoną dekoracją roślinną, którą tworzą liście akantu. Okalają one tablice inskrypcyjne, określające tematykę księgozbioru, zgromadzonego w danej szafie. Kartusze oddzielają na przemian płomieniste i kwietne wazony, znajdujące się na osi pilastrów. Oznaczenia szaf były zgodne ze sposobem organizacji zbiorów, zaproponowanym przez Zygfryda Dispensatora (1708–1770)¹²⁸, który zaadaptował na potrzeby biblioteki koncepcję Oliviera Legiponta. Całość księgozbioru została podzielona na 18 działów. Ich nazwy wypisano na ozdobnych ornamentach zwijanych – kartuszach. Pominęto napis na kartuszu działu X, zawierającego *Libri prohibiti*, umieszczonego nad drzwiami wejściowymi, utrudniając tym samym dostęp do niego użytkownikom biblioteki. Każdemu z działów odpowiadał oddzielny tom katalogu, w którym opisy uszeregowane zostały według hasła alfabetycznego. Ten sposób zapisu zapewniał miejsce dla przyszłych nabytków, dla których zarezerwowana została strona recto. Opisy dzieł znajdujących się fizycznie w bibliotece umieszczone zostały na stronie verso¹²⁹. Na opis katalogowy składało się hasło autorskie (nazwisko, imię podstawowe, godność kościelną, przynależność zakonna lub stopień naukowy), następnie tytuł dzieła (z reguły podawany w pełnym brzmieniu), informacja o ewentualnym wznowieniu oraz adres wydawniczy (miejsce wydania, nazwę oficyny i roczna data ukazania się druku).

Dodatkowo w 1758 roku wprowadzono drewniane futerały, które były dziełem częstochowskiego mistrza Mateusza Brylskiego. Pomysłodawcą tej unikalnej formy zabezpieczenia i ochrony zbioru był ówczesny przeor klasztoru

---

¹²⁸ W swoich głównych założeniach przetrwała ona do dnia dzisiejszego.

¹²⁹ Oprawny w tekturę i skórę koloru brązowego z wytłoczonym numerem działu i napisem INDEX 1762. Archiwum Jasnej Góry AJG 162; 163; 164; 165; 166; 167; 168; 169; 170; 171; 172; 173; 174; 175; 176; 177; 178. Brak jest katalogu *prohibitów*.

Albin Dworżański (1696–1766). Dzieło to kontynuował jego następca na urzędzie Ksawery Rotter (1727–1784). Poświadczają to zapisy wytłoczone na sztucznych zwiężach grzbietu futerału z sygnaturą XVI B 16. Nazwisko Brylskiego odczytać można również na grzbiecie futerału oznaczonego sygnaturą II A 9.

Futerały wykonano z sosnowego drewna, były wyklejone od strony zewnętrznej marmurkowym papierem introligatorskim. Grzbiet futerału obciągnięto barwioną skórą bydlęcą i ozdobiono na wzór wytwornej oprawy ze złoceniami i zwiężami. Wytłoczona sygnatura informowała o lokalizacji dzieła w szafie bibliotecznej, na półce oraz o kolejności umieszczenia futerału na półce. Zgodnie z tym cyfra rzymska oznaczała dział, duża litera alfabetu łacińskiego półkę, a cyfra arabska miejsce na półce.

Mimo wysokiej wartości dekoracyjnej i wszelkich zalet ochronnym futerałów taka koncepcja ekspozycji księgozbioru w pewnym stopniu była, niefortunna ze względu na wartość oryginalnych, zabytkowych opraw, bowiem większość z nich, oprócz swej funkcji ochronnej, ukazywała warsztat pracy dawnych rzemieślników. Wprowadzenie futerałów spowodowało bowiem usunięcie wszelkich metalowych elementów oprawy, wystających ponad powierzchnię okładziny, takich jak guzy, naroża, zapinki, po których zachowały się ślady w postaci odbarwionej skóry czy otworów służących mocowaniu. Futerały bowiem mieszczą po kilka woluminów, starano się zatem nie dopuścić do wzajemnego ocierania, a tym samym uszkodzenia sąsiadujących opraw. Konsekwencją tego sposobu przechowywania było także powtórzenie na przedniej okładce sygnatury. Chodziło o zachowanie porządku, tak aby każda książka po przeczytaniu, mogła wrócić na właściwe miejsce. W niejednym jednak przypadku oryginalna warstwa dekoracyjna okładki mocno na tym zabiegu ucierpiała.

Introligatorskie prace Brylskiego na potrzeby księgozbioru jasnogórskiego obejmowały również podstawowe działania rzemieślnicze, polegające na oprawieniu, jak i reperacji uszkodzonych opraw. Przykładowo większość opraw wtórnych, wykonanych przez niego, znalazła się w kolekcji w czasie, kiedy był realizowany pomysł futerałów. Liczba inkunabułów, w których dokonano wymiany oprawy, wynosi 49 woluminów. Oprawy z XVIII wieku prezentują się mniej

interesująco. Wiele z nich to prace, które wykonane zostały z tektury, obciągniętej ciemnobrązową skórą. Warstwa dekoracyjne ogranicza się wówczas do skromnego wycisku liniowego strychulcem.

Budowa nowej biblioteki była olbrzymim wysiłkiem finansowym, dlatego też borykający się z problemami finansowymi paulini starali się wiele książek oprawiać jak najtaniej. Nie dziwi więc obecność w tym barokowym otoczeniu dzieł oprawionych w półskórek i karton lub karton oklejony papierem marmoryzowanym. Te oprawy także są dziełem Brylskiego. Ich skromność, nie korespondująca z barokowym przepychem sali bibliotecznej i całego jej otoczenia, została zamaskowana stylizowanymi na wytworną księgę futerałami.

Działania renowacyjne i konserwatorskie w bibliotece jasnogórskiej. Obecnie księgozbiór zabytkowy księgozbiór jasnogórski obejmuje 13.417 starych druków¹³⁰. Rękopisy natomiast przechowywane są w Archiwum Zakonu mieszczącym się również w klasztorze jasnogórskim. Troska o zabezpieczenie cennego dziedzictwa kulturowego skłonił paulinów do przeprowadzenia kompleksowych prac renowacyjnych całej przestrzeni bibliotecznej, uwzględniając warstwę malarską sklepienia i ścian, stolarkę meblową i ścienną, podłogę i cały zabytkowy księgozbiór wraz z futerałami. W celu przeprowadzenia tak nietypowego przedsięwzięcia zaangażowano grono specjalistów¹³¹ oraz wykorzystano technologie, pozwalające na możliwie najpełniejszą konserwację klasyczną, chemiczną i mikrobiologiczną.

Wymiar zrealizowanych prac osiągnął skalę, której nie odnotowano w historii częstochowskiego zgromadzenia. W trakcie prac konserwatorskich i renowacyjnych zaistniała konieczność przeniesienia całego zbioru do innych pomieszczeń. Takim działaniom towarzyszyła niekontrolowana ekspozycja zbioru na działanie powietrza i światła, która zakłócała ustaloną przez wieki równowagę fizykochemiczną i mikrobiologiczną. Dlatego też cały zabytkowy księgozbiór

---

¹³⁰J. ŁUNIEWSKI.: *Biblioteki Paulińskie polskiej prowincji w okresie kasaty zakonów*. W: *Wspólnota pamięci. Studia z dziejów kultury ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. Katowice 2006, s. 333.

¹³¹ Prace konserwatorskie odbywały się dzięki pomocy Ministerstwa Kultury i Sztuki, a także kilku instytucji i osób prywatnych. Nadzór konserwatorski nad całością prac miał wojewódzki konserwator zabytków Aleksander Broda. Konserwacją warstwy malarskiej zajął się zespół pod przewodnictwem Katarzyny Zawadzkiej. Konserwacji zbioru bibliotecznego wraz z futerałami podjął się zespół konserwatorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach.

biblioteki jasnogórskiej razem z futerałami przekazany został (z zachowaniem pełnej dyskrecji i profesjonalnej ochrony) do Biblioteki Śląskiej, w której jako jedynej można było zrealizować niezbędne prace zabezpieczające, polegające na fumigacji zbioru razem z futerałami w specjalnej komorze próżniowej.

Pierwsza partia liczyła 2405 futerałów oraz 7005 obiektów. W dalszej kolejności dostarczono 3247 woluminów, przechowywanych bez futerałów w dolnych, zamkniętych armariach regałów bibliotecznych. Całość uzupełniały egzemplarze będące poza ewidencją katalogową w liczbie 3164 woluminów.

Pierwsza partia to 2.405 futerałów oraz 7.005 woluminów. W dalszej kolejności dostarczono 3.247 woluminów, które w bibliotece przechowywane są poza futerałami, w dolnych zamkniętych częściach zabytkowych szaf bibliotecznych. Całość uzupełniały egzemplarze podwójne, czyli dublety, w liczbie 3.138 woluminów.

Drewniane futerały okazały się skuteczną ochroną przed pyłem i kurzem oraz nośnikami żywych zarodników grzybowych, zawartych w florze powietrza bibliotecznego. Również fakt ograniczonej penetracji światła był czynnikiem, który pozytywnie wpływał na kondycję papieru oraz całego materiału bibliotecznego. Wydaje się ponadto, że książki umieszczone w futerałach otaczał szczególny mikroklimat, który nie był tak bardzo narażony na zmiany temperatury i wilgotności względnej powietrza.

Tak szeroki zakres prac konserwatorskich, jaki był realizowany w bibliotece jasnogórskiej, całkowicie zmieniał mikroklimat jej pomieszczeń, a przez to i warunki przechowywania zbioru. W dotychczasowych pracach konserwatorskich realizowanych w bibliotekach zabytkowych, nie przeprowadzano badań, które pozwoliły by określić charakter i skalę zagrożeń dla zbioru, wywołanych gwałtownymi zmianami jego przechowywania i klimatu bibliotecznego. Prace konserwatorskie, zrealizowane w bibliotece jasnogórskiej, ich kompleksowy zakres i rozmach, były w przypadku polskich bibliotek zabytkowych prekursorskie.

Lokalizacja i organizacja pomieszczenia bibliotecznego w klasztorze w Krakowie na Skałce. W zachowanych materiałach źródłowych brakuje informacji o istnieniu biblioteki parafialnej przy kościele św. Michała i św. Stanisława na Skałce przed jego przejściem przez zakon paulinów¹³². Świątynia została zbudowana przed 1441 rokiem, zgodnie z ówczesnym zwyczajem¹³³, w zakrystii przechowywano najpewniej aktualny księgozbiór liturgiczny, pozostała część księgozbioru, w tym nieużywane księgi liturgiczne i inne, umieszczone były prawdopodobnie w skarbczyku¹³⁴. Od 22 czerwca 1472 datowana jest obecność na Skałce Paulinów. Przejęli oni opiekę nad sanktuarium i jego księgozbiorem. Wspomniany skarbczyk ze względów praktycznych nie mógł pełnić funkcji lokalu bibliotecznego przez dłuższy okres czasu. Był jednak pomieszczeniem zbyt małym, aby móc pomieścić powiększającą się kolekcję wotów i ksiąg. Na przełomie XVI i XVII wieku liczyła ona bez ksiąg liturgicznych około 200 woluminów¹³⁵. Najstarszy zachowany inwentarz to *Catalogus librorum domus rupel[anae]* sporządzony około 1600 roku. Zawierał on opisy 88 dzieł w 99 woluminach. Analiza późniejszych wykazów pozwala wnioskować, że inwentarz ten nie był kompletny. Nie uwzględniał wszystkich dzieł świeckich oraz rękopisów, które były przechowywane w innym miejscu. Księgi świeckie zostały spisane przez Mikołaja Królika pomiędzy 1611 a 1622 rokiem. Od 1622 roku bowiem zostało powołane studium generalne, a biblioteka stała się placówką naukową i dydaktyczną (od roku 1653 klasztor na Skałce został oficjalnie

---

¹³² Znaczenie tego kościoła, wynikające z procesji przedkoronacyjnych, a także niesłabnący ruch pielgrzymkowy pozwalają sądzić, że istnienie biblioteki na Skałce było możliwe. Wśród licznych ofiarowanych wotów nie brakowało cennych wówczas ksiąg rękopiśmiennych. Ponadto atrakcyjne uposażenie materialne skałecznego probostwa pozwalało na zakup książek. Na pewno mógł sobie na to pozwolić Piotr Nisz, Jakub Parkoszowic, czy operatywny ostatni skałeczny pleban Jan z Szebni. Są to jednak spekulacje, które wobec braku źródeł nie pozwalają, nawet w przybliżeniu, określić czasu powstania biblioteki na Skałce. Piotr Nisz, kanonik krakowski i audytor kurii. Jakub Parkoszowic, wielokrotny rektor Akademii Krakowskiej. Pochodził z Żurawic, zmarł około 1455 roku, autor pierwszej pracy z teorii języka polskiego w zakresie ortografii. Jan z Szebni to ostatni proboszcz skałeczny, piastował także godność notariusza kapituły krakowskiej, kantora sandomierskiego i kanclerza bpa Jana Rzeszowskiego.

¹³³ Akta wizytacji przeprowadzonej na Skałce w 1599 roku na polecenie kard. Jerzego Radziwiła ujawniają fakt istnienia dwóch zakrystii. Jedna z nich pełniła funkcje zakrystii właściwej, druga skarbczyka.

¹³⁴ H.E. WYCZAŃSKI: *Biblioteki parafialne w diecezji krakowskiej u schyłku XVI wieku*. "Polonia Sacrae" 1953, 6, s. 116, 127-129.

¹³⁵ Archiwum Klasztoru Paulinów w Krakowie na Skałce. ASK, 169, s. 93-98.

wyznaczony do prowadzenia studiów teologicznych dla całej polskiej prowincji). Zredagowany przez niego inwentarz, określany mianem *Libri prophani*, wyszczególnia 63 dzieła w 80 woluminach. Były to głównie druki filozoficzne pisarzy starożytnych, utwory poetów rzymskich i czołowych humanistów oraz wszelkiego rodzaju podręczniki. W mniejszej ilości występują książki o tematyce historycznej, geograficznej oraz prawniczej¹³⁶.

O budowie nowego pomieszczenia dla księgozbioru zdecydowały zatem względy praktyczne. W 1658 roku kapituła prowincjonalna zaleciła przeprowadzenie inwentaryzacji biblioteki, celem oszacowania strat *post abscissum Sueconicum*. Spis przygotował przeor konwentu Feliks Marcin Mierczyński, sporządzając inwentarz *Catalogus Librorum in Bibliotheca Conventus Rupellani*. Zainicjował również zestawienie dzieł, które zaginęły w czasie wojen *Libri desiderantur, qui tempore Suetico perierunt*. Praca ta objęła jednak tylko kilka opisów, sporządzonych dość chaotycznie. Na podstawie porównania tych inwentarzy z wcześniejszymi dokumentami można stwierdzić, że w czasie najazdu szwedzkiego, wojsk Rakoczego i Lubomirskiego¹³⁷, zagrabiono dzieła Ojców Kościoła, pisarzy antycznych oraz traktaty wielkich humanistów, a także książki religijnej, charakteryzujące się piękną oprawą lub bogactwem ilustracji. Przeor Feliks Mierczyński walczył o przywrócenie bibliotece świetności oraz przystosowywania jej do roli naukowego warsztatu pracy dla istniejącego przy klasztorze *Studium Generale*. Przez cały czas pełnienia swojej funkcji kupował nowe książki i dokładał wszelkich starań, żeby odzyskać utracone.

Kolejny spis księgozbioru rozpoczęto w marcu 1675 roku. Inwentarz wyszczególnia 242 dzieła w 307 woluminach. Niewykluczone, że odzwierciedleniem dokonanych w drugiej połowie XVII stulecia prac inwentaryzacyjnych oraz przeprowadzonej wówczas reorganizacji biblioteki była zmiana sposobu identyfikacji przechowywanych dzieł. W okresie tym zaczęto ustawiać książki

---

¹³⁶ Archiwum Klasztoru Paulinów w Krakowie na Skałce ASK ASK 169: *Regestrum argenti, vexillorum, librorum, candelabrum*

¹³⁷ W tej sytuacji król Jan Kazimierz odrębnym przywilejem, wydanym 11 marca 1658 roku, zwolnił posiadłości paulińskie od podatków na rzecz skarbu państwa na okres czterech lat. L. ZAREWICZ: *Skałka z kościołem ŚŚ. Michała i Stanisława w Krakowie*. "Kalendarz krakowski na rok 1889", s. 78.

grzbietami na zewnątrz, stąd też tam właśnie umieszczano sygnaturę danej książki. Wypisywano ją bezpośrednio na grzbiecie w przypadku opraw pergaminowych, albo na kartkach przyklejanych do grzbietu w książkach oprawnych w skórę lub półskórek. Taki system sygnowania księgozbioru przetrwał w bibliotece do 1762 roku.

Około 1686 roku zainicjowano budowę nowego pomieszczenia bibliotecznego, którą ukończono wiosną 1688 roku. W tym okresie przeorem klasztoru był o. Mikołaj Szotarewicz. Prawdopodobnie była to niezbyt duża sala z dwoma oknami, do której prowadził nie zachowany portal, autorstwa mistrza kamieniarskiego Jacka Naporskiego¹³⁸.

Po kilkudziesięciu latach klasztor skałeczny ponownie stanął przed problemem pomieszczenia bibliotecznego oraz poprawy warunków przechowywania i udostępniania książek. Inwentaryzacja księgozbioru przeprowadzona w 1702 roku wyszczególniała 371 pozycji w 505 woluminach, spisanych według kryterium działowego. Spis inwentarzowy z 1706 roku wskazywał na nieznaczny ubytek księgozbioru. Ogółem spisano wówczas jedynie 360 dzieł w 514 woluminach. Inwentarz sporządzony w 1728 roku wyszczególniał 405 dzieł w 531 woluminach. Na skutek szczupłości pomieszczenia wstrzymano zakup książek¹³⁹, a te tworzące istniejący księgozbiór były nadmiernie stłoczone i zagrożone zniszczeniem. Prowincjał o. Bruno Chojnacki (1748-1753), wcześniej wieloletni wykładowca teologii, nakazał wyznaczyć miejsce na nową bibliotekę i rok później, przejmując godność przeora, zmuszony był realizować własne polecenia¹⁴⁰. Urząd sprawował aż do śmierci i niewykluczone, że to właśnie jemu należy przypisać podjęcie decyzji o lokalizacji nowej biblioteki. Wybrane miejsce przewidywało umieszczenie zbiorów bibliecznych w oddzielnej sali, znajdującej się po lewej stronie prezbiterium

---

¹³⁸ Kamieniarz z Pińczowa, pracujący na Skałce w drugiej połowie XVII wieku. Był wykonawcą kominków i portali do refektarza, infirmerii, bramy i obelisku przy sadzawce św. Stanisława. Archiwum Klasztoru Paulinów w Krakowie na Skałce ASK 200, s. 356.

¹³⁹ Zachowane rachunki z tego okresu dotyczą wyłącznie wydatków na budowę i wyposażenie kościoła.

¹⁴⁰ Bruno Chojnacki, doktor filozofii, paulińska indywidualność naukowa i *Ojciec Prowincji*. Studiował w Lepoglavie, w Trnavie i na Uniwersytecie Wiedeńskim. W kraju prowadził wykłady z teologii moralnej i filozofii w Pińczowie oraz na Jasnej Górze. Był również kaznodzieją i wykładowcą teologii w konwencie na Skałce. Zyskał sobie uznanie, ze względu na wiedzę teologiczną i zdolności administracyjne, był cenzorem książek diecezjalnych.

kościół, nad skarbcem, naprzeciw oratorium. Nie jest jednak znana data rozpoczęcia budowy lokalu bibliotecznego.

Budowę (względnie adaptację) rozpoczęto w 1748 roku, ale dopiero z chwilą objęcia urzędu przez o. Anastazego Wargawskiego w 1758 roku prace budowlane zintensyfikowano¹⁴¹. Budowę nowego lokalu bibliotecznego ukończono w 1763 roku. Stanowiła go prostokątna sala na piętrze, ze sklepieniem o łuku odcinkowym. W sali umieszczono pięć okien: od północy dwa prostokątne wychodzące na prezbiterium, od zachodu jedno zamknięte półkole oraz dwa owalne od południa. Do wnętrza prowadziły zachowane do dzisiaj wąskie schody.

Przeniesienia księgozbioru klasztornej do nowego pomieszczenia dokonał Dispensator, który w 1762 roku objął stanowisko bibliotekarza. Nadał on bibliotece nowoczesny charakter, usystematyzował kolekcję według najlepszych ówczesnych wzorców, starając się maksymalnie ułatwić pracę zarówno swoim następcom, jak i korzystającym z zasobu bibliotecznego czytelnikom. Zreorganizował zatem bibliotekę na wzór uporządkowanej przez siebie biblioteki jasnogórskiej, wprowadzając wypracowany przez siebie nowoczesny sposób magazynowania oraz układ księgozbioru, oparty na podręczniku bibliotekarskim autorstwa Legiponta¹⁴². Dispensator sporządził również katalog alfabetyczny księgozbioru¹⁴³, wzorowany na spisie z Jasnej Góry. W momencie ukończenia prac katalog liczył 1 233 dzieła w 1 401 woluminach. Wykorzystując pozostawione wolne miejsca, bibliotekarze uzupełniali katalog aż do 1850 roku. Ogółem sporządzili opisy katalogowe dla 344 dzieł w 442 woluminach.

Z dużym prawdopodobieństwem można założyć, że prace przy wyposażeniu wnętrza biblioteki rozpoczęto około 1758 roku, a do końca 1763 roku wykonano regały biblieczne, które ozdobiono płycinami i połączono boazerią. Prawdopodob-

---

¹⁴¹ Potwierdza to dedykacja zamieszczona w inwentarzu bibliotecznym, zainicjowanym w 1762 roku przez Zygryda Dispensatora, adresowana do przeora. Zob. Index [...] quem Admodum Reverendo [...] P. Anastasio Wargawski, [...] Almae Provinciae Polonae priori provinciali [...], novae eiusdem bibliothecae erectori, pro munere dicat bibliothecarius [...]. ASK,

¹⁴² Wypracowana przez niego organizacja Biblioteki Skalecznej przetrwała z nieznacznymi korektami do około roku 1850. O. LEGIPONT: *Dissertationes philologico-bibliographicae, in quibus de adornanda, et ornanda bibliotheca [...] ad usum bibliothecariorum et philobibliorum, publicae loci commissae*. Nurnberg 1746.

¹⁴³ Index universalis Bibliothecae Conventus Rupallano-Cracoviensis Sancti Pauli Anachoreseo Principis alphabetica serie factus.

nie drewniany wystrój biblioteki był dziełem krakowskiego snycerza Józefa Weismanna¹⁴⁴. W kolejnych latach prowadzono prace konserwatorskie, m.in. w 1785 roku stolarz krakowski Andrzej Woykowski dorabiał brakujące elementy regałów bibliotecznych, gzymsów, pilastrów, szuflad i drzwiczek. W rok później kolejny snycerz krakowski Marcin Wróblewski wykonał kapitelki do pilastrów zdobiących regały oraz umieszczone nad regałami klasycystyczne wazony. Prawdopodobnie jego dziełem jest pięć kartuszy rokokowych z charakterystyczną dekoracją *rocaille*, ulokowanych nad ciągiem szaf, z wypisaną dyscypliną, do której umieszczone w szafie książki zostały przypisane (zob. rys. 16). Przypuszczanie była to koncepcja przeora Wawrzyńca Schultza, który amatorsko zajmował się malowaniem szlacheckich drzew genealogicznych oraz zdobieniem kart tytułowych *percept* i *expens* klasztoru z tego okresu. Malowanie i złożenie wyposażenia bibliotecznego w 1787 roku zlecono malarzowi krakowskiemu Wojciechowi Gutowskiemu. W tym samym roku ponownie Andrzej Woykowski wykonał dla biblioteki 681 drewnianych futerałów na książki oraz intarsjowany stół z godłem zakonu paulinów¹⁴⁵.

Prace nad budową i wyposażeniem pomieszczenia bibliotecznego trwały zatem blisko 40 lat (1750-1787). Podczas wizytacji kanonicznej w sierpniu 1864 roku Łukasz Grzędzielski stwierdził ogólnie panujący w bibliotece nieporządek. Zalecił uporządkowanie biblioteki i sporządzenie katalogu według porządku szaf i rozkładu futerałów. Około 1875 roku nieznany z nazwiska bibliotekarz dokonał reorganizacji księgozbioru bibliotecznego wprowadzając własny podział, a zarazem całkowicie usuwając drewniane futerały zabezpieczające książki. Na podstawie inwentarza z około 1930 roku można jedynie stwierdzić, iż księgozbiór ustawiony był bezpośrednio na półkach według sygnatur stanowiących kolejne liczby od 1 do 6000. Sygnatury umieszczano na metkach przyklejanych na grzbiecie i przedniej okładzinie oprawy. W latach 1956-1958 część futerałów oraz innych drewnianych

---

¹⁴⁴ W latach 1761-1762 wykonał także rokokowe organy i balustradę dla chóru.

¹⁴⁵ ASK 9: Liber rerum variarum scitu dignorum et memorabilium Conventus Rupellani ad Cracoviam fratrum ordinis S. Pauli Primi Eremitae . Anno Domini 1658.

elementów z wystroju biblioteki została zrekonstruowana. Ponownie przywrócony został wygląd starej klasztornej biblioteki¹⁴⁶.

Działania renowacyjne i konserwatorskie w bibliotece na Skalce w Krakowie.

Na zabytkową część biblioteki na Skalce (zob. rys. 16-19) składa się wyposażenie sali, drewniane futerały (680 egzemplarzy) oraz księgozbiór, liczący 25 inkunabuły, 4 275 starych druków oraz trzy zwoje Tory. Kompleksowe prace renowacyjne i konserwatorskie, zrealizowane na tym materiale oraz sąsiadującej zabytkowej zakrystii, pozwoliły przywrócić świetność i pierwotne piękno tej placówki.

Interwencji konserwatorskiej wymagały futerały oraz sam księgozbiór. Prace realizowane w sali bibliotecznej wymusiły konieczność przeniesienia księgozbioru do pomieszczenia zastępczego. W ten sposób był on narażony na intensywną penetrację powietrza i światła, które to czynniki mogły uaktywnić i pobudzić do rozwoju przetrwalnikowe formy materiału grzybowego. Przed ponownym umieszczeniem futerałów oraz księgozbioru w odnowionej sali bibliotecznej postanowiono zatem wykonać dezynfekcję całego zbioru¹⁴⁷.

Wszystkie obiekty poddane zostały fumigacji, wykonanej w komorze próżniowej w Bibliotece Śląskiej w Katowicach. Fumigacja to traktowanie zbioru bibliotecznego substancją gazową o aktywności grzybobójczej. Gazowe substancje biologicznie czynne zapewniają skuteczne eliminowanie patogenów grzybowych w takich warunkach i na taką skalę, w których inne metody zwalczania są niemożliwe do zastosowania. Zaletą fumigacji jest możliwość uzyskania stężeń grzybobójczych w wolnej przestrzeni i w ochranianym obiekcie, w jego szparach i szczelinach, dokąd inne środki przenikają z trudem lub nie przenikają wcale¹⁴⁸. Fumigowanie tlenkiem etylenu zbiorów bibliecznych wykonuje się w specjalnie do tego celu skonstruowanych komorach, z których uprzednio zostaje usunięte powietrze,

---

¹⁴⁶S. ŚWIDZIŃSKI: Sprawozdanie z prac porządkowych w Archiwum Klasztoru OO. Paulinów na Skalce w Krakowie (1957-1959). „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1961, 2, s. 289-293.

¹⁴⁷ D. RAMS: *Wpływ warunków przechowywania na trwałość materiału bibliotecznego*. „Roczniki Biblioteki Narodowej” 1993, 29, s. 165-175.

¹⁴⁸ E.J. BOND: *Manual of Fumigation for Insect Control*. „FAO Paper” 1984, 54, s. 422; J.H. HOFEN, K. de GRAFF, W.G. ROELOW: *Badania wpływu tlenku etylenu i promieniowania gamma na starzenie papieru*. „Notes Konserwatorski” 2001, 5, s. 78-88.

a następnie w celu wyrównania ciśnienia otoczenia wprowadzony jest gaz fumigacyjny. W Bibliotece Śląskiej w Katowicach zainstalowane zostały rozwiązania wentylacyjne, pozwalające na realizację tego typu badań¹⁴⁹.

**Rys. 16. Pomieszczenie Biblioteki Skałecznej. Widok przed renowacją.
Zdjęcie z dokumentacji konserwatorskiej**

---

¹⁴⁹ L. OGIERMAN: *Uruchomienie komory dezynfekcyjnej z utylizatorem w Bibliotece Śląskiej w Katowicach*. „Notes Konserwatorski” 1999, 3, s. 167–168.

**Rys. 17. Rekonstrukcja wejścia do sali bibliotecznej.
Zdjęcie z dokumentacji konserwatorskiej**

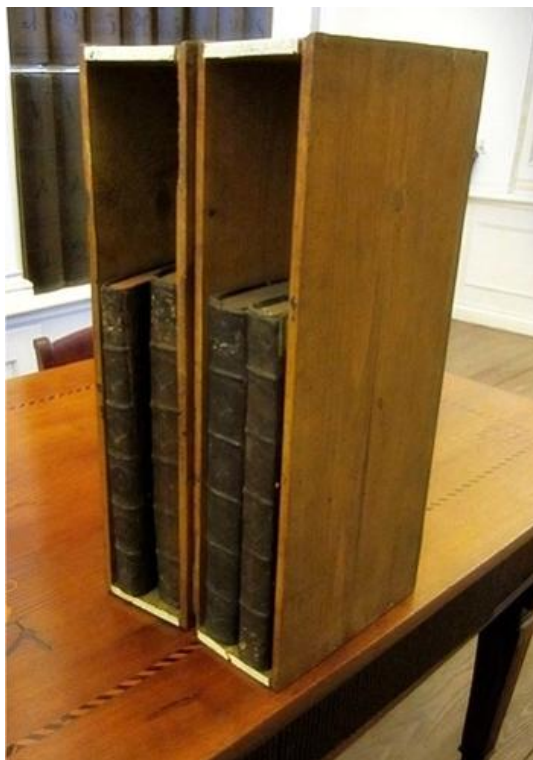

**Rys. 18. Fragment sali bibliotecznej po renowacji.
Zdjęcie z dokumentacji konserwatorskiej**

**Rys. 19. Zbliżenie na dekorację kartuszową i futerały.
Zdjęcie z dokumentacji konserwatorskiej**

Zwieńczeniem zabiegów restauracyjnych w sali bibliotecznej była rekonstrukcja i powrót na regały drewnianych futerałów (zob. rys. 20).

Rys. 20. Futerały. Stan po renowacji

W pracach konserwatorskich, podejmowanych dla ratowania zabytkowego materiału bibliotecznego, podstawowym problemem jest ustalenie zakresu ingerencji, która zapewni bezpieczne i wierne odtworzenie uszkodzonych obiektów oraz zachowa charakterystyczne cechy starości. Współcześnie przed podjęciem decyzji o zakresie ingerencji i stosowanych materiałach, do oceny kondycji restaurowanych obiektów, coraz częściej wykorzystywane są instrumentalne techniki analityczne¹⁵⁰. Takie działania podjęto decydując się na wykonanie pełnych prac konserwatorskich w czterech wybranych starych drukach. Poprzedzała je pełna analiza materiałowa, w której oprócz pomiarów fizykochemicznych

---

¹⁵⁰ D. RAMS: *Analiza chemiczna w konserwacji masowej*. „Notes Konserwatorski” 2000, 4, s. 132-142.

i mikrobiologicznych, wykonano analizę identyfikacyjną pigmentów w druku i dekoracjach oraz wypełniaczy w papierach zabytkowych¹⁵¹.

Najstarszym obiektem, w którym zrealizowano w pełnym zakresie prace konserwatorskie i renowacyjne był inkunabuł *Rationale divinorum officiorum* Wilhelma Duranta, średniowiecznego autora (1230–1296) tekstów liturgicznych, wytłoczony w Strasburgu, w oficynie Adolfa Ruscha¹⁵² około 1470 rok. Jest on zarazem najstarszą księgą w kolekcji biblioteki skałecznej. Drugi inkunabuł to *Summa theologica* Antoninusa Florentinusa wydany w 1485 w Bazylei, w oficynie Michaela Wensslera¹⁵³. Trzecia księga to *Decretales* Grzegorza IX, wydane w 1511 roku w Paryżu, w oficynie Thielmanna Krevera¹⁵⁴. Na szczególną wartość tej księgi wpływają zachowane ilustracje drzeworytowe. Znajduje się za kartą tytułową, na ostatniej nienumerowanej stronie, znajduje się znana z encyklopedycznych reprodukcji ilustracja drzeworytowa, przedstawiająca papieża Grzegorza IX i uczonych w prawie, otrzymujących to dzieło. Drzeworyt ten ma szczególną wartość artystyczną,

---

¹⁵¹ L. OGIERMAN: J.T. NOWAK: *Zespół Muzealno-Biblioteczny Ojców Paulinów w Krakowie na Skalce*. Kraków 2006.

¹⁵² Strasburg był drugim po Moguncji miastem niemieckim w którym ukazała się książka drukowana. Podwaliny drukarstwa w Strasburgu stworzył pochodzący ze Schlettstadt Johann Mentelin. W 1458 roku założył oficynę drukarską, której w 1464 roku współwłaścicielem został jego zięć Adolf Rusch. Przyuczony przez teścia do zawodu stał się czynnym drukarzem i wydawcą. Wspólnie oprócz drukarstwa zajęli się księgarstwem, handlem papierem i pozyskiwaniem rękopisów. W ten sposób opanowali całkowicie rynek księgarski w Strasburgu. Adolf Rusch często nazywany jest *drukarniem dziwnego R*, a to ze względu na nadanie swoistego kształtu literze R, przez co druki z tej oficyny są łatwo identyfikowane. Drukował nie tylko na własne potrzeby, ale także na zamówienia innych wydawców. Znany jest druk wielotomowej *Biblii* łacińskiej z głosem Walafrida Strabonisa wykonany w 1480 roku na zamówienie Antona Kobergera z Norymbergii. Za czasów Adolfa Ruscha oficyna rozrosła się do rozmiarów wielkiego koncernu drukarskiego. Był on wytrwałym typografem i operatywnym wydawcą. Adolf Rusch zmarł w 1489 roku. Za L. OGIERMAN: *Drukarze i nakładcy jasnogórskich inkunabułów*. Katowice 2005, s. 64–66.

¹⁵³ Za pierwszych drukarzy działających w Bazylei uznaje się Bertholda Ruppela z Hanau, Michaela Wensslera ze Straburga i Bernharda Richela z Ehenwiler. Fakt obecności w Bazylei Michaela Wensslera odnotowany został w 1462 roku w rejestrze studentów miejscowego uniwersytetu. Jako drukarz zadebiutował w 1472 roku z *De consolatione philosophiae* Boecjusza [10]. Jego oficyna działała w Bazylei co najmniej do około 1491 roku. W kolejnych latach mistrz pracował w Cluny, Maçon oraz w Lyonie, by w 1499 roku ponownie osiąść w Bazylei. Za L. OGIERMAN: *Drukarze...*, s. 18.

¹⁵⁴ Początek drukarstwa francuskiego związany był z Paryżem i Lyonem, a drukarze byli wyłącznie niemieckiej proweniencji. Stopniowo rodzimi mistrzowie umacniali swoją pozycję w Paryżu, natomiast w Lyonie nadal dominowali cudzoziemcy. Dopiero w końcu 1490 roku drukarze francuscy zaczęli przeważać także i w Lyonie. Oficyny w Paryżu wzmacniały obszar swoich wpływów w zachodnich i północno-zachodnich prowincjach francuskich, oddziałując na powstałe tam ośrodki sztuki drukarskiej. Drukarze z Lyonu, w szczególności pochodzenia niemieckiego, zwracali się ku południowej Francji docierając do Hiszpanii. Thielmann Kerver pochodził z Koblencji, a w Paryżu tłoczył w latach 1497–1522.. Za L. Ogierman: *ibidem*, s. 51.

historyczną i informacyjną. Oprócz wymienionych postaci przedstawia wyposażenie pracowni pisarskiej lub gabinetu papieża. Są widoczne książki, pulpit i materiały pisarskie.

Rys. 21. Drzeworyt z *Decretales* [...] z oficyny
T. Kervera. Paryż 1511

Najmłodszy restaurowany tom pochodził z 1519 roku. Było to *Missale Romanum*, drukowane w Wenecji w oficynie Luca Antonio Giunty. Dominacja Wenecji na rynku książki nastąpiła dzięki masowej produkcji ksiąg liturgicznych i modlitewników. Produkcja dwubarwnych ksiąg liturgicznych była dwuetapowa, a co za tym idzie – kosztowna, ale możliwości jej sprzedaży w całym świecie chrześcijańskim były wręcz nieograniczone. Mszały, brewiarze i modlitewniki dla świeckich stanowiły podstawę produkcji każdej liczącej się oficyny weneckiej. Stosunkowo wysokie koszty produkcji były rekompensowane przez duże nakłady, częstotliwość druku i pewny zbyty¹⁵⁵.

Najstarsze oprawy ksiąg z kolekcji na Skałce odznaczają się znaczną różnorodnością w sposobie ich wykonania i zdobienia. Za jedną z najbardziej typowych dla tego okresu należy uznać oprawę usztywnioną grubą deską profilowaną, obciągniętą gładką, obecnie ściemniałą skórą. Jediną jej ozdobę stanowią duże metalowe guzy. Kolejna grupa to oprawy usztywnione cienkimi deskami obciągniętymi skórą naturalnego koloru lub barwioną.

Na obu okładkach podwójnymi liniami jest wyeksponowana bordiura, zwierciadło natomiast przecięte podwójnymi liniami po przekątnej tworzy cztery trójkąty lub duży romb, złożony z czterech mniejszych i cztery trójkąty prostokątne. Dodatkowo okładziny mogły być zdobione metalowymi guzami. Taki typ oprawy prezentuje *Rationale divinatorum officiorum* Wilhelma Duranta (zob. rys. 22).

---

¹⁵⁵ Uwarunkowania polityczne i ekonomiczne Wenecji XV wieku oraz jej położenie geograficzne sprawiły, że stała się ona w sposób oczywisty głównym ośrodkiem typograficznym nie tylko w południowej Europie. Ekspansji typografii weneckiej sprzyjał fakt ulokowania się w dolinie i dorzeczu rzeki Pad licznych młynów papierniczych, wytwarzających produkt najwyższej jakości. Drukarstwo znakomicie wpisywało się w kulturowe i handlowe tradycje tego miasta. Podbój rynku książki nastąpił poprzez masową produkcję ksiąg liturgicznych i modlitewników oraz dzięki popularyzacji literatury w językach narodowych. Stosunkowo późno, bo po roku 1480, typografowie weneccy na większą skalę zainteresowali się drukiem mszałów i brewiarzy. Już Nicolo de Francofortia oraz Ottaviano Scoto zwrócili uwagę na atrakcyjność finansową druku ksiąg liturgicznych, dla których był pewny zbyty, ale dopiero Johann Hamann, Hermann Liechtenstein (1482–1494) oraz pochodzący z Florencji Lucaantonio Giunta (1489–1538), wypromowali weneckie mszały i brewiarze w całej Europie. Johann Hamann początkowo współpracował z Liechtensteinem, później z Johannem Emerichem (1487–1504), a od 1492 roku także z Giuntą. Johann Emerich i Herman Liechtenstein byli także niezależnymi drukarzami mszałów. Pierwszy z nich wydawał je pod nazwiskiem Emericus de Spira, drugi jako Levilapide. Za L. OGIERMAN: *ibidem*, s. 69.

Rys. 22. *Rationale divinatorum officiorum* Wilhelma Duranta po konserwatorskiej renowacji. Zdjęcie z dokumentacji konserwatorskiej

Rys. 23. Antoni Florentyńczyk *Summa theologiae*, stan po konserwatorskiej renowacji. Zdjęcie z dokumentacji konserwatorskiej

W dziele Antoniego Pierozziego biskupa Florencji *Summa theologia* zachowała się oryginalna, pochodząca ze szkoły krakowskiej, oprawa. Została ona sporządzona z desek obciągniętych skórą brunatną ciełącą, tłoczoną na ślepo (zob. rys.23).

Okładziny są otoczone wyciskiem liniowym, wykonanym strychulcem. Wewnątrz wielokrotnie odcisnięto na przemian rozety i kwiatony. Na wierzchniej okładzinie w bordiurze górnej autor i tytuł zostały wytłoczone gotycką majuskułą. Zwierciadło jest pokryte wzorem owocem granatu oraz kwiatonami. W środku na obu okładzinach znajduje się mosiężna kwadratowa tarcza z guzem, obecnie zachowana jedynie na górnej okładzinie. Na skórze obu okładek są ślady po metalowych zapinkach, z zachowanym jednym okuciem gotyckim.

Wszelkie cechy oryginalności prezentuje również *Decretales* papieża Grzegorza IX. Wolumin jest oprawiony w drewniane okładki, oklejone ciełącą skórą. Są one połączone z blokiem książki czterema podwójnymi zwiężami skórzanymi. Skóra oprawy jest brunatna i zdobiona ślepymi tłoczeniami.

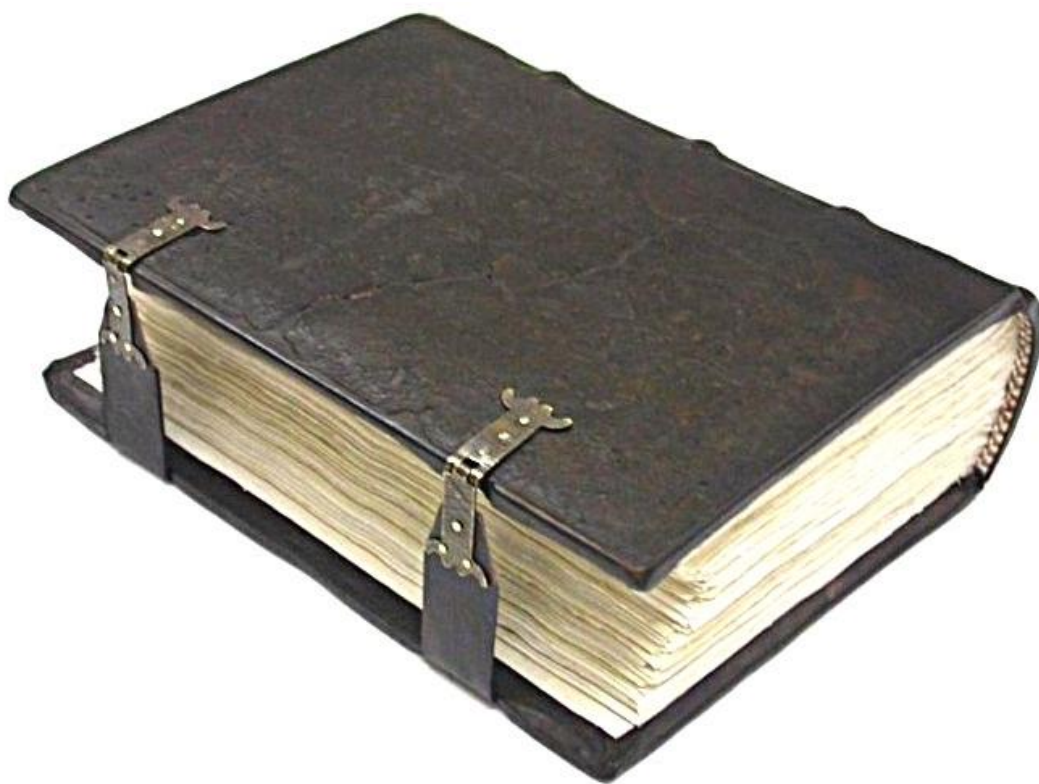

Rys. 24. *Decretales* papieża Grzegorza IX, stan po konserwatorskiej renowacji.
Zdjęcie z dokumentacji konserwatorskiej

Książka pierwotnie miała dwa mosiężne zapięcia. Dekoracja tłokami ślepymi jest typowa dla XVI-wiecznych opraw z Europy zachodniej. Obecność złożonego superekslibrisu sugeruje, że oprawa pochodzi z pierwszej połowy XVI wieku

Oprawa z *Missale Romanum* natomiast prezentowała się bardzo skromnie. Niewiele elementów zachowało się, a pozostałe świadczą o tym, że mamy do czynienia z oprawą wtórną XVII wieku (zob. rys. 25).

Odbiega ona od dekoracyjnych opraw z przełomu XV i XVI wieku, jakie zazwyczaj były charakterystyczne dla ksiąg liturgicznych. Tę dekoracyjną skromność oprawy usprawiedliwia mały format księgi *in octavo*. Był to więc mszał podróżny, który nie był przeznaczony do ekspozycji na wystawnym ołtarzu.

Rys. 25. *Missale Romanum*, Luca Antonio Giunta, Wenecja 1519, stan po konserwatorskiej renowacji. Zdjęcie z dokumentacji konserwatorskiej

W kulturze książki równocześnie znaczenie posiada podstawowy przedmiot jej analiz - książka, jak i kontekst jej funkcjonowania. Szczególnie wyraźnie jest to widoczne w relacjach środowiska szesnastowiecznego Krakowa, i działających w mieście introligatorów, a także bibliotek krakowskich klasztorów i pobliskiej biblioteki Ojców Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie.

Klasztor na Jasnej Górze dla polskiej prowincji zakonnej był domem macierzystymi pod każdym względem wzorcowym, stąd wszelkie rozwiązania obecności i funkcjonowania biblioteki w tym klasztorze były wzorem podobnych zachowań w paulińskim klasztorze w Beszowej oraz w Krakowie na Skałce.

Elementami składającymi się na kulturę książki jest również wypracowany historycznie sposób gromadzenia, przechowywania, udostępniania, eksponowania, prezentacji i zabezpieczenia księgozbiorów. W nim mieści się także oprawa książki, która w przypadku biblioteki jasnogórskiej uzupełniona została o unikalne rozwiązanie, jakim są drewniane futerały. To one prawdopodobnie uchroniły biblioteczną kolekcję przed tzw. „przeoprawianiem” obiektów na rzecz prostych pergaminowych okładek zawiązywanych rzemykami, co było często stosowaną w bibliotekach klasztornych praktyką. Omawianą kolekcję wyróżnia więc wysoki udział w niej opraw oryginalnych, z zachowanymi katenami lub ich elementami.

Współcześnie na kulturę książki składa się dodatkowo świadomość jej ochrony przed materialnym zniszczeniem oraz podejmowanie działań konserwatorskich i renowacyjnych z zachowaniem oryginalności obiektu i uroku starości.

Rozdział 3

Analiza i opis wybranych XVI-wiecznych opraw z kolekcji biblioteki jasnogórskiej

Prowadzone dotychczas badania tegumentologii porównawczej, czy też analizy tegumentologicznej¹⁵⁶, opisywały kolejne oprawy dzięki zestawianiu obiektów, na których widnieje wycisk identycznego narzędzia. Znane są nazwiska introligatorów wykonujących oprawy dla dworu królewskiego, takich jak Dawid, czy Jerzy Moeller¹⁵⁷, ponadto opisano prace pojedynczych rzemieślników: Stanisława¹⁵⁸, Piotra Postawy¹⁵⁹, Macieja z Przasnysza¹⁶⁰, niekiedy znanych tylko z monogramów¹⁶¹ bądź anonimowych¹⁶². Uporządkowanie typologii narzędzi oraz zestawienie nazwisk introligatorów szesnastowiecznego miasta Krakowa pozwoli na analizę badań nad oprawami jasnogórskimi.

---

¹⁵⁶ Pojęcie analiza tegumentologiczna występuje w tekście A. WAGNER: *Introligatorstwo poznańskie XVI wieku jako historyczno-artystyczna terra incognita*. W: *Sztuka w Wielkopolsce*. Red M. BŁASZCZYŃSKI, B. GÓRECKA, B. GÓRECKI, A. PARADOWSKA. Poznań 2013, s. 78

¹⁵⁷ Introligator Dawid, poprzez rachunki dworu królewskiego zidentyfikowany przez A. CHMIELA: *Źródła do historii sztuki i cywilizacji w Polsce*. T. 1, Kraków 1911; drugiego mistrza krakowskiego Jerzego Moellera zidentyfikował K. PIEKARSKI: *Książka w Polsce XV i XVI wieku* [w:] *Kultura staropolska*. Kraków 1931, s. 350-382; fakt ten powtórzyła A. LEWICKA-KAMIŃSKA: *Rzut oka na rozwój oprawy książkowej w Krakowie*. „Roczniki Biblioteczne” 1972, z. 1-2, s. 56.

¹⁵⁸ A. LEWICKA-KAMIŃSKA: *Stanisław, introligator krakowski z 1 połowy XVI w.* „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” R. XXX, nr ½, 1980, s. 31-41.

¹⁵⁹ TEJŻE: *Piotr Postawa - introligator krakowski na przełomie XV i XVI wieku*. „Roczniki Biblioteczne”. R. XX, 1976, z. 1-2, s. 78-83.

¹⁶⁰ Opis sylwetki twórczej Macieja z Przasnysza zapowiada A. WAGNER: *Nieznana oprawa dla Jana Łaskiego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu. Przyczynek do badań nad italianizmem w introligatorstwie polskim XVI wieku*. „Biblioteka” 2012, nr 16 (25), s. 23-57.

¹⁶¹ M. KRYNICKA: *Oprawy introligatora Monogramisty J. L. w zbiorach Biblioteki Czartoryskich*. „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie. Kraków 1969.

¹⁶² Por. J. S. VAN LEEUWEN: *The Golden Age of Bookbindings in Cracow 1400-1600*. Kraków 2011.

3.1. Typologia narzędzi dekoracyjnych i środków zdobniczych w oprawach z XVI wieku

Na styku nowych możliwości drukarskich i renesansowego postrzegania świata formowały się rodzime upodobania odbiorców książki. Odpowiedzią na owe zapotrzebowania były również działania krakowskich warsztatów introligatorskich. Chcąc sięgać po nowe formy wyrazu w estetyce i dekoracji, introligatorzy zaczęli urozmaicać stosowane w pracy narzędzia. Ewolucję przechodziły tłoki introligatorskie, które początkowo wyrabiane w derenie, zaczęto zastępować metalem. Tłok głowicowy oddawał wycisk pojedynczych motywów np. motyw listka. Z kilku różnych tłoków wykonywano zespoły dekoracyjne, którymi wypełniano przestrzeń oprawy.

Z biegiem czasu stosowano tłoki wyrażające całą grupę dekoracji, jak np. fileta (tłok mający łukowaty kształt z wyrytym na powierzchni wzorem ciągłym, służący do wytłaczania pasów dekoracyjnych), punca (dająca chropowatą powierzchnię jako tło dekoracyjne). Używano tłoku punkowanego, na którego dekorację składał się szereg wyrytych w metalu pojedynczych punktów. Ornamenty wytłaczane tłokami przybierały coraz bogatszą formę.

Wśród tłoków introligatorskich doby renesansu istotne znaczenie odegrała plakieta i radełko. Plakieta, czyli tłok introligatorski znaczniejszego rozmiaru, wyrażał najczęściej rozbudowaną kompozycję zdobniczą, zależną od epoki jej powstania. Stosowano motywy figuralne, sceny biblijne i alegoryczne oraz różnego rodzaju ornamenty. Jako narzędzie służące do dekorowania opraw stosowana była od ok. XV w. Jako tłok introligatorski plakieta występowała w postaci pozytywowej i negatywowej. Zdarzało się, że po wytłoczeniu plakiety, jej odbicie uzupełniano pojedynczymi stemplami. Początkowo wytłaczana na ślepo, z czasem zaczęła być poddawana zabiegowi złocenia.

Z kolei medalion wyrażany był kształcie koła lub owalu. Wachlarz tematyczny podejmowany w polu medalionu był bardzo szeroki i (podobnie jak w przypadku plakiety) obejmował tematykę religijną i świecką. Kompozycja tego typu dekoracji składała się z części centralnej, w której znajdowała się zasadniczą

część tematu oraz wieńca okalającego całość, niekiedy uzupełnianego napisem. Na wieniec składały się zazwyczaj ornamenty liści, kwiatów czasem symboli, jak w medalionie Madonny – perełki tworzące Koronkę – modlitwę Maryjną.

Radełko introligatorskie to tłok cylindryczny, obracający się na widelkach. Ornament wyryty na obwodzie walca tworzył na skórze oprawy powtarzający się wzór.¹⁶³ Zastosowanie tego narzędzia datuje się od 1469 roku¹⁶⁴.

Powtarzający się ornament wygrawerowany na cylindrze, wykorzystywany był przede wszystkim do ozdoby ramy, czyli tak zwanych bordiur. Spotykane są oprawy, w których radełko wypełniało centralną część okładziny, występując obok siebie kilkakrotnie. Odbijano przeważnie tłoczeniem na ślepo, jako tłok o odbiciu pozytywowym. Wzorców ikonograficznych i kompozycji radełek niewątpliwie należy poszukiwać w sztuce włoskiej i antyku. Motywy miały charakter roślinny ornamentacyjny (układy wici, gałązek i liści, a także wstęgi i aranżacje kandelabrowe) i wizerunkowy (stanowiły galerię wizerunków postaci epoki, władców państwa i rodziny królewskiej, a także osób świętych, wyobrażeń mitologicznych). Porządek w układzie kompozycyjnym radełek wizerunkowych zawierał wspólnych schemat: układ trzech, czterech, rzadziej pięciu przedstawień. Wizerunki wyrażano w określonych polach, takich jak renesansowe balkony, arkady oraz medaliony okrągłe i owalne. Pola wizerunkowe łączył zazwyczaj ornament roślinny lub też liść akantu w kompozycji kandelabrowej, co służyło płynnemu „przejściu”, bez zaznaczenia wyraźnego początku i końca układu kompozycyjnego. Wizerunki postaci ujmowano jako popiersia w pozycji trzy czwarte (*en trois quart*) odpowiednio w prawą bądź lewą stronę. W przedstawieniach medalionowych wykorzystywano lewy lub prawy profil bohatera. Poszczególne warianty narzędzi noszą wspólne cechy również za sprawą grafiki wzornikowej¹⁶⁵, w której zamieszczono przyjęte modele dla odzwierciedlenia wizerunków władców, czy też na skutek kopiowania jednego radełka od drugiego. Jakość wykonywanych dekoracji

---

¹⁶³ EWOK szp. 1900 rozpisac

¹⁶⁴ Tamże, szp. 2342.

¹⁶⁵ A. WAGNER: *Historyczno-artystyczny warsztat historyka książki w badaniach nad nowożytnym introligatorstwem*. W: Bibliologia. PEŁNY OPIS Warszawa 2007, s. 114.

w pewnym stopniu również uzależniona była od narzędzi. Relief na stemplach do tłoczenia zacierał się na skutek wielokrotnego użycia.

Zidentyfikowane warianty radelek wizerunkowych¹⁶⁶:

- Z postaciami zaczerpniętymi z mitologii:

APOLLI - CALIOP - TALI - EVTERPE - TERPSICH 1540

- *Iliada*:

[A]VCHILLVS - HECTOR - HELENA - ENNEAS

(radelko z medalami portretowymi)

- Cnoty:

SPES - FIDES - IVSTITIA - CHARITAS

(radelka w różnych kompozycjach)

- Ikonografii biblijnej *Starego i Nowego Testamentu*:

ECCE EVIEGO CONCIPIET - HICESTFILIV MEVSDILEC - MORSEROMO

ESTVAMORS - ECCEANGNVS DEI QUATOLI

(rozbudowane sceny z życia Chrystusa)

SANTISFACTI

(Chrystus na krzyżu)

MO · EX · SER

(wąż),

PECCATUM

(Adam i Ewa), 1537)¹⁶⁷

DAVIT - SALVATVR - PAVLVS - PETTRVS

PAVLVS - DAVID 1541 - MOSE - SALVAT[OR]

---

¹⁶⁶ Wymieniono jedynie warianty, które zidentyfikowano w trakcie pracy badawczej w jasnogórskim księgozborze.

¹⁶⁷ Radelko wytłoczone na oprawie niewielkich rozmiarów. Przypuszcza się, że motyw dekoracyjny radelka oddany na oprawie jest niepełny.

- Ewangeliści:
MATHEVS - MAECVS 1540 - LVCAS - IOHANES
MATHEVS - MARCVS - LVCAS 1541 - IOHANES
MATHEAS - MARCVS 1544 - LVCAS - IOHANES
- Radełko bez podpisów, ale z wizerunkami Ewangelistów. Ponad głowami świętych widnieją symbole: człowieka - anioła z datą w polu 1546, lwa, byka, orła.
- Radełka jagiellońskie z wizerunkami rodziny Zygmunta Starego:
SIGISMV - BONA - SIG AVG - SABELLA 1537
SIGISMVN - BONA 1540 - SIGIS AVG - ISABELLA
SIGISMV - BONA z monogramem AH - SIG AVGVS - SABELLA 1540
- Wizerunki władców:
CAROLV - FERDI - LVDOWI 1540
(radełko z medalami portretowymi)
CAROLVS CESAR - FERDINAN R V - PAVLVS III PONTI MAX - SIGMVN REX PO
- SIGIS AVGVS REX POLO
(radełko z medalami portretowymi wśród arabesk)
S·M·R·P [Sigismudus Maior Rex Poloniae] - S·A·R·P [Sigismudus Augustus Rex Poloniae] - H·V·R·P [Henricus Valois Rex Poloniae] - S·R·P [Stephanus Rex Poloniae]
(radełko z medalami portretowymi)
SIGMV - STEPHA - SIG III
(prawdopodobnie z roku 1579)

Układ dekoracyjny stosowanych w radełek bez wątpienia koresponduje ze sposobem wyrażania sztuki w epoce renesansu. Kompozycja z wykorzystaniem motywu widniejącego na radełkach introligatorskich pojawiała się na również w architekturze, np. pary kompozytowych pilastrów otaczających nagrobki Zygmunta I Starego i Zygmunta II Augusta mieszczą się w ramach schematu

zastosowanego w radełkach. Trzony pilastrów udekorowanych wertykalnie wypełniają głowy pięciu putt. Natomiast przestrzeń pomiędzy głowami stanowią kompozycje roślinno-owocowe. Podobne motywy występują również w iluminacjach. Na dokumencie pergaminowym *Potwierdzenie praw Rzeczypospolitej przez Stefana Batorego dnia 4 V 1576 roku* znajduje się bogata dekoracja, mająca charakter bordiury. Na lewym marginesie widnieje kompozycja kandelabrowa z liści akantu, w którą wpisano putto. Choć okazańszą dekorację umieszczono na prawym i górnym marginesie, gdzie widnieje orzeł w koronie i miniatura portretu króla Stefana Batorego, to właśnie charakter lewego marginesu potwierdza wykorzystanie tego typu dekoracji również w drugiej połowie XVI wieku.

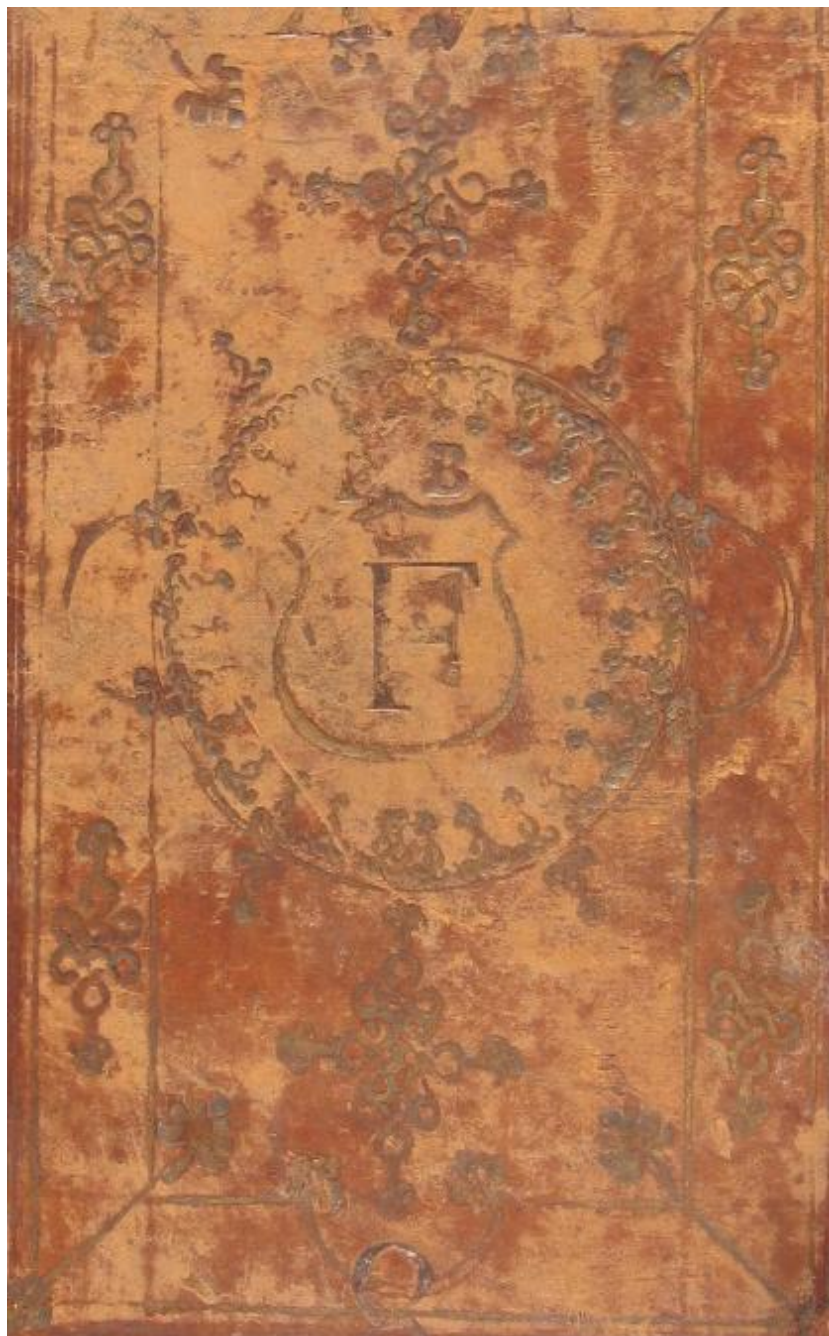
Coraz istotniejsze miejsce w przestrzeni zwierciadła szesnastowiecznej okładki zajmował superekslibris. Literatura książkowych znaków własnościowych prezentowana w różnych publikacjach¹⁶⁸, ilustruje różnorodność wyrażania przynależności dzieła oprawnego. Sam fakt podkreślania własności druku, nabywanego w XVI wieku w postaci luźnych składek, świadczy o wysokim statusie majątnym właściciela jak i jego zamięłowaniu do książek.

W oprawach powstałych do końca XV wieku widoczne są wpływy niemieckie, a w okresie późniejszym korzystano z doświadczeń włoskich mistrzów introligatorskich. Od początku XVI wieku kształtują się cechy polskiej oprawy. Introligatorzy działający w Krakowie wykorzystując motywy gotyckie, a z czasem renesansowe, formują przestrzeń dekoracyjną oprawy w sposób na tyle charakterystyczny, że można mówić o lokalnej szkole introligatorskiej, która za pośrednictwem innych miast polskich oddziaływała np. na oprawę niemiecką.

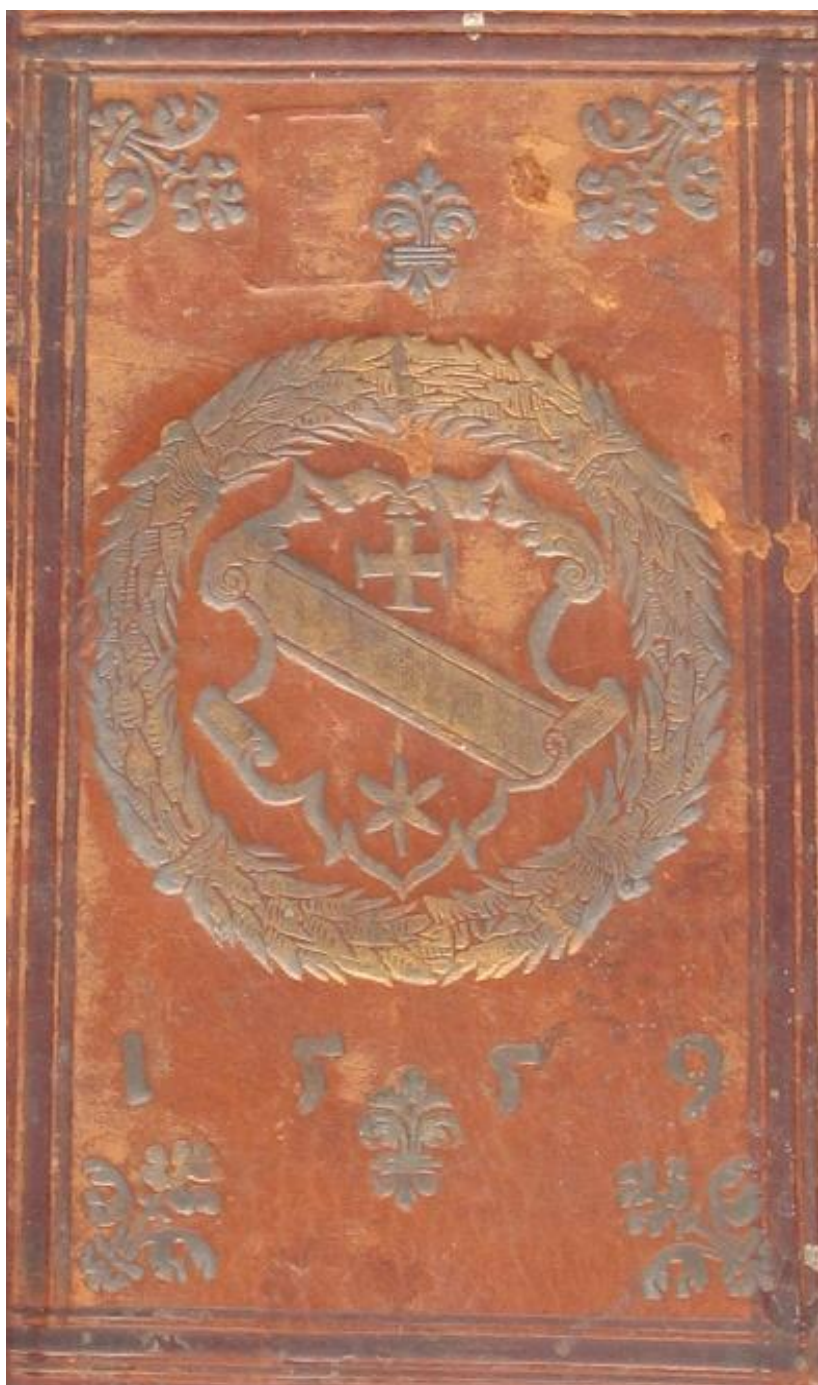
---

¹⁶⁸K. PIEKARSKI: *Polskie superexlibrisy od XV do XVIII wieku*. Kraków 1929; M. SIPAŁŁO: *Polskie superexlibrisy XVI-XVIII w.* Warszawa 1988; M. CUMBRZYŃSKA-LEONARCZYK: *Polskie superexlibrisy XVI-XVIII wieku. Centuria druga*. Warszawa 2001. *Książkowe znaki własnościowe XV-XVIII wieku. Katalog wystawy ze zbiorów Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk*. Malbork 1998.

Rys. 26. Supereklibris w zwierciadle XVI-wiecznej oprawy.
Nr. inw. 7079 Inicjały PB i tarcza herbowa, z nałożonym
tłokiem porządkowym *F*.

Rys. 27. Superekslibris w zwierciadle oprawy z oprawy datowanej na rok 1559.
Nr inw. 7436.

3.2. Historyczne introligatorstwo krakowskie

Wiadomości o zawodowym introligatorstwie w Krakowie sięgają roku 1400, kiedy do metryki uniwersyteckiej zapisał się introligator¹⁶⁹. W roku 1567 introligatorzy krakowscy, jako pierwsi na terenie Rzeczypospolitej, uzyskali ordynację cechową¹⁷⁰, liczącą wówczas dwunastu mistrzów krakowskich, dwóch z Kazimierza, jeden ze Stradomia oraz jedenastu czeladników¹⁷¹. Analiza ksiąg przyjęć do prawa miejskiego pozwoliła na wyodrębnienie konkretnych rzemieślników (zob. tab.1).

---

¹⁶⁹ A. LEWICKA-KAMIŃSKA: *Rzut oka na rozwój oprawy książkowej w Krakowie*. „Roczniki biblioteczne” Rok XVI, zesz. 1-2, 1972; A. CHMIEL: *Introligatorzy cudzoziemscy i zamiejscowi w Krakowie w latach 1574-1646*. „Exlibris” VII, 1929. z. 2.

¹⁷⁰ Lata powstania organizacji cechów introligatorskich w różnych miastach Rzeczypospolitej wymienia J. DOBROWOLSKI: *Zarys dziejów introligatorstwa w Krakowie*. Kraków 1968, s. 9.

¹⁷¹ Tamże, s. 12

Tab. 1. Introligatorzy krakowscy z Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507-1572¹⁷² oraz Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1573-1611¹⁷³

Imię i nazwisko	Data przyjęcia	Pozycja	Adnotacja z Ksiąg przyjęć do prawa miejskiego Krakowa
1	2	3	4
Andreas de Radzieow	1509	130	Andreas de Radzieow introligator librorum i.h., pro lra ad Pasce Malowany Woitek fid., ded. 1 mc.
Henrich Sismundt von Hirszfelt	1510	236	Henrich Sismundt von Hirszfelt buchbinder i.h., pro lra Hannes Wusam fid., ded. 1mc.
Johannes	1511	254	Johannes introligator librorum de Brawne i.h. civit., iur. et pro lra infra decursum anni portanda fideiusserunt Nicolaus Schikewyk et Gregorius Heckel, ded. 1 mc.
Michael	1511	259	Michael ligator librorum i.h., iur., pro lra ad Nat. Domini fideiusserunt Nicolaus Zatorsky et Andreas Roza, ded 1 mc.
Joseph de Laskarzow	1521, 16 maja	792	Joseph de Laskarzow introligator librorum i.h. et larm genealogie bonam, ded. mc.
Benedictus	1527	1105	Benedictus introligator librorum de Olmuncz oriundus i.h., ded. gr. 33
Joannes	1529	1323	Joannes introligator de Zakroczim i.h., pro lra fid. Gostinski et Stanislaus introligator, ded. mc. - , gr 36
Joannes Kosler	1529	1333	Joannes Kosler de oppido Czaitz introligator i.h. rt lram, ded. mc. - . gr. 30
Bartholomeus	1529	1349	Bartholomeus introligator de Dzialdowa i.h., lram pro festo Pasce, mc. - gr. 36
Jeorgius Moler (Jerzy Miller)	1529	1352	Jeorgius Moler buchbinder von der Frawnstadt i.h. et lram suff., ded. gr. 3

¹⁷² A. KIELBICKA, Z. WOJAS: *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507-1572*. Kraków 1993.

¹⁷³ A. KIELBICKA, Z. WOJAS: *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1573-1611*. Kraków 1994.

1	2	3	4
Stanistalu sduneck de villa Niezwina apud Opoczno	1534	1682	Stanistalu sduneck de villa Niezwina apud Opoczno i.h., pro lra fid. Stanislaus introligator, mc. 1. [297]
Jacobus Nizioł	1536	1787	Jacobus Nizioł introligator de Ilkusch i.h., pro lra fid. Stanislaus introligator, mc.1
Tomas Czech	1537	1837	Tomas Czech de Pietrkowa introligator librorum i.h., lram suff. Ost. Ded. mc. 1.
Mathias de Grabow	1537	1856	Existente domino Petro [de] Oborniki civium magistro. Mathias de Grabow villa circa Varkam civitatem Mazouię i.h., iur. Pro lra portanda ad festum S. Stanislai in Maiio A. 1538 fideiusserunt Martinus Lipniczki sutor et Stanislaus Czithwar civis Cazimiriensis, ded. gr. 24.
Mathias Schledzownick	1538	1946	Mathias schledzownick i.h. civit., pro lra portada infra duas septimanas fid. Stanistalus introligator, iur. et ded. mc. 1.
Jacobus Byaly	1540, 26 maja	2020	Jacobus Byaly introligator i.h.civit., pro lris adferendis honestae procreacionis ad festum Michaelis fideiusserunt Mathias Simniwoda et Johannes Czech, iur. et ded. mc. 1. Lras exh. suff. Procreacionis suae honestae.
Blasius	1554	2853	Blasius introligator i.h.civit. lrasque suae hon. procreations et conservationis suff. exh., iur. et ded. mc. 1.
Clemens Gerttner	1554, 6 sierpnia	2887	Clemens Gerttner introligator i.h.civit. lrasque suę hon. procreationeis et conservationis suff. exh., iur. et ded.. mc. 1.
Georgius Miller	1556, 5 luty	2948	Geordius Miller filius Georgy Miller introligatoris , hic oriundus, i.h.civit. ac suff. testimonio comprobavit se leg. Thoroex leg. Perentibus iuxta institute sacro sanctę Ecclesię prognatum comprobavit, iur. sed nihil ded. mc. - , /
Joannes Gorzeschewski	1557	3148	Joannes Gorzeschewski int[r]oligator, i.h.civit., mons. lras [43] genealogiae, iur, et ded. mc. 1.

1	2	3	4
Florianus	1559	3267	Florianus introligator Czapczicz i.civi., monstratis genealogiae suae documentis, obt. Et ded. mc. 1 [69]
Martinus Crepel	1559	2369	Martinus Crepel introligator, datis genealogiae suae suff. documentis, i.civi. obt., iur. et ded. mc. 1, gr. 12.
Bartholomeus Gendziecz	1560	3320	Bartholomeus Gendziecz introligator i.h.civi., lras demons., iur., ded. mc.
Mathias Kiekula	1564	3535	Mathias Kiekula susc.i.civi. commonstratique leg. Ortus lris iur., mc. Ded., introligator.
Mathias Prziwliczki	1571	3987	Mathias Prziwliczki introligator productis lris leg. Ortus sui, i.civi. susc., iur., ded. mc. 1.
Tom 2			
Jacobus Bochenek	1575 [30 VII]	220	Jacobus Bochenek introligator de oppido Thatczin, productis lris leg. ortus sui, i.c. susc., iur. et ded. mc. 1.
Matheus Cuiawa	1584 [17 IX]	729	Matheus Cuiawa alias Gniezno introligator, productis lris leg. ortus sui, i.civit. susc., iur., ded. mc. 1.
Balthasar Lange	1585 [4 XI]	807	Balthasar Lange introligatir productis lris leg. ortus sui sub sigillo cicitatis Wienczyg in Silesia de data f. 6 p. festa Paschatis prox [16 IV] anno 1574, i.civit.susc., iur., ded. mc. 1.
Albertus Malik	1586 [10 XI]	911	Albertus Malik introligator productis lris leg. Ortus sui de data in Mielzyn die 26 iunii anno 1584 i.civit. susc., iur., ded. mc. 1.
Albertus Bogdan	1588 [6 VII]	1009	Albertus Bogdan artis introligatiriae, de cuius leg. ortu sub iuramentis corporalibus famati Candidus Kroszno senior introligatorum contubernii et Baltasar Lang civis ac introligator Cracoviensis testificati sunt, i.civit. susc., iur., ded. mc. 1.
Joannes Werner	1589 [30 V]	1058	Joannes Werner introligator artis productis lris leg. ortus sui ex oppido Silesię Lubental et actis consularibus [365] de data 2 maii A. 1588 i.civit. iur., ded. fl. 5.

1	2	3	4
Joannes Ruszek	1591 [9 VIII]	1273	Joannes Ruszek intrologator productis lris leg. Ortus sui de data in civitate Noua Pragensi die 16 maii A. [15] 85 i.civit. susc., iur., ded. fl. 4.
Stanislaus Sloninka	1596 [15 II]	1614	Stanislaus Sloninka intrologator exhibitis lris leg. Ortus sui sub sigillo civitatis Pinczow de data ipso die Circumcisionis Domini [1 I] A. D. 1593 i.civit. susc., iur., ded. fl. 5.
Joannes Dzierzawiecz	1597 [22 VIII]	1729	Joannes Dzierzawiecz intrologator, de ciuius leg. Ortu famati Bartholomaeus Groiczki et Casper Szraga pistor sub iuramentis testimonium perhibuerunt ipsum olim Martini Migusz sartoris civis Cracoviensis et Dorotheae coniugum legitimorum filium i.civit. susc., nihil ded., quia civis filius.
Franciscus Szramkowicz	1598 [3 X]	1825	Franciscus Szramkowicz intrologator productis lris leg. Ortus sui sub sigillo civitatis Lanczkorona datis f. 4 p. Margaretae [15 VII] A. [1]592 i.civit. susc., iur., ded. fl. 5. [532]
Joannes Klik alias Mielczowski	1602 [25 II]	1973	Joannes Klik alias Mielczowski intrologator exhibitis lris leg. Ortus sui de data in civitate Skrzinnensi f. 4 in vig. festi S. Thomar [20 XII] A. 1595 i. civit. Susc., iur., ded. Fl. 5. Bombardam ad contubernium dabit. [575]
Famatus Stanislaus Mazurkowicz	1605 [17 V]	2194	Famatus Stanislaus Mazurkowicz intrologator de villa Borisino in districtus Lencziciensis oriundus deductis lris genealogię suę de data Lanciciae f. 6 p. festum S. Agnetis [23 I] A. 1604 sub sigillo consulari et itidem manumissionis per nobilem Joannem Glendzianowski de eadem villa Borzin de data ex protocollo consulari Piątkouiensi f. 5 p. Nat Mariae [9 IX] anni eiusdem 1604 [637] depromptis i.covit. susc., iur., ded. fl. 5.
Valentinus Chołystowic	1608 [4 VI]	2367	Valentinus Chołystowic intrologator deducta genealogiae sua die hodierna coram officio consulari Cracoviensis i.civit. praevio iuramento susc., nihil ded., quoniam patricius.

Ważnym źródłem do dziejów krakowskiego introligatorstwa są także archiwalia kapituły i kurii. Obraz introligatorów, odnotowanych w tym źródle obrazuje tab. 2.

Tab. 2. Introligatorzy krakowscy odnotowani w Wypisach źródłowych do dziejów Wawelu. Z archiwaliów kapitułnych i kurialnych krakowskich 1536-1538¹⁷⁴.

Imię i nazwisko	Data ad.	Poz.	Adnotacja w Wypisach źródłowych do dziejów Wawelu...
1	2	3	4
Maciej z Przasnysza ¹⁷⁵	1536, augusti	78	Item domino Matie introligatori ab introligacione viatici applicati ad stalla canonicalia, dati sun duodecim grossi (12). Maciej z Przasnysza, obywatel i introligator krakowski, kapłan mieszkający przy kolegiacie Wszystkich Świętych w Krakowie, służył swą wiedzą i pracą introligatorską katedrze krakowskiej. Oprawiał dla niej mszały, psalterze, kalendaria, sporządzał puzdra na przechowywanie naczyń liturgicznych, wykonał szkatułę na przechowywanie odnowionej infuły biskupa Strzepińskiego, przeznaczonej dla sfufragana. Naprawił wielki wiatwyk (brewiarz) pergaminowy przeznaczony do stall kanoniczych, a także i antyfonarz. Zabrał się do naprawy starego graduału katedralnego. Przyjął do spięcia książkę zwaną intonarium albo pakacz (może od włoskiego pacco) służące zapewne dyrygentowi. Polecono mu sporządzić księgę codziennych (tzw. małych kapituł). Zapraszano go do wykonania futerału na cenny złoty krzyż znajdujący się w skarbcu. Zmarł na przełomie 1544-1545.

¹⁷⁴ B. PRZYBYSZEWSKI. Kraków 1989, T. XII, cz. 1.

¹⁷⁵ Tamże, s. XX; we wstępie Przybyszewski nazywa go Maciejem z Drohiczyzna.

1	2	3	4
Matie	1536, 30 augusti	89	Item feria quarta ante Egidii domino Matie introligatorii pro scatula sudiose disposita ad servandum pacificale aureum, in thezauro habitum, grossi viginti quatuor dati sunt (24).
Stanisław	1536, 22 septembris	92	Honorabilis domini Joannis Cedonis, alteriste ad Sanctam Mariam ex una et honesti Stanislai introligatoris ex altera partibus. Terminus hodiernus ex decoratio domoni [<i>Thome Roznowski</i>] ob spem concordie continatur ad octavum. <i>Stanisław introligator krakowski, mieszkający przy ulicy Gołębiej, gdzie posiadał własny dom sąsiadujący z domem Hieronima Wietora[...]. Stanisław wraz z innymi introligatorami: Bartłomiejem mieszkającym również przy ul Gołębiej, Wolfrangiem (albo Wolfem) i Jakubem, był 4 IX 1538 wzywany do sądu miejskiego w sprawie Piotra Reimolera, który zbankrutował a następnie ukrywał się (Cracovia inpressorum, nr 412). Oprócz nich żył jeszcze w tym czasie w Krakowie Matys introligator [...] i Tomasz Czech z Piotrkowa, któremu w r. 1537 miasto Kraków nadało swe prawo.</i>
Jan Rybnicki (Ribniczki, Rabniecki)	1536, 15 decembris	143	Był za młodu introligatorem zamkowym w roku 1513 otrzymał plebanie w Tymbarku.
Bartholomei	1537, 23 februarii	170	Bartholomei introligatoris de platea Golambya ad propositiōnem occasione vulneracionis ad caput supra sinistrā aurem latinis dandam, discretus Stanislaus Orlyk de Cracovia, arcium baccalarius – nagativi narrate – (a. 1537, Veneris XXIII februarii, ante dominicam Reminiscere proxima). [...] Na ulicy Gołębiej w Krakowie, blisko zabudowań uniwersyteckich mieszkało trzech introligatorów. Byli to: Józef z Krakowa (nr aktu 266) , Stanisław (nr aktu 92) i Bartłomiej. Ostatni z nich nie spisywał się chlubnie. Klienci byli niezadowoleni z jego oprav (nr aktu 315); wadził się tak, że

			<i>Stanisława Orlika, bakalarza z Krakowa ranił w głowę, a niejaka Agnieszka z Krakowa oskarżyła go, że jej nocą skradł trzy grzywny z wackiem (sakiewką) (nr aktu 218).</i>
1	2	3	4
Matie	1537, 6 augustii	249	Item eadem die domino Matie intrologatori librorum ab intrologacione viatici magni pergamenei ad stalla applicati, dati sunt viginti quatuor grossi.
Jozeph	1537, 17 octobris	266	Jozeph intrologator de Cracovia ad instanciem honest Elizaneth Slyedzowa de Sbygnyovycze ab non responsionem proposicioni iam dudum facte, per se (a. 1537, Mercurii XVII octobris, arestata per uxorem, recepta). [...] Józef z Krakowa, intrologator, mieszkał na rogu ulicy Wiślniej i Gołębiej, naprzeciw Bursy Ubogich. Odbierał zamówienia tak od profesorów Akademii Krakowskiej, jak i od studentów mieszkających w przeciwległej Bursie. Oprawiał również książki dla duchowieństwa parafialnego. Jego żona stykająca się z klientami intrologatora była powodem niesnasek i scen zazdrości czy podejrzeń. Nie tylko jej zalotność, ale i różne sprawy materialne wpływały na kłopoty męża. Musiał jej bronić w sądzie przed zarzutem kradzieży broni (arma) złożonej przez Grzegorza Kozubskiego na plebanii w Kościołach u plebana Stanisława Czyżowskiego. Miewał często sprawy o zapłatę za oprawy książek; - Wypisy XI/1 nr 273, przyp. 1, s. 136; XI/2, nr566 przyp. 1, s. 87; XI cz.2, nr 700, przyp. 1, s. 150.
Mathias	1537, 20 novembris	279	Providus ¹⁷⁶ Mathias intrologator, civis Cracoviensis, -- fassus est se teneri et debere unam marcam pecuniarum pro sella honorabili domino Nicolao Wolski prebendario in Moskorzew quam quidem marcam pecuniarum pro festo sancti Stanislai in mayo –[solver se] submisti et obligavit –

¹⁷⁶ Providus (łać) – ubogi rzemieślnik.

1	2	3	4
Stanislai in Cossoczicze	1537, 12 decembris	282	Honorabilis domini Stanislai in Cossoczicze plebani [...]
Andreas Strzezowski	1537, 12 decembris	283	Venerabilis dominus Andreas Strzezowski in Czudecz plebanus [...]
Jozeph	1537, 14 decembris	285	Honestus ¹⁷⁷ Jozeph introligator de Cracovia [...]
Josephi	1538, 2 ianuari	289	Josephi introligatoris cum Strzezowski [...]
Bartholomeum	1538, 13 martii	315	Honestum Bartholomeum introligatorem de Cracovia ad instanciam discreti Pauli Myelec occasione introligacionis...
Jozeph	1538, 11 septembris	392	Jozeph introligatorem Cracoviensem ad ...
Stanislaus	1538, 23 septembris	395	Stanislaus introligator ...

---

¹⁷⁷ Honesti (łac) – rzemieślnik wiejski, uczciwy.

W kolejnym przedziale czasowym również wskazywano na obecność introligatorów w grodzie stołecznym (zob. tab. 3).

Tab. 3. Introligatorzy krakowscy odnotowani w Wypisach źródłowych do dziejów Wawelu. Z archiwaliów kapitułnych i kurialnych krakowskich 1539-1541¹⁷⁸.

Imię i nazwisko	Data adn.	Poz.	Adnotacja w Wypisach źródłowych do dziejów Wawelu...
1	2	3	4
[?]	1539, 20 februarii	457	Item introligatori eiusdem viaticii et pro metrica nowa sive registro excommunicatorum, in toto dati sunt grossi triginta sex.
Stanislaus	1539, 27 iunii	502	Stanistaus introligator Crocoviensis ...
Mathias	1539, 10 iulii	505	Mathias introligator et Catherina, coniuges de Cracovia...
Josephus	1539, 19 decembris	561	Honestus Josephus introligator...
Petri	1540, 24 februarii	584	Petri introligator de Cracovia ...
Stanislaus	1540, 2 martii	588	Famatus ¹⁷⁹ Stanislaus introligator de Cracovia ...
Stanislaus	1540, 6 martii	591	Providus Stanislaus introligator de Cracovia
Reginam	1540, 19 aprilis	618	... Reginam introligatorka ut ad se veniret...
Jozephi	1540, 26 aprilis	622	Evictio Jozepfi, Jozephum introligatorem de Cracovia ...
Josephis	1540, 24 novembris	701	Providus Josephus introligator de Cracovia...
Joseph	1540, 1 decembris	703	Providus Joseph introligator et civis Cracoviensis...
Jozephi	1540, 10 decembris	705	Jozephi introligatoris librorum ...
Mathias	1541, 10 ianuarii	712	Providus Mathias introligator de Cracovia, suo et Catherina...
Mathie	1541, 12 ianuarii	715	Honestorum Mathie introligatoris et Catherina ...

¹⁷⁸ B. PRZYBYSZEWSKI: Kraków 1991, T. XII, cz. 2.

¹⁷⁹ Famatus (łac) – rzemieślnik średniozamożny.

1	2	3	4
Mathias	1541, 23 martii	755	Honestus Mathias introligator citato ...
Jozephi	1541, 31 marti	761	Jozephi introligatoris cum domino plebano Cossocicensi. In causa appellationis honesti Jozephi introligatoris de Cracovia...
Stanislai	1541, 4 aprilis	768	Margaretha Stanislai introligatoris uxor...
Jozepho	1541, 27 aprilis	776	Plabani in Coszoczicze cum Jozepho introligatore. ...
Mathie	1541, 2 mai	784	Mathie introligatori et Catherina coniugibus de Cracovia...
Mathias	1541, 9 mai	789	Honesti Mathias introligator et Catherina coniuges ...
Mathie	1541, 16 mai	794	Nobilis Joannis Brzeski ab una et Mathie introligatoris ac Catherina...
Mathias	1541, 10 mai	798	Honesti Mathias introligator et Caterina,...
Jacobo	1541, 21 mai	802	Item Jacobo introligatori residus solucionis...
	1541, 25 octobris	896	Item introligatori Calendarium per Lesczinski scriptarium ...

Dodatkowo w tych aktach wzmiankowany jest Maciej z Drohiczyzna, kapłan kolegiaty Wszystkich Świętych w Krakowie, który opracował kalendarze. Maciej z Katedry miał też pomocnika, który opracował lekcjonarz dla kapituły na Wawelu. O prócz Macieja z Kolegiaty Wszystkich Świętych pojawił się w tym czasie drugi Maciej wraz z żoną Katarzyną i pomocnikiem mieszkali w wierzy Wiślniej¹⁸⁰. Introligator Józef, który służył Akademii Krakowskiej jej profesorom i studentom. Przez jakiś czas z Józefem pracował Stanisław z ulicy Gołębiej¹⁸¹. W tym okresie przybył do Krakowa Piotr introligator, który zawarł małżeństwo z wdową Katarzyną (nr 522, 584). W aktach wspomniana jest również Regina introligatorka (nr 618)¹⁸².

¹⁸⁰ B. PRZYBYSZEWSKI: *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu. Z archiwaliów kapitułnych i kurialnych krakowskich 1539-1541*. Kraków 1991, T. XII, cz. 2, s. XXIV

¹⁸¹ *Wypisy źródłowe...* T. XI, nr 403.

¹⁸² *Wypisy źródłowe...* T. XII, cz. 2, s. XXV

Rozwój krakowskiego intrologatorstwa obrazują archiwalia z lat czterdziestych XVI w. (zob. tab. 4).

Tab. 4. Intrologatorzy krakowscy odnotowani w Wypisach źródłowych do dziejów Wawelu. Z archiwaliów kapitułnych i kurialnych krakowskich 1542-1545¹⁸³.

Imię i nazwisko	Data ad.	Poz.	Adnotacja w Wypisach źródłowych do dziejów Wawelu...
Jacobus	1542, 4 septembris	1120	Jacobus intrologator de Cracovia ...
Laurencius	1543, 26 ianuarii	1211	Famatus dominus Laurencius de Ilkusz, intrologator de Cracovia ...
Martinus	1543, 26 februarii	1227	Honestus Martinus intrologator librorum de Cracovia, ...
Mathie Grabowski		1233	Providi Mathie Grabowski, intrologator de platea Castrensi, ad instanciam honorabilis dominus Joannes de Rawa ...
Laurentius Stowlos	1544, 29 ianuarii	1421	Providus Laurentius Stowlos intrologator librorum ...
Laurentius	1544, 4 februarii	1425	Barbare Pierszchienska de Stradomia mgr Laurentius Volborz procurator contra personam Laurentius intrologator ....
Laurentius	1544 13 februarii	1434	... Laurentium intrologatorem...
Petrus	1544, 26 septembris	1609	Petrus intrologator de Cracovia, contra Nocolaum ecclesie maioris organistam ...
Petrus	1545, 16 ianuarii	1692	Paulus Ceweska principalis - - honestos Gregorium Glaph sellatorem et Petrum intrologatorem cives Cracovienses
Stanoslao	1545, 6 martii	1735	... predictum librum Biblie primum in sexternis emisse et deinde ad introligandum honesto Stanislao intrologatorii, ...
Laurencius	1545, 21 martii	1754	Laurencius intrologator de Cracovia ...

¹⁸³ B. PRZYBYSZEWSKI. Kraków 1997, T. XII, cz. 3.

Introligatorów wymieniają wypisy rejestrujące artystów pracujących na Wawelu¹⁸⁴. Wśród nich wyliczono: Macieja z Pszasnysza, Bartłomieja z Działdowa, Wawrzyńca Sapiencję¹⁸⁵, Wolfganga, Józefa z Krakowa¹⁸⁶, Jana z Zakroczymia¹⁸⁷, Jana, Stanisława z Białej (posiadającego własny dom). W 1535 Stanisław zyskał wyjątkowego sąsiada, Hieronima Wietora¹⁸⁸.

Rejestrowano również introligatorów czasowo przebywających w Krakowie (zob. tab. 5)

Tab. 5. Introligatorzy odnotowani z [...] wpisów wędrownych towarzyszków introligatorskich z uwzględnieniem lat 1574-1600.¹⁸⁹

Imię	Data adnotacji	Z miasta depoztu	Pozycja
1	2	3	4
Martinus Longinus		Frankenstein	1
Salomon Mülreiter		Pirna k. Drezna	2
Georgius Burger		Elsnitz m. w Saksonji	3
Michael Endtner		Norymberga	4
Thomas Sthorch		Freiberca	5
Stephansu Pistorius		Leipzig	6
Erhard Agricola	1578	Salsburg	7
Johannes Schönmann	1579	Leipzig	8
Christophorus Jacobus Zittaiensis	1579	Leipzig	9
Dauidt Frost	1579 ?	Leipzi	10
Andresa Funche	1580 ?	Wittenberg	11
Jacob Lucas		Antwerpia	12
Hans Fröttschell	1582	Leipzig	13
Matthis Pawnicki	1582	Poznań	14
Iohanes Rausch	1586		15
Georgi Recziger	1587		16

¹⁸⁴ B. PRZYBYSZEWSKI: *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu. Artysci i Rzemieślnicy Krakowscy w latach 1526- 1535*. Kraków 1985, T. XI cz. 4 , s. 126-129.

¹⁸⁵ Tamże, s. 127

¹⁸⁶ Tamże, s. 127-128

¹⁸⁷Tamże, s. 128, Prawo miejskie przyjął w 1529 roku. A. KIELBICKA, Z. WOJAS: *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507-1572*. Kraków 1993, poz 1323.

¹⁸⁸ Tamże, Poz 92

¹⁸⁹ Podano za A. CHMIEL: *Introligatorzy cudzoziemscy i zamiejscowi w Krakowie w latach 1574-1646*. „Exlibris” T. VII, z. 2.

1	2	3	4
Heinricus Papae	1587	Halberstadiensis w Saksonii	19
Hansz Hillenmayer	1587	Salzburg	20
Samuel Miller	1587	Schorndorf	21
Georgi Riese	1587	Erfurt	22
Hannsz Schneperger	1587	Rottenburg	23
Fridrich Kribestein	1587		24
Fridrich Rijben	1588		25
Matis	1588	Lublin	26
Ambroży Rogowski	1589	Łęczyca	27
Philippus Ludovicus Spangenberg	1591	Tijbingen	28
Georg Benhardt		Annaberg	29
Paulus Pilze	1592	Witenberg	30
Friederich	1592		31
Adam Muzky	1592	Bilicz	32
Christoff Zamerberger	1592	Wittenberg	33
Samuel Gentilis	1592	Neuwenburg	34
Bartholomeus Munsternerg	1593	Bresslaw	35
Balczer Rudel		Poznań	36
Paulus Migdałowski	1595	Wilno	37
Jan Jaskłowski	1595	Wilno	38
Ambrosius Nurutweucz	1595	Brandenburch	39
Christophorus Grossir		Leipzig	40
Burghardt Döhner		Wurhnn	41
Casper Goryszowski	1596	Lublin	42
Grigier Kazomski	1596	Warszawa	43
Jhannes Schenendorff	1596	Luback	44
Jakub Krolik	1596	Lublin	45
Lenart Jordanensis	1596	Poznań	46
Sebastianus Steinmitz	1597	Writzburg	47
Hans Benig	1598	Frankenberg	48
Georg Kelsch	1598	Klagirenfort	49
Balthasar Bayar	1598	Leipzig	50
Maritnus Laurentius	1598	Lübeck	51
Matheus Marer		Leipzig	52
Stanisław Bibiczki	1598	Łęczyca	53
Casper Gorzysowski	1598	Lublin	54
Matias Raczij	1598		55
Dauidt Schmidt	1599	Leipzig	56
Georgius Behr	1599	Frankfurt nad Odrą	57
Erhardt Dinstman	1599	Lijnz	58

1	2	3	4
Dauid Echhardt	1600	Weihmar	60
Georgij Helmschner	1600	Schlösien	61
Jendrzey Kałużny	1600	Poznań	62
Martinus Podsadczi	1600	Poznań	63

Introligatorzy realizujący ostatni etap prac skryptoriów, czy w późniejszym czasie oficyn drukarskich, działali zwykle we wzajemnym sąsiedztwie. Pierwsi introligatorzy to ludzie duchowni, którzy odpowiedzialni byli za wykonanie odpowiedniej dla rangi dzieła ochronnej okładziny. W zależności od potrzeby zakonnicy nabywali różnych umiejętności: skryby, iluminatora, miniaturzysty, introligatora. Tak zapewne było w przypadku Macieja z Przasnysza, kapłana mieszkającego przy kolegiacie Wszystkich Świętych w Krakowie¹⁹⁰. Kiedy pod koniec XV i na początku XVI wieku w mieście zaczęły się rozwijać drukarnie, krakowscy introligatorzy w naturalny sposób w pobliżu lokowali swoje warsztaty lub zamieszkiwali w ich sąsiedztwie. W materiałach dotyczących pierwszej połowy XVII wieku wspomniano, iż z pośród 45 introligatorów 32 zamieszkiwało kamienice przy ulicach św. Anny, Gołębiej i Wiślniej¹⁹¹. Pozostali mieszkali przy ul. Siennej, Stolarskiej, Grodzkiej oraz Floriańskiej (zob. rys. 28).

---

¹⁹⁰ B. PRZYBYSZEWSKI: *Wypisach źródłowych do dziejów Wawelu. Z archiwaliów kapitulnych i kurialnych krakowskich 1536-1538*. Kraków 1989, T. 12, cz. 1. poz. 78,89. A. WAGNER: *Nieznana oprawa dla Jana Łaskiego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu. Przyczynek do badań nad italianizmem w introligatorstwie polskim XVI wieku*, „Biblioteka” 2012, nr 16 (25), s. 23-57.

¹⁹¹ R. ŻURKOWA: *Księgarstwo krakowskie w pierwszej połowie XVII wieku*. Kraków 1992, s. 33.

Rys. 28. Mapa oficyn drukarskich i warsztatów intrologatorskich w obrębie miasta Krakowa w XVI wieku

Źródło: Rozmieszczenie warsztatów drukarskich i intrologatorskich ukazuje mapa, będąca kopią egzemplarza eksponowanego na wystawie *Krakowskie drukarstwo XV-XX wieku* w Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie¹⁹².

¹⁹² Udostępniono ją na potrzeby niniejszej rozprawy doktorskiej, ze zgodą na uzupełnienia danych o warsztaty krakowskich intrologatorów XVI w.

Lokalizacja największych oficyn krakowskich w XV i XVI wieku

- **Kasper Straube** (1473-1477) prawdopodobnie w klasztorze Bernardynów na Sandomierzu.
- **Kasper Hochfeder** (1503-1505), **Jan Haler** (1505) ul. św. Anny 3
- **Florian Ungler** (1510-1516) - pierwsza drukarnia), (1521-1536) - druga drukarnia). ul. Szczepańska, ul. Kanonicza 7.
- **Hieronim Wietor** (1517-1546) ul. Gołębia
- **Maciej Wierzbęta** (1555-1605) ul. Sławkowska 7
- **Mateusz Siebeneicher, Jakub Siebeneicher i dziedzice** od (1557-1625) ul. Św. Anny 2, ul. Grodzka 7.
- **Marek Szarffenberg i dziedzice** (1543-1565) ul. Św. Anny 6
- **Mikołaj Szarffenberg** (1565-1614) ul. Grodzka 3
- **Andrzej Piotrkowczyk i dziedzice** (1574-1674) ul. Stolarska - na terenach należących do kościoła Święte Trójcy
- **Barbara Wietorowa, Łazarz Andrysowicz** (1547-1577), później w latach (1577-1603) Jan Januszowski ul. Gołębie 20.
- Lokalizacja oficyny **Szwajpolta Filoa** jest nie znana.

Lokalizacja warsztatów introligatorów krakowskich w XVI w wieku¹⁹³

- **Stanisław z Białej** - ul. Gołębia (PMK¹⁹⁴ w 1536, poz. 92)
- **Józef** - na rogu ul. Wiślniej i ul. Gołębiej naprzeciw Bursy Ubogich miał swój warsztat introligatorski. (PMK w 1537, poz. 266)
- **Maciej z Przasnysza** - mieszkał przy kolegiacie Wszystkich Świętych
- **Bartłomiej z Działdowa** - ul. Gołębia (PMK w 1529, poz. 1349)
- **Wawrzyniec Sapiencia** - ul. Wiślna
- **Wolfgang** - ul. Św. Anny
- **Jan z Zakroczymia** - ul. Wiślniej (PMK 1529, poz. 1323)
- **Jan** - ul. Bracka¹⁹⁵

Zatwierdzenie artykułów cechowych i rzemieślniczych w 1567 roku i obecność tam cechu introligatorów krakowskich potwierdza silnie zorganizowaną grupę rzemieślniczą, która poprzez formalne zorganizowanie dbała o interesy zawodu. Cech obejmował wyłącznie introligatorów zamieszkałych w Krakowie. Podział władzy rozłożono na dwie sfery: ustawodawczą (zgromadzenia ogólne, które uchwalało statuty i rozporządzenia cechowe) i wykonawczą (starszyzna cechowa). Na końcu ulicy Żydowskiej, dzisiejszej ul. Św. Tomasza, stała baszta, której obronę miasto powierzyło cechowi introligatorów¹⁹⁶.

---

¹⁹³ Jest to wstępnie uporządkowana lista adresów warsztatów i miejsc zamieszkania. Oznaczenie warsztatów na mapie odbędzie się poprzez zaznaczenie punktu na właściwej ulicy. Z wyjątkiem Stanisława z Białej (PMK1536) i Józefa (PMK 1537), gdzie określenie lokalizacji jest precyzyjne.

¹⁹⁴ Przyjął Prawo Miasta Krakowa, pozycja w A. KIEŁBICKA, Z. WOJAS: *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507-1572*. Kraków 1993.

¹⁹⁵ Był to prawdopodobnie Jan Kosler, (PMK 1529, poz. 1333). Co to za skrót

¹⁹⁶ Dzieje Krakowskiej baszty opisał Kazimierz Hałaciński, zob. *Introligatorzy krakowscy obrońcami miasta*. Kraków 1930.

Dokładna data budowy baszty nie jest znana. Prawdopodobnie wzniesioną ją z końcem XV, lub w ciągu XVI wieku i przydzielono introligatorom do obrony. Zobowiązano ich do ćwiczeń i wprawianiu się w umiejętnościach bojowych, jak władanie bronią, strzelanie z kuszy czy z armaty. Dbłość o uzbrojenie i stan murów należały także do obowiązków cechu. Władze miejskie kontrolowały cechy w pilności i wykonywanych czynnościach. Hałaciński cytując coroczne inwentarze cechowe, przywołuje m. in. nazwiska Kaspra Reymana i Matysa Kiekuly¹⁹⁷.

Jak wynika z ksiąg przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie¹⁹⁸, w latach 1500 – 1600 odnotowano 35 znanych z imienia introligatorów. Listę tych nazwisk mogą uzupełniać *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu*¹⁹⁹ oraz inne publikacje²⁰⁰.

W tabelach 1 do 5 zawarto kolejne nazwiska introligatorskich rzemieślników. Swoiste środowisko rzemieślnicze, mistrzów, czeladników i uczniów, między którymi dochodziło do wymiany oraz przejęć narzędzi pracy, czy też adaptacji motywów dekoracyjnych z wykorzystaniem na własne potrzeby, sprawiają, że można mówić o krakowskiej szkole introligatorskiej nie tylko w wymiarze dekoracyjnym, ale i technologicznym. W tekście o Stanisławie z Białej Lewicka-Kamińska wspomina o oprawie, dzięki której udało się zidentyfikować grupę opraw jeśli nie tego introligatora [...] to w każdym razie należących do kręgu mistrza Stanisława²⁰¹.

Dotąd, w podejmowanych rozważaniach teoretycznych, tropem były m. in. wytłoczone na oprawie narzędzia, układ kompozycji dekoracyjnej, adnotacje zawarte wewnątrz dzieła. Wskazówką do rozpoznawania warsztatu może być wykończenie poszczególnych detali oprawy. Dla przykładu technika wyszywania kapitałki, czy

---

¹⁹⁷ Tamże, s. 9

¹⁹⁸ K. KACZMARCZYK: *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392-1506. Libri iuris civilis Cracoviensis 1392-1506*. Kraków 1913. A. KIEŁBICKA, Z. WOJAS: *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507-1572*. Kraków 1993. A. KIEŁBICKA, Z. WOJAS: *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1573-1611*. Kraków 1994.

¹⁹⁹ B. PRZYBYSZEWSKI: *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu. Z archiwaliów kapitulnych i kurialnych krakowskich*. Kraków, T. XI cz. 1-4; T. XII, cz. 1-4

²⁰⁰ W publikacji o Kazimierzu, który od XIV w do początków XIX w stanowiło odrębne miasto, opisano niezadowolenie kazimierskich introligatorów z powody licznych przywilejów ustanowionych dla introligatorów krakowskich. M. BAŁABAN: *Historia Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304-1868*. T.I. Kraków 1931, s. 519-520.

²⁰¹ A. LEWICKA-KAMIŃSKA: *Stanisław Introligator krakowski z 1 połowy XVI w. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”* 1980, R. 30, z. 1-2, s.33

też opracowanie strychulcem zwieżów na skórzanym grzbiecie. Podczas prowadzonych prac badawczych na jasnogórskim księgozborze nasuwa się wiele analogii w sposobie wykończenia detali. Opisując pracę introligatorów, pod uwagę należy wziąć udział innych rzemieślników przy wykonywaniu opraw jak np. złotnik Michał uzupełniał srebrne oprawy mszałów robiąc srebrne zapięcia (zameczki)²⁰². W przypadku monumentów z biblioteki Zygmunta Augusta wspomina się złotnika Jana i grawera Kiliana²⁰³. Temat rzemieślników uzupełniających czy też wspierających roboty introligatorów nadal pozostaje nie został opracowany.

---

²⁰² *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu...* T. XII, cz. 2, s. XV.

²⁰³ A. KAWECKA-GRYCZOWA: *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*. Wrocław i. in. 1988, s. 91.

3.3. Warsztaty krakowskich introligatorów w XVI wieku

Literatura przedmiotu, dotycząca introligatorów i warsztatów introligatorskich działających w Krakowie w XVI wieku, pozwala na wyodrębnienie nazwisk (czy też raczej umownych nazw) rzemieślników.

- Warsztat **Stanisława z Białej (Mistrza z Medalionu)**. Warsztat był czynny w latach ok. 1512 do 1540 i był wyrazem rodzimych dążeń w renesansowym introligatorstwie Krakowa. W warsztacie powstawały oprawy z wykorzystaniem plakiet i medalionów. Plakiety odbijane były negatywowo, następnie wypełniały je bogate złocenia. Pojawiają się postacie św. Jerzego, Madonny, św. Anny Samotrzeciej. Początkowo wykonywał on kompozycje złożone ze wzoru owocu granatu lub z pionowych pasów wypełnionych ornamentem maureskowym lub roślinnym. W latach późniejszych elementy te zastąpiły motywy o charakterze centrycznym, jak medaliony, plakiety, koła. Wykonywał również oprawy, w których centralnie zamieszczał superekslibrisy herbowe. Cechują go kompozycje centralne, tłoczenia ślepe i tłoczenia złotem, a wśród nich liczne medaliony z wizerunkami świętych i scenami figuralnymi²⁰⁴. Dzięki Stanisławowi i jego współpracownikom rozwinął się i ustalił w Krakowie miejscowy typ rodzimej oprawy renesansowej²⁰⁵.

- **Piotr Postawa (Petrus Proschowita)**. Pochodził z Proszowic, był synem Piotra Postawy. Malarz-miniaturzysta, iluminator ksiąg i introligator krakowski, specjalizował się w malarstwie miniaturowym. Znany jest również jako dobry introligator²⁰⁶. Około 1497 roku został mansjonarzem kaplicy królewskiej na Wawelu, w 1500 roku wikariuszem katedry krakowskiej - urząd ten potwierdzony

---

²⁰⁴ A. LEWICKA-KAMIŃSKA: *Stanisław, introligator krakowski z 1 połowy XVI w.* „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” R. XXX, nr ½, 1980, s. 31-41.

²⁰⁵ Tamże, s. 41.

²⁰⁶ A. LEWICKA-KAMIŃSKA: *Piotr Postawa - introligator krakowski na przełomie XV i XVI wieku.* „Roczniki Biblioteczne”. R. XX, 1976, z. 1-2, s. 80.

jest licznymi zapiskami w aktach katedry²⁰⁷. W warsztacie używał co najmniej 27 tłoków, 1 radełko i narzędzia pomocnicze, jak strychulec i rylec²⁰⁸.

- **Dawid**, introligator krakowski, czynny w latach 30 XVI wieku. Pracował dla urzędów, uniwersytetu oraz indywidualnych zleceniodawców. Do dekorowania opraw wykorzystywał radełka wiciowe, figuralne, medalionowe, w tym również datowane (np. z apostołami, 1539) plakiety ze sceną w raju, z Dawidem, z Herodotem, medalion arabeskowy, w kształcie owalu kończystego oraz drobne tłoki, jak listki, kwiaty, wazony, napisy²⁰⁹. Zakład Dawida przejął Jerzy Moellera²¹⁰.
- **Jeorgius Moler (Jerzy Moeller, Jerzy Miller)** to introligator krakowski do 1529, z czasem przejął warsztat Dawida. Dawid i Jerzy Moeller Byli twórcami opraw z biblioteki Zygmunta Augusta²¹¹. Przeszli oni od formy *renesansu krakowskiego* ku wzorom niemieckim [...] ²¹².
- Warsztat **Mistrza z młoteczkami - cum malleolis** nazwany od gmerku z wizerunkiem młotków. Pracownia czynna od ok 1480 działała jeszcze w początkach XVI w. Oprawy wychodzące z tego warsztatu cechowały się stosowaniem form gotyckich²¹³.
- Warsztat **Monogramisty J.L.** Pracował od 1490 do 1536 dla miasta i uniwersytetu²¹⁴, stosując kompozycje architektoniczne z postaciami świętych

---

²⁰⁷B.PRZYBYSZEWSKI: *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu z archiwaliów kapitulnych i kurialnych krakowskich, 1440-1500*. Kraków 1960, T. III, s. 89-90, 95-97, 105-107, 110.

²⁰⁸ Techniczną stronę wykonania roboty introligatorskiej opisuje Anna Lewicka-Kamińska. Zob. *Piotr Postawa – introligator Krakowski...*, s. 80.

²⁰⁹ EWOK szp. 500

²¹⁰ M. KRYNICKA: *Oprawy książkowe z herbami ostatnich Jagiellonów w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie*. „Rozprawy i sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” T. 12, 1980, s. 25-59.

²¹¹ A. KAWECKA-GRYCZOWA: *Biblioteka ostatniego Jagiellona*. Wrocław 1988.

²¹² *Zarys dziejów ...* s. 12

²¹³ J. DOBRZYCKI: *Zarys dziejów introligatorstwa ...*, s. 11

²¹⁴ M. KRYNICKA: *Oprawy introligatora Monogramisty J. L. w zbiorach Biblioteki Czartoryskich*. W: *Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie*. Kraków 1969.

w arkadach i herbami w narożach²¹⁵. Posiadał w swych zasobach wizerunek św. Katarzyny – plakieta oraz plaketę z wyobrażeniem św. Anny Samotrzeciej (na oprawa z 1533 BJ geogr. 1104) i plakieta św. Katarzyny (BJ 6242 medyc.).

- **Maciej z Przasnysza** (*Mistrza Główek Anielskich*) to introligator działający w Krakowie w latach 1520 do 1546, ulegał wyraźnie wpływowi włoskim, stosując w ornamencie różne uskrzydłone główki anielskie oraz złocenia, usuwając jednocześnie okucia i klamry metalowe. Mistrz ten pracował również dla uniwersytetu i biskupa Piotra Tomickiego, którego superexlibrisy zamieszczał na oprawach²¹⁶.

- **Monogramista IC** – te inicjały umieszczał na gotyckich kartach herbowych z wyobrażeniem Orła Polskiego, a także gmerku introligatora przedstawiającego narzędzia rzemieślnicze. Warsztat był czynny w Krakowie od osiemdziesiątych XV do pocz. XVI w. W zwierciadłach swych opraw stosował chętnie motywy centryczne, łukowe i geometryczne, bordiury zaś zdobił tłokami o kształcie potrójnego gotyckiego liścia. Oprawy tego warsztatu osiągnęły wysoki poziom artystyczny i techniczny, były zdobione kilkudziesięcioma tłokami odbijanymi na ślepo. Do najbardziej charakterystycznych należy tłok wyobrażający na gotyckiej tarczy Orła Polskiego z ukoronowaną głową²¹⁷. W jego warsztacie powstały prace łączące elementy gotyckie i renesansowe zarówno w technice opraw, jak i motywach zdobniczych, np. przez wykorzystanie typowo gotyckiego wzoru owocu granatu i równocześnie plecionki islamskiej. Charakterystyczne też było przeniesienie na teren Krakowski zwyczaju przycinania okładzin na równi z kartami blok.

---

²¹⁵ Tamże, s. 11

²¹⁶ A. WAGNER: *Nieznana oprawa dla Jana Łaskiego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu. Przyczynek do badań nad italianizmem w introligatorstwie polskim XVI wieku*, „Biblioteka”, nr 16 (25), 2012, s. 23-57, w przypisie 43 Wagner zapowiada osobny artykuł na temat indywidualności twórczej Macieja z Przasnysza.

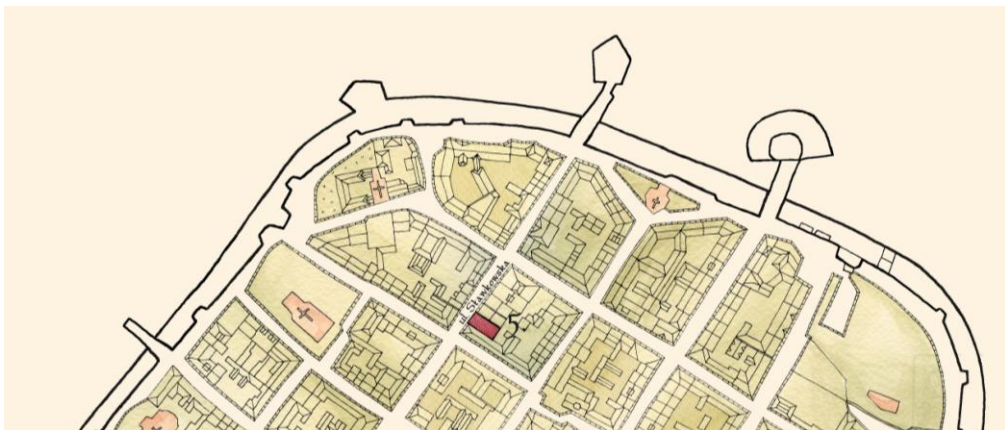
²¹⁷ Ewok 1020. Rzemieślnika o tym inicjale opisał również J. S. van LEEUWEN *The Golden Age of Bookbindings in Cracow*. Kraków 2011, s. 25-26

- **Monogramista IL** Oprawiał w latach 1492-1536 księgi miejskie i pracował dla uniwersytetu. Posiadał bogaty zasób narzędzi do tłoczenia na ślepo i złotem. Używał tłoków z herbami Polski i Litwy (do pogoni dodał inicjał *IL*), miasta Krakowa i Akademii Krakowskiej. Stosował też stemple figuralne, wyobrażające Chrystusa, Madonnę z Dzieciątkiem, św. Barbarę, św. Katarzynę. Bordiury ozdobił odciskiem dużej rozety i małego kwiatka.²¹⁸ Wyróżnia się go jako twórcę kilku grup opraw: ze stemplami figuralnymi świętych i Madonny z Dzieciątkiem umieszczonych w gotyckich kompozycjach „ołtarzowych”, z dekoracją o motywie rozbudowanej pionowo wici roślinnej w kształcie smukłego *drzewka* oraz z kompozycją opartą o wzór owocu granatu.

---

²¹⁸ EWOK szp. 1020

Lokalizacja największych oficyn krakowskich w XV i XVI wieku

1. Kasper Straube (1473-1477) prawdopodobnie w klasztorze Bernardynów na Sandomierzu.
2. Kasper Hochfeder (1503-1505), Jan Haler (1505) ul św. Anny 3
3. Florian Ungler (1510-1516) - pierwsza drukarnia), (1521-1536) - druga drukarnia). ul. Szczepańska, ul, Kanonicza 7.

4. Hieronim Wietor (1517-1546) ul. Gołębia
5. Maciej Wierzbęta (1555-1605) ul. Sławkowska 7
6. Mateusz Siebeneicher, Jakub Siebeneicher i dziedzice od (1557-1625) ul. Św. Anny 2, ul. Grodzka 7.
7. Marek Szarffenberg i dziedzice (1543-1565) ul. Św. Anny 6
8. Mikołaj Szarffenberg (1565-1614) ul. Grodzka 3
9. Andrzej Piotrkowczyk i dziedzice (1574-1674) ul. Stolarska - na terenach należących do kościoła Święte Trójcy
10. Barbara Wietorowa, Łazarz Andrysowicz (1547-1577), później w latach (1577-1603) Jan Januszowski ul. Gołębie 20.
11. Lokalizacja oficyny Szwajpolta Filoa jest nie znana.

Lokalizacja warsztatów introligatorów krakowskich w XVI w wieku²¹⁹

- A. **Stanisław z Białej** - ul. Gołębia (PMK²²⁰ w 1536, poz. 92)
- B. **Józef** - na rogu ul. Wiślniej i ul. Gołębiej naprzeciw Bursy Ubogich miał swój warsztat introligatorski. (PMK w 1537, poz. 266)
- C. **Maciej z Przasnysza** - mieszkał przy kolegiacie Wszystkich Świętych
- D. **Bartłomiej z Działdowa** - ul. Gołębia (PMK w 1529, poz. 1349)
- E. **Wawrzyniec Sapiencia** - ul. Wiślna
- F. **Wolfgang** - ul. Św. Anny
- G. **Jan z Zakroczymia** - ul. Wiślniej (PMK 1529, poz. 1323)
- H. **Jan** - ul. Bracka²²¹

Mapa jest kopią egzemplarza eksponowanego na wystawie *Krakowskie drukarstwo XV-XX wieku* w Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie. Udostępniono

---

²¹⁹ Jest to wstępnie uporządkowana lista adresów warsztatów i miejsc zamieszkania. Oznaczenie warsztatów na mapie odbędzie się poprzez zaznaczenie punktu na właściwej ulicy. Z wyjątkiem Stanisława z Białej (PMK1536) i Józefa (PMK 1537), gdzie określenie lokalizacji jest precyzyjne.

²²⁰ Przyjął Prawo Miasta Krakowa, pozycja w A. KIEŁBICKA, Z. WOJAS: *Księgi przyjąć do prawa miejskiego w Krakowie 1507-1572*. Kraków 1993.

²²¹ Był to prawdopodobnie Jan Kosler, (PMK 1529, poz. 1333).

ją, ze zgodą na publikację w dysertacji doktorskiej, z możliwością uzupełnienia o warsztaty krakowskich introligatorów omawianego czasu.

Zatwierdzenie artykułów cechowych i rzemieślniczych w 1567 roku Cechu Introligatorów Krakowskich potwierdza silnie już zorganizowaną grupę rzemieślniczą, która poprzez formalne zorganizowanie dbała o interesy zawodu. Podział władzy rozłożono na dwie sfery: ustawodawczą (zgromadzenia ogólne, które uchwalało statuty i rozporządzenia cechowe) i wykonawczą (starszyzna cechowa). Cech ten, obejmował wyłącznie introligatorów zamieszkałych w Krakowie. Za faktycznym zorganizowaniem swoistej grupy zawodowej przemawia kolejny fakt. Na końcu ulicy Żydowskiej, dzisiejszej ul. Św. Tomasza, stała baszta, której obronę Miasto powierzyło cechowi introligatorów. Dzieje Krakowskiej baszty opisał Kazimierz Hałaciński²²².

Dokładna data budowy baszty nie jest znana. Prawdopodobnie wzniesioną ją z końcem XV, lub w ciągu XVI wieku i przydzielono introligatorom do obrony. Zobowiązano do ćwiczeń i wprawianiu się w umiejętnościach bojowych, jak władanie bronią, strzelanie z kuszy czy z armaty. Dbłość o uzbrojenie i stan murów leżały w obowiązkach cechu. Władze miejskie kontrolowały cechy w pilności i wykonywanych czynnościach. Hałaciński cytując coroczne inwentarze cechowe przywołuje m. in. nazwiska Kaspra Reymana i Matysa Kiekuly²²³.

Jak wynika z ksiąg przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie w latach 1500 – 1600 odnotowano 35 znanych z imienia introligatorów²²⁴. Listę tych nazwisk mogą uzupełniać *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu*²²⁵, oraz inne publikacje²²⁶. W przedstawionych wyżej tablicach odczytać można kolejne nazwiska introligatorskich rzemieślników. W tym miejscu należy się jeszcze wstrzymać przed

---

²²² *Introligatorzy krakowscy obrońcami miasta*. Kraków 1930.

²²³ Tamże, s. 9

²²⁴ K. KACZMARCZYK: *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392-1506. Libri iuris civilis Cracoviensis 1392-1506*. Kraków 1913. A. KIEŁBICKA, Z. WOJAS: *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507-1572*. Kraków 1993. A. KIEŁBICKA, Z. WOJAS: *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1573-1611*. Kraków 1994.

²²⁵ B. PRZYBYSZEWSKI: *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu. Z archiwaliów kapitulnych i kurialnych krakowskich*. Kraków, T. XI cz. 1-4; T. XII, cz. 1-4

²²⁶ W publikacji o Kazimierzu, który od XIV w do początków XIX w stanowiło odrębne miasto, opisano niezadowolenie kazimierskich introligatorów z powody licznych przywilejów ustanowionych dla introligatorów krakowskich. M. BAŁABAN: *Historia Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304-1868*. T.I. Kraków 1931, s. 519-520.

podaniem konkretniej liczby. Fakty te wymagają odpowiedniego zestawienia i głębszej analizy.

Swoiste środowisko rzemieślnicze, mistrzów, czeladników i uczniów między którymi dochodziło do wymiany oraz przejęć narzędzi pracy, czy też adaptacji motywów dekoracyjnych z wykorzystaniem na własne potrzeby sprawiają, że można mówić o krakowskiej szkole introligatorskiej nie tylko w wymiarze dekoracyjnym ale i technologicznym. W tekście o Stanisławie z Białej Lewicka-Kamińska wspomina o oprawie, dzięki której udało się zidentyfikować grupę opraw jeśli nie tego introligatora ...*to w każdym razie należących do kręgu mistrza Stanisława*²²⁷.

Dotąd, w podejmowanych rozważaniach teoretycznych, tropem były m. in. wytłoczone na oprawie narzędzia, układ kompozycji dekoracyjnej, adnotacje zawarte wewnątrz dzieła. Wskazówką do rozpoznawania warsztatu może być wykończenie poszczególnych detali oprawy. Dla przykładu technika wyszywania kapitałki, czy też opracowanie strychulcem zwieżów na skórzanym grzbiecie. Podczas prowadzonych prac badawczych na Jasnogórskim księgozborze nasuwa się wiele analogii w sposobie wykończenia detali. Opisuując pracę introligatorów pod uwagę należy wziąć udział innych rzemieślników przy wykonywaniu opraw jak np. Złotnik Michał uzupełniał srebrne oprawy mszałów robiąc srebrne zapięcia (zameczki)²²⁸. W przypadku monumentów z biblioteki Zygmunta Augusta wspomina się złotnika Jana i grawera Kiliana²²⁹. Temat rzemieślników uzupełniających czy też wspierających roboty introligatorów nadal pozostaje nie został opracowany.

5.3. Warsztaty krakowskich introligatorów w XVI wieku

Odczytując literaturę dotyczącą introligatorów i warsztatów introligatorskich działających w Krakowie w XVI wieku, wymienić można nazwiska, czy też raczej umowne nazwy rzemieślników.

---

²²⁷ A. LEWICKA-KAMIŃSKA: *Stanisław Introligator krakowski z 1 połowy XVI w.* „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” R. XXX, nr ½, 1980, s.33

²²⁸ *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu...* T. XII, cz. 2, s. XV.

²²⁹ A. KAWECKA-GRYCZOWA: *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej.* Wrocław i. in. 1988, s. 91.

- Warsztat **Stanisława z Białej** nazwanego również *Mistrzem Medalionu*. Warsztat był czynny w latach ok. 1512 do 1540 i był wyrazem rodzimych dążeń w renesansowym introligatorstwie Krakowa. W warsztacie powstawały oprawy z wykorzystaniem plakiety i medalionów. Plakiety odbijane były negatywowo, następnie wypełniały je bogate złocenia. Pojawiają się postacie św. Jerzego, Madonny, św. Anny Samotrzeciej. Początkowo wykonywał on kompozycje złożone ze wzoru owocu granatu lub z pionowych pasów wypełnionych ornamentem maureskowym lub roślinnym. W latach późniejszych elementy te zastąpiły motywy o charakterze centrycznym. Medaliony, plakiety, koła. Wykonywał również oprawy w których centralnie zamieszczał superekslibrisy herbowe. Cechują go kompozycje centralne, tłoczenia ślepe i tłoczenia złotem, a wśród nich liczne medaliony z wizerunkami świętych i scenami figuralnymi²³⁰. Dzięki Stanisławowi i jego współpracownikom rozwinął się i ustalił w Krakowie miejscowy typ rodzimej oprawy renesansowej²³¹.
- **Piotr Postawa, Petrus Proschowita**. Pochodził z Proszowic, syn Piotra Postawy. Malarz-miniaturzysta, iluminator ksiąg i introligator krakowski. Specjalizował się w malarstwie miniaturowym. Znany jest również jako dobry introligator²³². Około 1497 roku został mansjonarzem kaplicy królewskiej na Wawelu, w 1500 roku wikariuszem katedry krakowskiej - urząd ten potwierdzony jest licznymi zapiskami w aktach katedry²³³. W warsztacie używał co najmniej 27 tłoków, 1 radełko i narzędzia pomocnicze jak strychulec i rylec. Techniczną stronę wykonania roboty introligatorskiej opisuje Anna Lewicka-Kamińska²³⁴.
- **Dawid** introligator krakowski, czynny w latach 30 XVI wieku. Pracował dla urzędów, uniwersytetu oraz indywidualnych zleceniodawców. Do dekorowania opraw wykorzystywał radełka wiciowe, figuralne, medalionowe, w tym również datowane (np. z apostołami, 1539) plakiety ze sceną w raju, z Dawidem,

---

²³⁰ A. LEWICKA-KAMIŃSKA: *Stanisław, introligator krakowski z 1 połowy XVI w.* „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” R. XXX, nr ½, 1980, s. 31-41.

²³¹ Tamże, s. 41.

²³² A. LEWICKA-KAMIŃSKA: *Piotr Postawa - introligator krakowski na przełomie XV i XVI wieku.* „Roczniki Biblioteczne”. R. XX, 1976, z. 1-2, s. 80.

²³³ B. PRZYBYSZEWski: *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu z archiwaliów kapitułnych i kurialnych krakowskich, 1440-1500.* Kraków 1960, T. III, s. 89-90, 95-97, 105-107, 110.

²³⁴ *Piotr Postawa - introligator Krakowski...*, s. 80.

z Herodotem, medalion arabeskowy, w kształcie owalu kończystego oraz drobne tło, jak listki, kwiaty, wazony, napisy²³⁵. Zakład Dawida przejął Jerzy Moellera²³⁶.

- **Jeorgius Moler, Jerzy Moeller, Jerzy Miller** introligator krakowski do 1529, z czasem przejął warsztat Dawida. Dawid i Jerzy Moeller Byli twórcami opraw z biblioteki Zygmunta Augusta²³⁷. Przeszli oni od formy *renesansu krakowskiego ku wzorom niemieckim* [...] ²³⁸.

- Warsztat *Mistrza z młoteczkami - cum malleolis* nazwany od gmerku z wizerunkiem młotków. Pracownia czynna od ok 1480 działała jeszcze w początkach XVI w. Oprawy wychodzące z tego warsztatu cechowały się stosowaniem form gotyckich.²³⁹

- Warsztat **Monogramisty J.L.** Pracujący od 1490 do 1536 dla miasta i uniwersytetu²⁴⁰, stosując kompozycje architektoniczne z postaciami świętych w arkadach i herbami w narożach²⁴¹. Posiadał w swych zasobach wizerunek św. Katarzyny – plakieta oraz plaketę z wyobrażeniem św. Anny Samotrzeciej (na oprawa z 1533 BJ geogr. 1104) Plakieta św. Katarzyny (BJ 6242 medyc.)

- **Maciej z Przasnysza** nazwany również w literaturze *Mistrza Główek Anielskich*, introligator działający w Krakowie w latach 1520 do 1546 uległ wyraźnie wpływowi włoskim, stosując w ornamencie różne uskrzydłone główki anielskie oraz złozenia, usuwając jednocześnie okucia i klamry metalowe. Mistrz ten pracował również dla uniwersytetu i biskupa Piotra Tomickiego, którego superexlibrisy zamieszczał na oprawach²⁴².

- **Monogramista IC** Inicjały te umieszczał na gotyckich kartach herbowych z wyobrażeniem Orła Polskiego, a także gmerku introligatora przedstawiającego

---

²³⁵ EWOK szp. 500

²³⁶ M. KRYNICKA: *Oprawy książkowe z herbami ostatnich Jagiellonów w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie*. „Rozprawy i sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” T. 12, 1980, s. 25-59.

²³⁷ A. KAWECKA-GRYCZOWA: *Biblioteka ostatniego Jagiellona*. Wrocław 1988.

²³⁸ *Zarys dziejów ...* s. 12

²³⁹ J. DOBRZYCKI: *Zarys dziejów introligatorstwa ...*, s. 11

²⁴⁰ M. KRYNICKA: *Oprawy introligatora Monogramisty J. L. w zbiorach Biblioteki Czartoryskich*. „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie. Kraków 1969.

²⁴¹ *Tamże*, s. 11

²⁴² A. WAGNER: *Nieznana oprawa dla Jana Łaskiego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu. Przyczynek do badań nad italianizmem w introligatorstwie polskim XVI wieku*, „Biblioteka”, nr 16 (25), 2012, s. 23-57, w przypisie 43 Wagner zapowiada osobny artykuł na temat indywidualności twórczej Macieja z Przasnysza.

narzędzia rzemieślnicze. Czynny w Krakowie od osiemdziesiątych XV do pocz. XVI w. W zwierciadłach swych opraw stosował chętnie motywy centryczne, łukowe i geometryczne, bordiury zaś zdobił tłokami o kształcie potrójnego gotyckiego liścia. Oprawy tego warsztatu osiągnęły wysoki poziom artystyczny i techniczny, zdobione kilkudziesięcioma tłokami odbijanymi na ślepo. Do najbardziej charakterystycznych należy tłok wyobrażający na gotyckiej tarczy Orła Polskiego z ukoronowaną głową²⁴³. W jego warsztacie powstały prace łączące elementy gotyckie i renesansowe. Zarówno w technice opraw jak i motywach zdobniczych. Np. przez wykorzystanie typowo gotyckiego wzoru owocu granatu i równocześnie plecionki islamskiej. Charakterystyczne też było przeniesienie na teren Krakowski zwyczaju przycinania okładzin na równi z kartami blok.

- **Monogramista IL** Oprawiał w latach 1492-1536 księgi miejskie i pracował dla Akademii. Posiadał bogaty zasób narzędzi do tłoczenia na ślepo i złotem. Używał tłoków z herbami Polski i Litwy (do pogoni dodał inicjał *IL*) miasta Krakowa i Akademii Krakowskiej. Stosował też stemple figuralne, wyobrażające Chrystusa, Madonnę z Dzieciątkiem, św. Barbarę, św. Katarzynę. Bordiury zdobił odciskiem dużej rozety i małego kwiatka.²⁴⁴ Wyróżnia się go jako twórcę kilku grup opraw: 1. ze stemplami figuralnymi świętych i Madonny z Dzieciątkiem umieszczonych w gotyckich kompozycjach *ołtarzowych*; 2. dekoracją o motywie rozbudowanej pionowo wici roślinnej w kształcie smukłego *drzewka*; 3. kompozycją opartą o wzór owocu granatu.

---

²⁴³ Ewok 1020. Rzemieślnika o tym inicjale opisał również J. S. van LEEUWEN *The Golden Age of Bookbindings in Cracow*. Kraków 2011, s. 25-26

²⁴⁴ EWOK szp. 1020

Rozdział 4

Autorska propozycja schematu opisu opraw zabytkowych

Tworząc katalog należy sobie odpowiedzieć na pytanie: jaka potrzeba kieruje nas do jego utworzenia i kto będzie z niego korzystał. Czy jest to centralny rejestr cennych opraw, już z góry mający naukowy aparat badaczy, czy też album wzorów i piękniejszych okazów, w którym wystarczy tylko wzmiankować pewne informacje.

Analizując kolejne opisy oraz zagadnienia z punktu widzenia zawodu intrologatora i bibliotekoznawcy, do własnych prac przyjąłem poniższy schemat opisu opraw książkowych. Przy jego konstrukcji posiłkowałem się wiedzą w zakresie, na jaki pozwalały wybiórcze i fragmentaryczne propozycje literaturowe, omówione w załączonym do dysertacji aneksie.

Schemat opisu opraw

- I. Fotografia.
- II. Opis oprawy:
  1. wiek, czas powstania oprawy,
  2. miejsce wykonania oprawy,
  3. intrologator,
  4. typologia intrologatorska,
  5. materiał, z którego wykonano okładkę, kolor,
  6. technika dekoracyjna,
  7. opis kompozycji dekoracyjnej, wyjaśnienie symboliki ilustrującej okładkę,
  8. pozostałe elementy oprawy,
  9. wymiary oprawy w cm,
  10. stan oprawy,
  11. zawartość woluminu, opis bibliograficzny,
  12. sygnatura,
  13. dzieje oprawy.

Charakterystyka poszczególnych pól na wybranym przykładzie.

1. Wiek, czas powstania oprawy – 1554 rok.
2. Miejsce wykonania oprawy – Kraków, Polska
3. Introligator – Mathias de Grabow / Warsztat Królewski / introligator niezidentyfikowany.
4. Technika oprawy – oprawa organiczna, blok szyty na cztery podwójne zwięzy sznurkowe wpuszczone w deskę, grzbiet o kształcie zaokrąglonym, deska fazowana na brzegach.
5. Materiał, z którego wykonano okładkę, kolor – deska, skóra brązowa.
6. Technika dekoracyjna – narzędzia oraz technika w jakiej wykonano dekorację - strychulec, radełko pojedyncze tłoki, tłoczenie ślepe i złożone.
7. Opis kompozycji dekoracyjnej, wyjaśnienie symboliki ilustrującej okładkę – Układ dekoracyjny powstały przez użycie wymienionych narzędzi. Kompozycja bordiury i zwierciadła, wyjaśnienie przekazu symbolicznego gdy występuje plakietka, superekslibris, radełko, monogram. Odniesienie kompozycja do epoki bądź też stylu artystycznego.
8. Pozostałe elementy oprawy – zapinki, naroża metalowe, ślady po łańcuchu, guzy, kapitałka, zakładka.
9. Wymiary oprawy w cm lub mm [39,9 x 26,5 cm].
10. Stan oprawy – ogólna ocena stanu zachowania oprawy: kondycja materiału, uszkodzenia, ubytki w materiale. Opis ewentualnych przeróbek. - Brak fragmentów skóry na grzbiecie i na rogach. Skóra sucha, spękana. W całym bloku u dołu ślad zalanania i przebytej infekcji mikrobiologicznej.
11. Sygnatura – 12345.
12. Zawartość woluminu, opis bibliograficzny
13. Proweniencje, dzieje oprawy. Zawiera informacje naukowo-historyczne. Jeśli poddano oprawę renowacji zamieszczamy opis.

Zaproponowany schemat mógłby znaleźć zastosowanie w elektronicznych bazach, zawierających elektroniczne narzędzia do selekcjonowania informacji. W drukowanych katalogach opraw można zastosować praktyczniejszy, krótszy wariant z podziałem na dziewięć komponentów. W sytuacji, kiedy opis oprawy zawarty jest w publikacji będącej katalogiem księgozbioru zastosować można wariant opisowy.

Schemat opisu opraw – wariant skrócony.

- I. Fotografia.
- II. Opis oprawy:
  1. datowanie oprawy,
  2. miejsce wykonania oprawy,
  3. introligator / warsztat,
  4. technika oprawy: materiał z którego wykonano okładkę, kolor, technika dekoracji w tym opis kompozycji dekoracyjnej i elementy uzupełniające oprawę,
  5. wymiary,
  6. stan zachowania,
  7. sygnatura,
  8. zawartość,
  9. proveniencja.

W przedstawionym schemacie zaprezentowano poniżej przykładowe opisy XVI-wiecznej opraw, dla których krakowska lokalizacja miejsca ich wykonania została udowodniona lub jest wysoce prawdopodobna, pochodzących z kolekcji Biblioteki Jasnogórskiej.

Opisane oprawy są reprezentatywną próbą z wytypowanego do badań zbioru, liczącego 200 wyselekcjonowanych obiektów. Ostatecznie wybrano 12 egzemplarzy, których fotografie ukazano i opatrzono autorskim opisem katalogowym.

Opis obiektu o numerze inwentarzowym 71

1. XVI wiek,
2. Kraków?
- 3.
4. Oprawa organiczna, jednorodna. Blok szyty na cztery podwójne zwięzy sznurkowe. Grzbiet zaokrąglony.
5. Deska, skóra brązowa.
6. Tłoczenie ślepe, złożone, strychulec, plakieta, radełko wizerunkowe.
7. Układ kompozycyjny oprawy w podziale na zwierciadło i bordiurę. Oprawa przednia: w zwierciadle wytłoczona na złoto prostokątna plakieta przedstawiająca Ukrzyżowanie Chrystusa. Bordiura radełkiem datowanym z Ewangelistami: MATHEVS, MARCVS 1540, LVCAS, IOHANES (180x20 mm). Ponad bordiurą majuskułą MISSALE. Całość kompozycja dopełniają tłoczenia strychulcem w układzie linii: cienka-szersza-cienka. W narożach zwierciadła po zewnętrznej linii plakiety wytłoczono motyw rośliny, po jednym na każdy róg. Oprawa tylna: zwierciadło wypełnia potrójny pas dekoracyjny wykonany radełkami w porządku: Ewangelisci, Jagiellonowie, Ewangelisci (radełko jak na bordiurze oprawy przedniej). Bordiura wykonana radełkiem jagiellońskim w porządku: SIGISMUN, BONA (z inicjałami AH), SIG AVGV, SABELLA 1540 (207x19 mm). Całość kompozycji dopełniają linie strychulcem u układzie linii: cienka-szersza-szersza-cienka.
8. Na przedniej okładzinie zapinki, brak tylnych części – haftek, kapitałki białoniebieskie.
9. 228 x 170 mm.
10. Wyklejka przednia odklejona od deski, widoczne wzmocnienie grzbietu pergaminową kartą, zapisaną czarnym tuszem z czerwonymi i niebieskimi inicjałami. Brak skóry na prawym górnym rogu okładziny przedniej oraz na dolnej i zewnętrznej linii okładziny tylnej. Skóra miejscami spękana oraz powycierana, co zniekształca motywy dekoracyjne. Ślady po owadach.

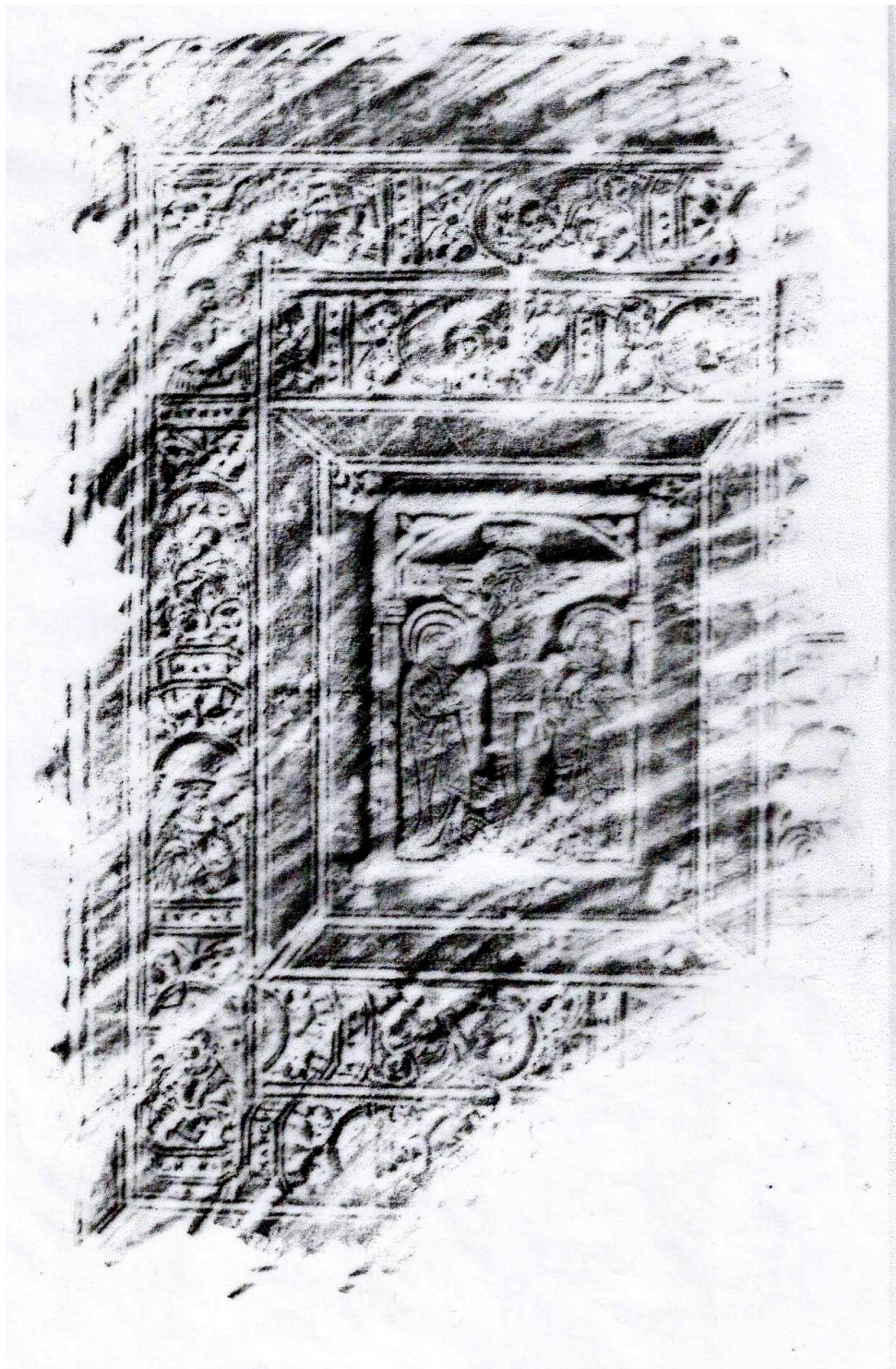
11. *Missale pro itinerantibus secundum cursum ecclesie Cathedralis Cracouien[sis].*
Missale. Cracouiae, P[er] Marcu[m] Scharffenbergiu[m] opera et impensis
proprijs, 1545.
12. Inw. 71, lok. I F 5
13. Proweniencja: Conventus Clari Montis

Rys. 29. Okładka przednia obiektu nr inw. 71

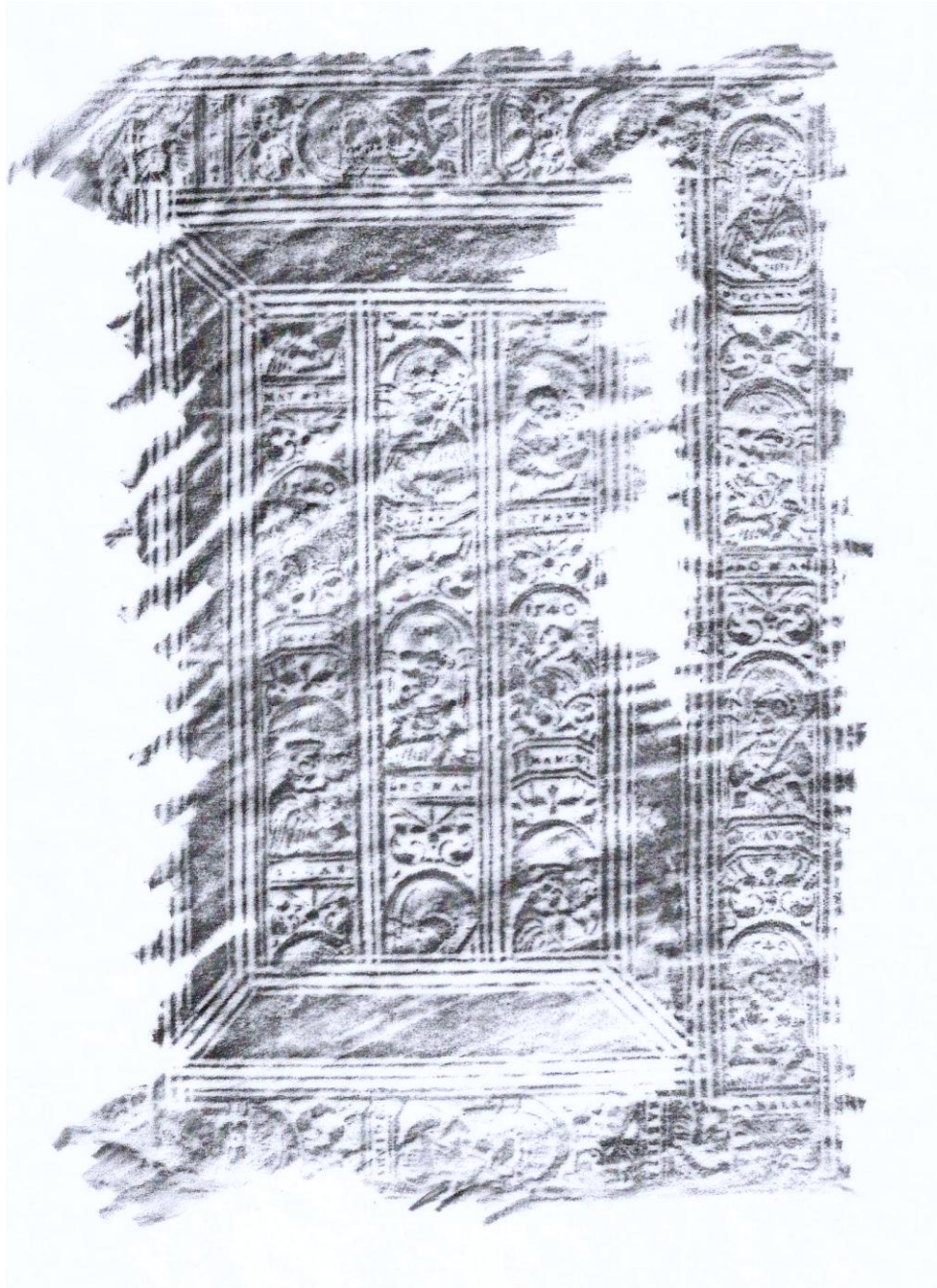

Rys. 30. Okładka tylna obiektu nr inw. 71

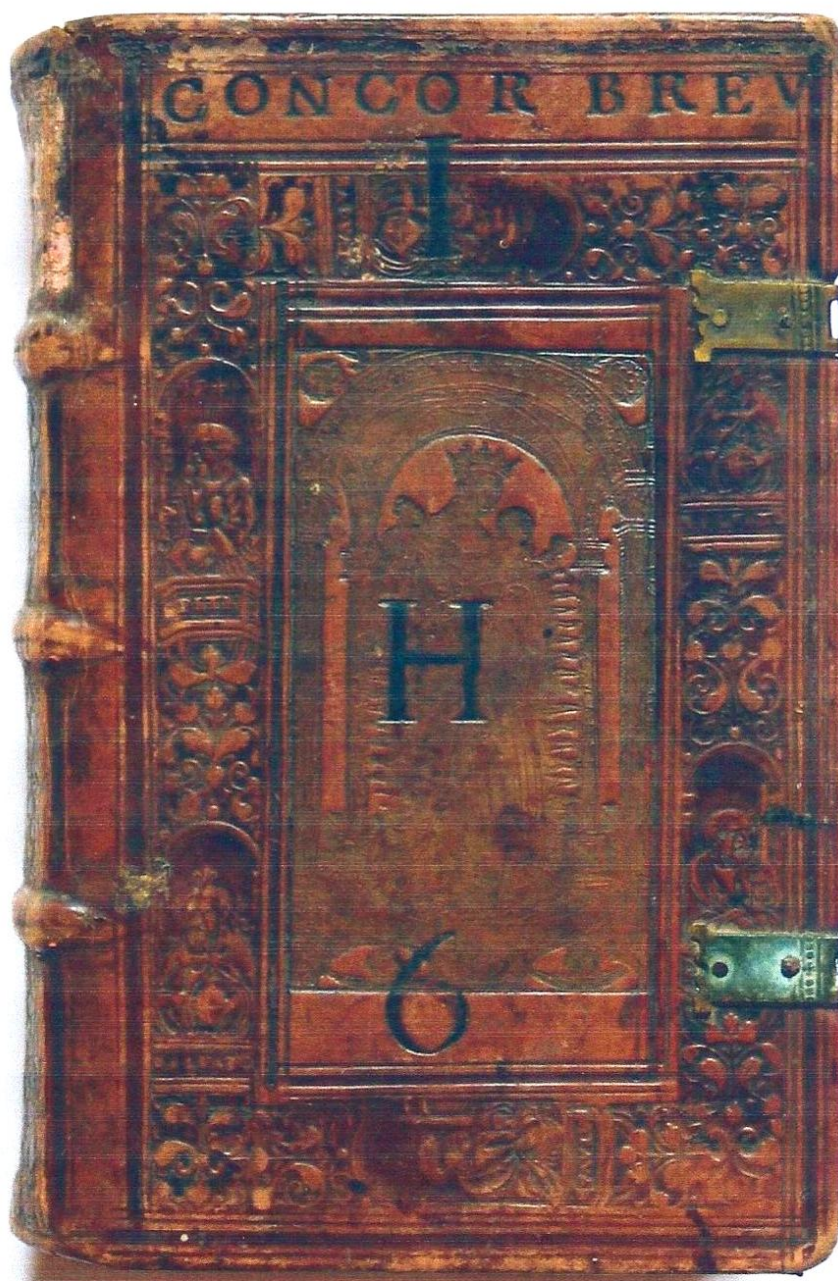
Opis obiektu o numerze inwentarzowym 128

1. XVI wiek.
2. Kraków ?
- 3.
4. Oprawa organiczna, jednorodna. Blok szyty na trzy podwójne zwięzy. Grzbiet zaokrąglony.
5. Deska, skóra brązowa.
6. Tłoczenia ślepe, złożone, strychulec, plakietą, radełko wizerunkowe.
7. Układ kompozycyjny oprawy w podziale na zwierciadło i bordiurę. Oprawa przednia: w zwierciadle wyciśnięta na złoto prostokątna plakietą, a w niej Maryja w koronie trzymająca na ręku dzieciątko, całość ujęta w renesansowej arkadzie. Bordiura radełkiem wizerunkowym: S. PETR 1541, SALVATO, S. PAVLV. Ponad bordiura majuskułą CONCOR BREV. Całość kompozycji dopełniają linie strychulcem: cienka-szeroka-cienka. Oprawa tylna: zwierciadło wypełnia tłoczenie radełkiem z wizerunkami muz, zawiera jedynie wycisk dwóch postaci: u góry THALIA, EVTERPE (szerokość 19mm). Bordiura radełkiem jagiellońskim: SIGISMV, BONA z datą 1540, SIG AVG, SABELLA. (szerokość 20 mm). Zwięzy na grzbiecie podkreślone strychulcem. Linie strychulca zachodząc na okładziny tworzą trójkąty.
8. Ślady po zapinkach, na przedniej części zachowane kompletne, na tylnej brak haftek, pozostały jedynie blaszki, kapitałki białe-żółte.
9. 162 x 105 mm.
10. Skóra oprawy zachowana w dobrej kondycji, nieco przetarte lico skóry na tylnej okładzinie, tylna deska pęknięta wzdłuż linii grzbietu.
11. Koenigstein Antonius. *Concordantiae breviores, omnium ferme materiarum ex sacris Bibliorum libris, non solum diuini verbi concionatoribus, verum etiam studiosis omnibus summumopere utiles ac necessariae. Per [...]. Ab autore iam postremum recognitae & locupletatae.* Antonius de Koenigstein.- Coloniae, Ex officina Melchioris Nouesiani, 1542.

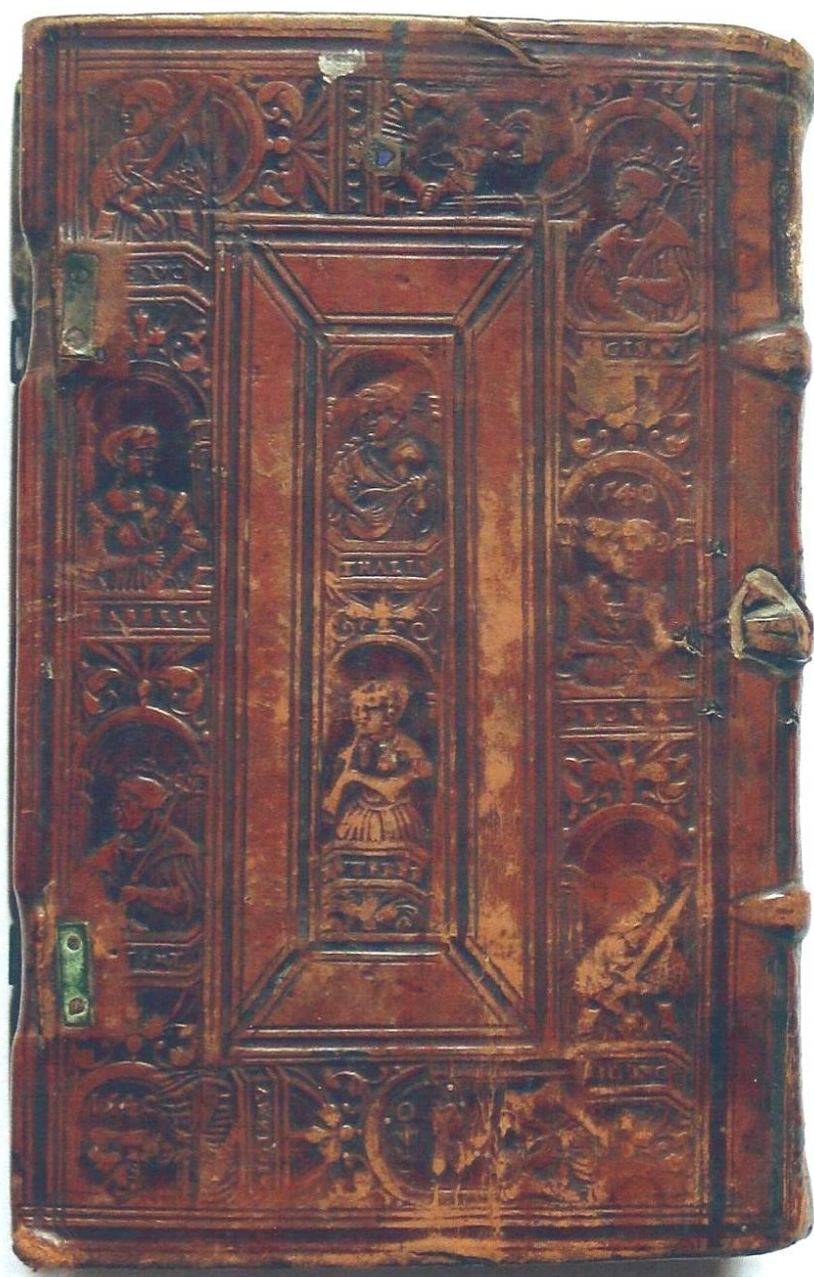
12. Inw. 128, lok. I H 6

13. Proweniencja: Conventus Clari Montis. Oceniając kompozycje postaci i kreskę rytu Jarosławiecka-Gąsiorowska przypuszcza, że oba radełka wykonał ten sam rytownik tłoku.

Rys. 31. Okładka przednia obiektu nr inw. 128

Rys. 32. Okładka tylna obiektu nr inw. 128

Opis obiektu o numerze inwentarzowym 573

1. XVI wiek
2. Kraków ?
3. I
4. Oprawa organiczna, jednorodna. Blok szyty na cztery podwójne zwięzy. Grzbiet zaokrąglony.
5. Deska fazowana, skóra brązowa.
6. Tłoczenia ślepe, złożone, strychulec, plakietka, radełko wizerunkowe, pojedyncze tłoki.
7. Układ kompozycyjny oprawy w podziale na zwierciadło i bordiurę. Oprawa przednia: z zwierciadła plakietka tłoczona na złoto przedstawiająca Postać niosącą Baranka w arkadzie (tłoczenie mało czytelne). Następnie rama zwierciadła radełkiem z muzami w orszaku: APOLI, CALIOP, THALIA, EUTERPE, TERPSICH 1540, (185X20 mm). Rama zwierciadła podwojona w górnej i dolnej linii radełkiem jagiellońskim. Ponad zwierciadłem napis majuskulą SEMONESANT BROTOKVY, poniżej zwierciadła M·D·XL·VI [1546]. Bordiura tłoczona radełkiem wizerunkowym z Jagiellonami: SIGISMV, BONA z datą 1540, SIG AVG, SABELLA (szerokość 20mm). Całość dopełnia tłoczenie strychulcem u układzie cienkich i szerszych linii oraz tłoczenia z motywem kwiatka pięciopłatkowego i gałązki z żółędziem i dwoma listkami. Oprawa tylna: Centralnie superexlibris, tarcza herbowa, obramowana strychulcem, w koło ramy tłoczenia z motywem gałązki z trzema listkami: 8 tłoczeń. Rama zwierciadła radełkiem z muzami w orszaku: APOLI, CALIOP, THALIA, EUTERPE, TERPSICH 1540, (185X18 mm). Rama zwierciadła podwojona w górnej i dolnej linii radełkiem jagiellońskim. Bordiura radełkiem jagiellońskim SIGISMV, BONA z datą 1540, SIG AVG, SABELLA (szerokość 20mm). W polu pomiędzy bordiurą a ramą zwierciadła tłoczenie kwiatonu pięciopłatkowego: 10 powtórzeń. Zwięzy na grzbiecie podkreślone strychulcem. Linie strychulca zachodząc na okładziny

tworzą trójkąty. Na grzbiecie tłoczenia pomiędzy więzami romby z kwiatonami.

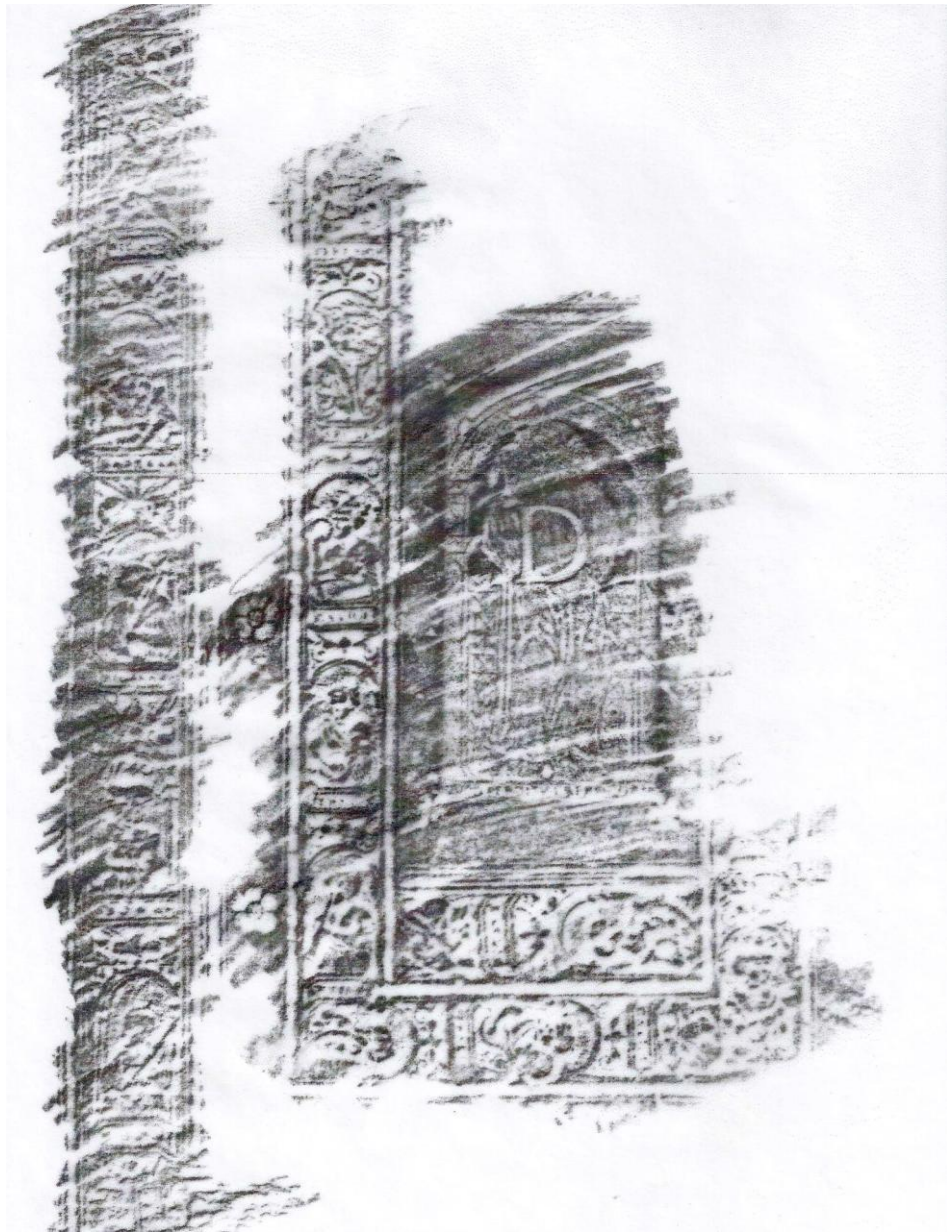
8. Zachowana jedynie górna kapitałka w kolorze białym, wyszyta na pasku pergaminowym.
9. 327 x 220 mm.
10. Skóra na oprawie mocno wysuszona, miejscami spękana, lico skóry poprzecierane. Ubytek skóry w górnej linii przedniej i tylnej okładziny. Zachowały się jedynie ślady po zapinkach.
11. Koenigstein Antonius. *Eruditissimum in quatuor Euangelia enarrationum, nunc primum ex ipso archetypo excerptatum, opus praeclarum, in duas partes diuisum.* Antonius de Koenigstein. – Coloniae, Apud honestum ciuem Petrum Quentell, 1539.
12. inw. 573, lok. III D 3/2
13. Proweniencja: brak

Rys. 33. Okładka przednia obiektu nr inw. 573

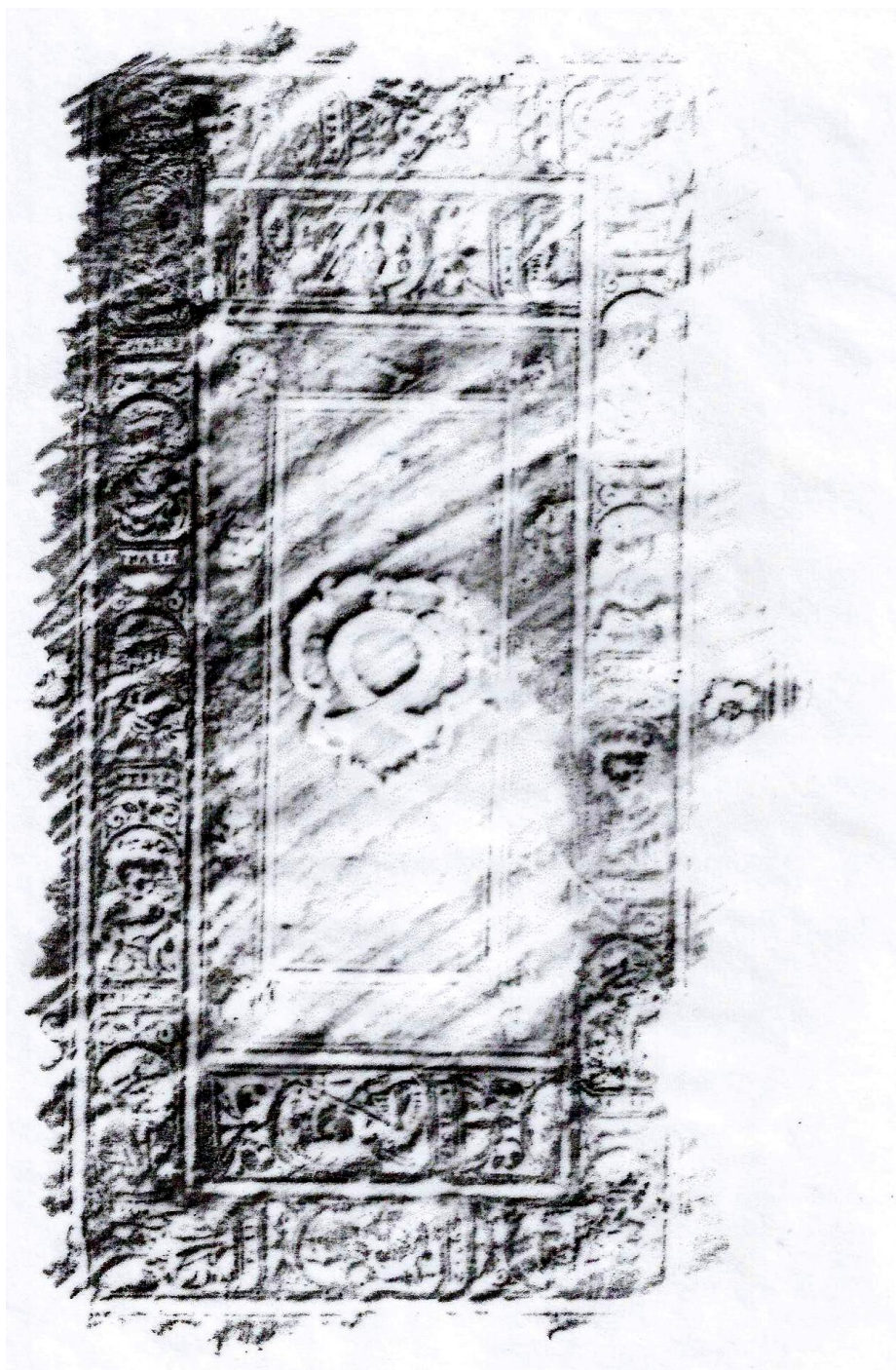

Rys. 34. Okładka tylna obiektu nr 573

Opis obiektu o numerze inwentarzowym 1165

1. XVI wiek.
2. Kraków ?
3. I
4. Oprawa organiczna, jednorodna. Blok szyty na dwa podwójne zwięzy. Grzbiet zaokrąglony.
5. Deska, skóra brązowa.
6. Tłoczenia ślepe, złożone, strychulec, radełko wizerunkowe, pojedyncze tłoki.
7. Układ kompozycyjny oprawy o małym rozmiarze i zastosowanych w nich narzędziach, zwłaszcza na okładzinie przedniej, prezentuje się dość niekonwencjonalnie. Oprawa przednia: centralnie radełko wizerunkowe z Jagiellonami wyciśnięte jedynie we fragmencie: SIGISMV, BONA z monogramem AH. Po bokach radełko z SALAT, DAVII, PAVLI, (185x15 mm) radełko wykończone strychulcem na kształt głowic kolumn. W nich majuskułą tłoczone na złoto: PARS III. Na górze pas radełka z Davidem, powyżej majuskułą tłoczone na złoto: SZ CIICHTOVEI. Całość kompozycji dopełniają wyciśnięty na złoto tłok o motywie gałązki z większym w kształcie serca i dwoma mniejszymi listkami: 12 odcisków. Oprawa tylna: centralnie podwójny pas radełkiem z wizerunkami: SALVA, PAVLI, DAVI, (185x15 mm). Bordiura radełkiem z wizerunkami Jagiellonów: SIGISMU, BONA z monogramem AH, SIG AVGVS, SABELLA z data 1540 (207x19 mm). Całość kompozycji dopełniają tłoczenia strychulcem. Zwięzy na grzbiecie podkreślone strychulcem. W polach pomiędzy zwięzyami toczenia rombowe z kwiatonami.
8. Kapitałki białe-czerwone, szyte na pasku pergaminowym z rdzeniem sznurkowym.
9. 168 x 110 mm.
10. Skóra miejscami przetarta na krawędziach, drobne spękania. Widoczne ślady ingerencji owadów. Brak zapinek, pozostał jedynie ślady.

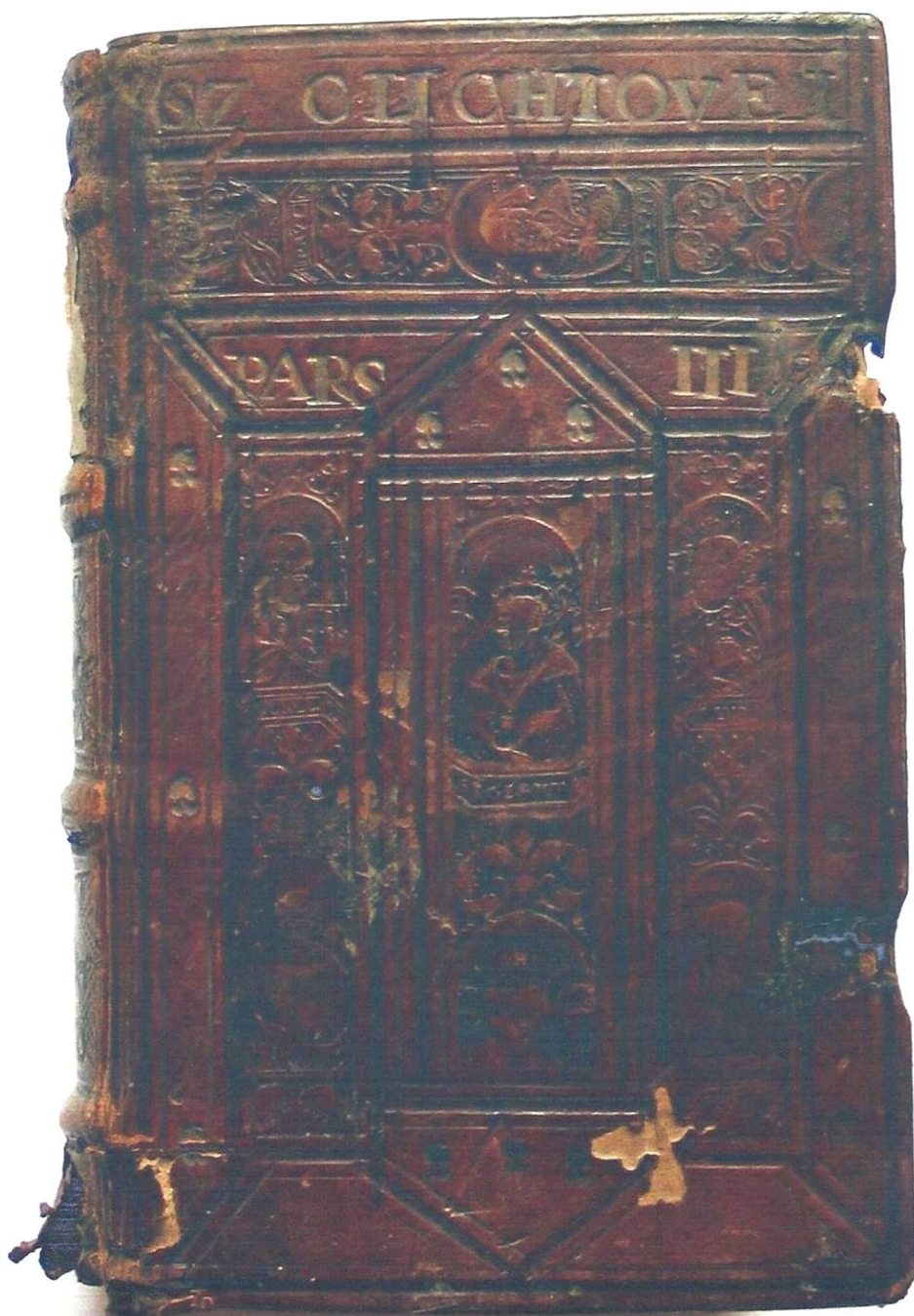
11. Clichtoveus Jodocus. *Homiliarum [...] tripartitarum pars III, quae indifferenter est uarijs de rebus, ea nunc iterum diligentia excusarum, ut editio ist haec noua, superioribus editionibus tanto praestare, quanto argenteis aurea, uere dici queat.*

Jodocus Clichtoveus. – Coloniae, Ex officina Eucharij Cericorni, 1541.

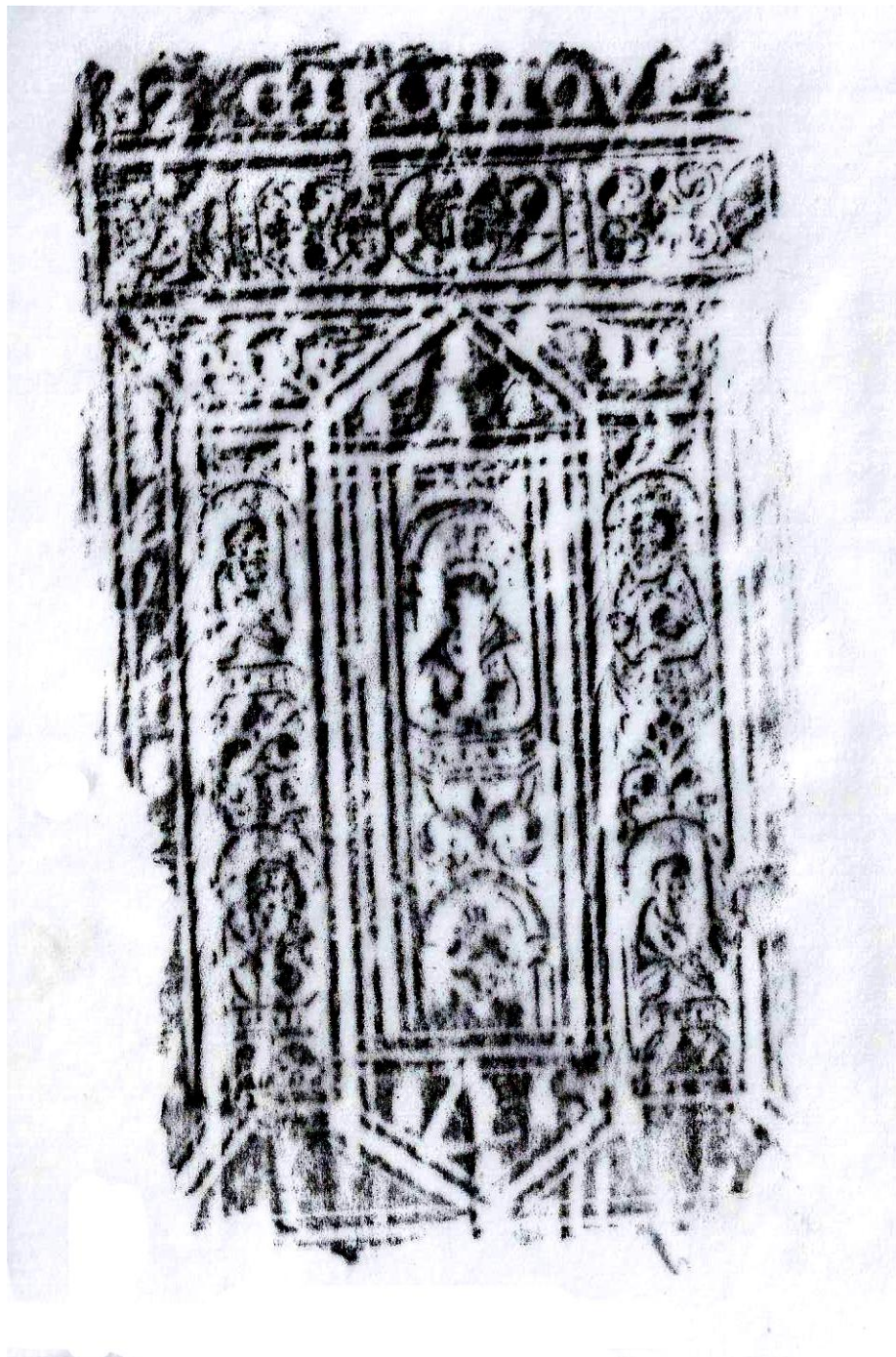
12. inw. 1165, lok. IV J 4/2

13. Proweniencja:

Rys. 35. Okładka przednia obiektu nr inw. 1165

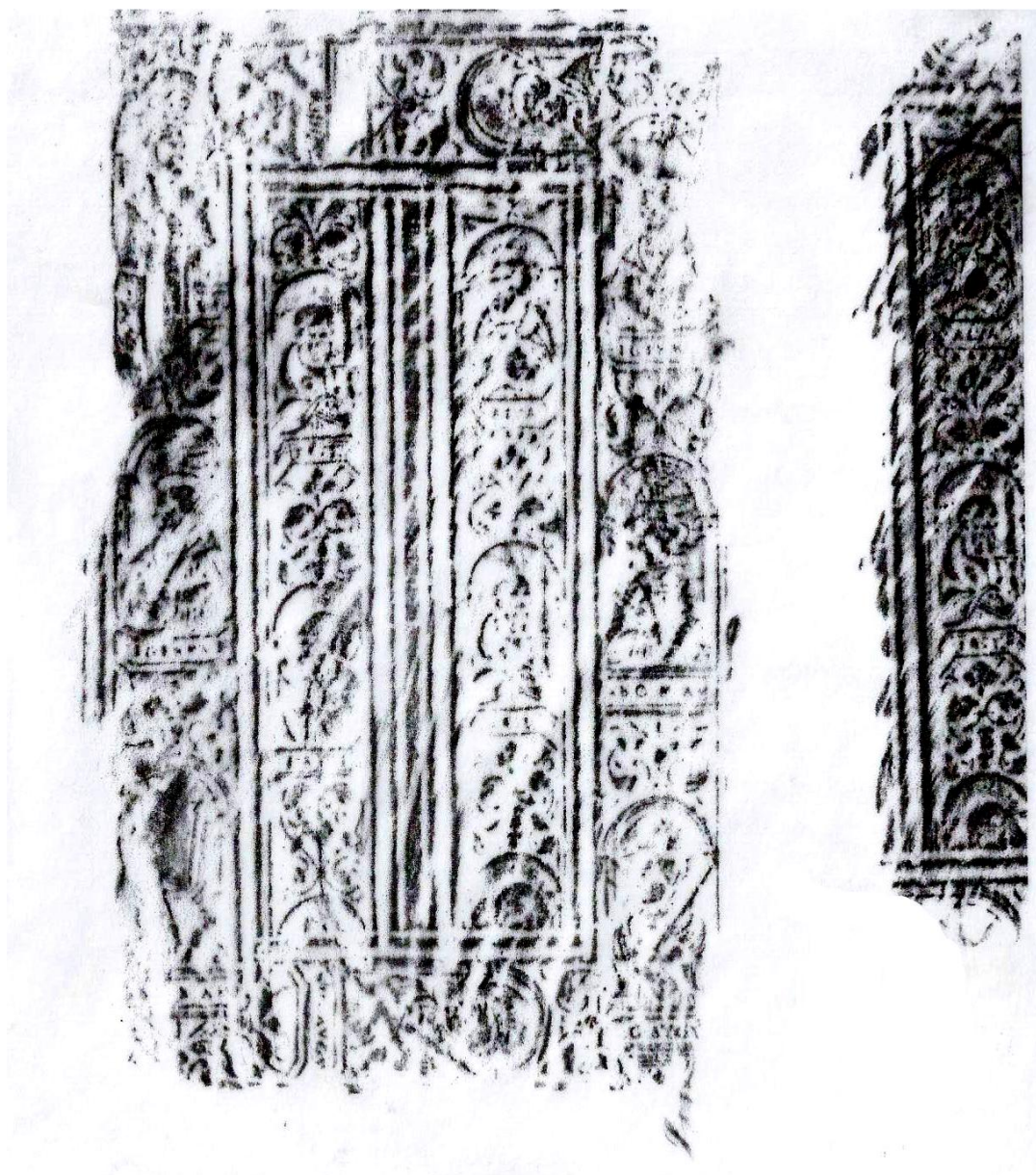

Rys. 36. Okładka tylna obiektu nr inw. 1165

Opis obiektu o numerze inwentarzowym 1234

1. XVI wiek
2. Kraków ?
3. I
4. Oprawa organiczna, szyta na cztery podwójne zwieży, grzbiet zaokrąglony.
5. Deska, skóra brązowa
6. Tłoczenia ślepe, złożone, strychulec, plakieta, radełko wizerunkowe, pojedyncze tłoki.
7. Kompozycja dekoracyjna oprawy w podziale na zwierciadło i bordiurę.
Oprawa przednia: w zwierciadle wycisk plakiety prostokątny z przedstawieniem modlitwy króla Dawida, prawdopodobnie wytłoczony na złoto. Plakieta w obramowaniu strychulcowym z półpierzścieniami na środku każdej linii. Motywy floralne, z pojedynczych tłoków. Ponad ramą napis POSTILLA FERI. Poniżej plakiety data 1558. Bordiura radełkiem z wizerunkami cnót: FIDES, SPES, CARITAS, IVSTICA (185x18mm). Oprawa tylna: zwierciadło wypełnia potrójny pas radełka z wizerunkami cnót: FIDES, SPES, CARITAS, IVSTICA (185x18mm), w polu wycisk tłoku z motywem liścia, bordiura podwójnie tłoczona radełkiem jak w zwierciadle.
8. Kapitalki białe-żółte, szyte na pergaminie.
9. 330 x 210 x 95 mm.
10. Skóra poprzecierana na krawędziach, ślady po zapinkach.
11. *Ferus Joannes Postillae sive conciones [...] Euangelicae veritati atque catholicae religioni consonam doctrinam continens, in Epistolas & Euangelia quae ab Aduentu ad Pascha vsque in Ecclesia Christi legi conueuerunt. Ad singulas dominicas decem sermons peculiars attributi, & vt in aede Moguntiana praedicati, sic nunc in istum ordinem redacti, & iam primum latinitate donati per M. Ioannem Gontherom. Joannes Ferus. Mogvntiae, Apud Franciscum Behem, 1558.*
12. Inw. 1234, lok. V A 9

13. Na przedniej wyklejce napis rękop: *Vide Index Librorum prohibitorum Litera I Appendice Secunda. Videtur etiam Cornelius Loos, in Cathalogo Illustrium Germaniae Scriptorum, X.*

Rys. 37. Okładka przednia obiektu nr inw. 1234

Rys. 38. Okładka tylna obiektu nr inw. 1234

Opis obiektu o numerze inwentarzowym 1236

1. II połowa XVI wiek.
2. Kraków
3. I
4. Oprawa organiczna, szyta na zwięzy, grzbiet zaokrąglony.
5. Deska fazowana, skóra brązowa.
6. Tłoczenia ślepe, złożone, strychulec, plakietka, radełko wizerunkowe, pojedyncze tłoki.
7. Kompozycja dekoracyjna oprawy w podziale na zwierciadło i bordiurę. Oprawa przednia: Centralnie złożony wycisk prostokątnej plakietki przedstawiającej ukrzyżowanie, ponad plakietą ANOTATIO FER, poniżej IN IOANNEM. Oramowanie stanowi motyw amorków na pilastrach, skomponowanych z elementami floralnymi (złożony lub srebrzony). Bordiura radełkiem wizerunkowym z cnotami CARITAS, SPAS, FIDES, IVSTICIA. Całości dopełniają motywy lilii heraldycznej oraz floralny w narożach zwierciadła. Oprawa tylna: zwierciadło stanowi podwójny pas radełkiem z cnotami, dalej pionowe pasy palmety. Następnie oramowanie radełkiem CRISTVS, DAVIT.N z datą 1558, EGCENAG, PAVLVS. Bordiura radełkiem z cnotami, jak w zwierciadle. Górna i dolna linia kompozycji zamknięta motywem palmety. Całość kompozycja dopełniają linie tłoczone strychulcem. Na grzbiecie zwięzy podkreślone liniami strychulca, zachodząc na okładziny tworzą trójkąty.
8. Kapitalki białe-czerwone, szyte na pergaminie.
9. 330 x 220 x 95 mm.
10. Skóra poprzecierana na krawędziach, ślady po zapinkach
11. FERUS Joannes, *In sacrosanctum Iesu Christi Domini Nostri Evangelium secundum Ioannem piae & eruditae iuxta catholicam doctrinam enarrationes pro concione explicatae Anno Domini M.D.XXXVI Moguntiae. Accessit operi eiusdem Divi Ioannis Apostoli Epistola prima, item pro concione non minus erudit[a]e quam pi[a]e*

*enarrata Moguntiae in summa aede anno M.D.XLV per [...]. Mogvntiae, Apud
Divum Victorem, excudebat Franciscus Behem Typographus, 1559.*

12. Inw. 1236, lok. V A 9/3

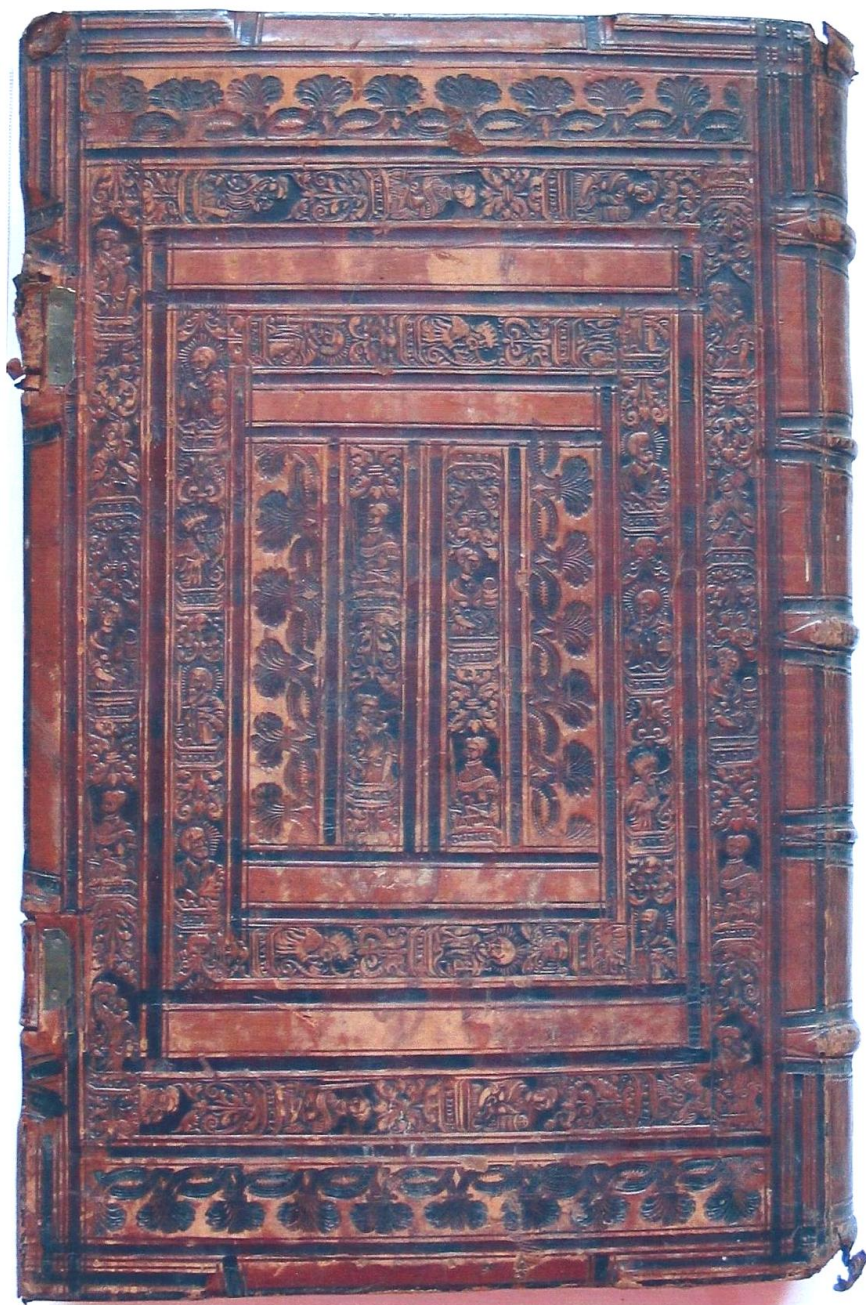
13. D

Rys. 39. Okładka przednia obiektu nr inw. 1236

Rys. 40. Okładka tylna obiektu nr inw. 1236

Opis obiektu o numerze inwentarzowym 2569

1. 1542 rok.
2. Kraków.
3. I
4. Oprawa organiczna, szyta na zwięzy, grzbiet zaokrąglony.
5. Deska fazowana, skóra brązowa.
6. Tłoczenia ślepe, złożone, strychulec, plakietka, radełko wizerunkowe, pojedyncze tłoki.
7. Kompozycja dekoracyjna oprawy w podziale na zwierciadło i bordiurę. Oprawa przednia: radełka wizerunkowe, na przednim licu w zwierciadle wycisk negatywowy plakietki ze sceną *Ukrzyżowania*, ponad plakietą LVCIANVS na dole datowana 1542. Oprawa tylna: Centralnie wycisk negatywowy, prostokątna plakietki prostokątnej złożona, mocno zatarta, ponad plakietą STANISLAVS na dole GREPSIVS. Bordiura radełkiem wizerunkowym *cnoty*.
8. Kapitałka biało-żółta szyta na płótnie.
9. 320 x 215 mm
10. Skóra miejscami poprzecierana, zapinki zachowały się jedynie w przedniej części oprawy.
11. LUCIANUS Samosatiensis, *Opera, quae quidem extant, omnia, e graeco sermone in latinum, partim iamolim diuersis autoribus, partim nunc demum per Iacobum Micillum, quaecunque reliqua fuere, translata. Cum argumentis & annotationibus eiusdem, passim adiectis.* Francofurti, Apud Christianum Egenolphum, 1538.
12. Inw. 2569, lok. VII A 11.
13. Uwagi: na wyklejkach przedniej i tylnej poetycki rękopiśmienny tekst w języku greckim [I poł XVII w.]

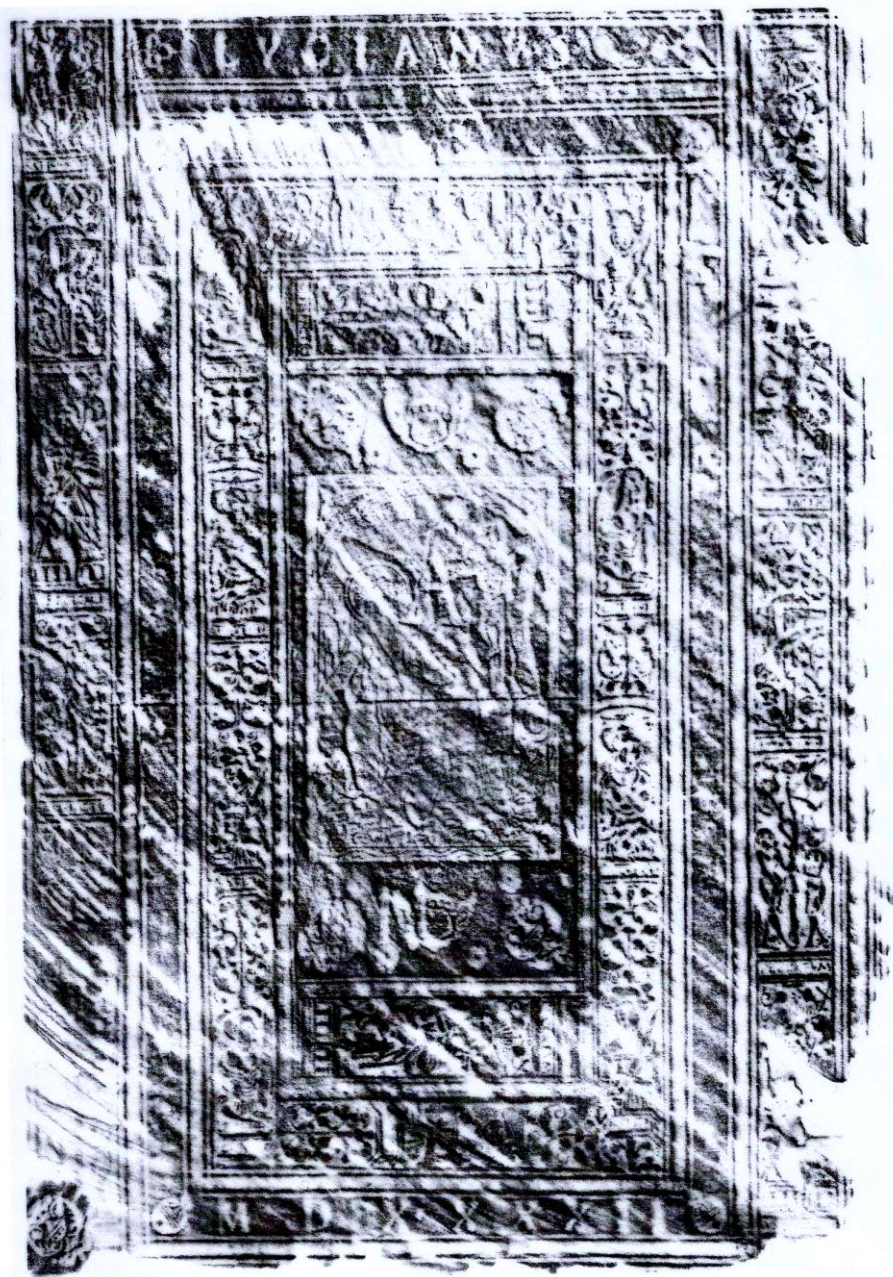

Rys. 41. Okładka przednia obiektu nr 2569

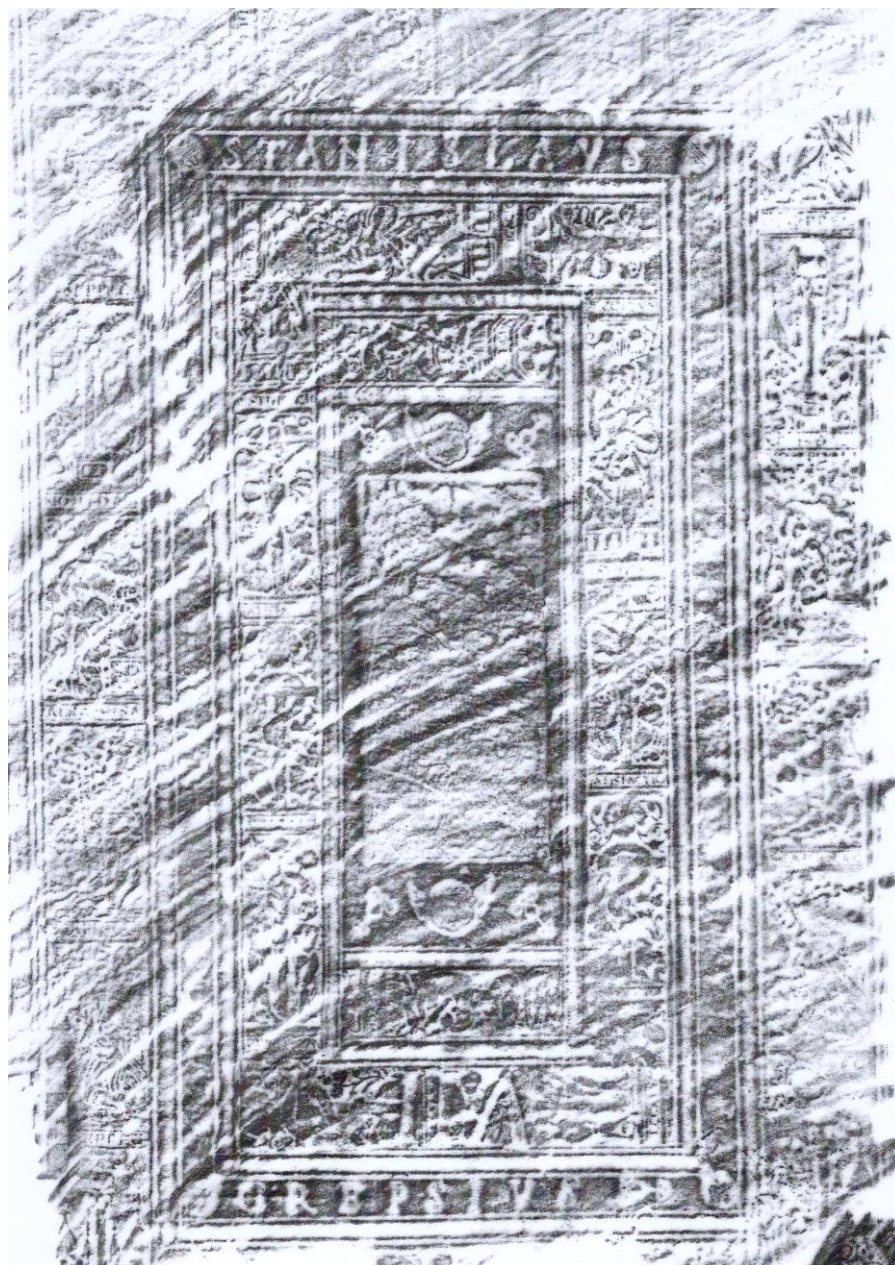

Rys. 42. Okładka tylna obiektu nr 2569

Opis obiektu o numerze inwentarzowym 5357

1. XVI wiek.
2. Kraków?
3. I
4. Organiczna, szyta na cztery podwójne zwięzy sznurkowe. Grzbiet zaokrąglony.
5. Deska fazowana, skóra brązowa.
6. Tłoczenie ślepe, złożone, strychulec, radełko wizerunkowe, pojedyncze tłoki.
7. Kompozycja dekoracyjna oprawy w podziale na zwierciadło i bordiurę. Oprawa przednia: w zwierciadle wycisk plakiety prostokątny prawdopodobnie wytłoczony na złoto z przedstawieniem modlitwy króla Dawida. Następnie pas dekoracyjny motywem amorków na pilastrach, skomponowanych z elementami floratury. Napis majuskułą: VITAE PLVTARCH. Bordiura radełkiem wizerunkowym z przedstawieniami Jagiellonów: SIGISMV, BONA 1540, SIGIS · AVGV, SABELLA (185x19 mm). Ponad i poniżej linii bordiury pas dekoracyjny o motywie palmety. Oprawa tylna: zwierciadło wypełnia poczwórny pas radełka z cnotami: FIDES, SPES, CARITAS, IVSTICA (185x18mm). Rama zwierciadła radełkiem z muzami: APOLI, CALIOP, THALIA, EVTHERPE, TERPSICE 1540 (185x18 mm). Bordiura radełkiem z Jagiellonami, jak na oprawie przedniej. Całość kompozycja dopełniają linie tłoczone strychulcem. Na grzbiecie zwięzy podkreślone liniami strychulca, zachodząc na okładziny tworzą trójkąty. Pola pomiędzy więzami wypełniają tłoczenie rombowe z kwiatonami.
8. Kapitałki białe szyta na pergaminie.
9. 360 x 250 mm.
10. Ubytki skóry na krawędziach. Skóra miejscami spękana i poprzecierana. Zachowały się jedynie ślady po zapinkach.
11. Plurarch Cheronea. *Graecorum Romanorumque illustrium vitae*. Basileae, Apud Mich[aelem] Isingrinium, 1553.

12. Inw. 5357, lok. XIII A 9

13. Proweniencja: brak danych. Obiekt wymaga dalszych badań porównawczych z obiektem z Muzeum Czertoryskich w Krakowie (Cim. 2321 III)²¹⁹. W obu przypadkach jednakowo opracowano wykończenie zwięzów jak i zastosowano podobne, jeśli nie jednakowe, narzędzia. Zestawić ją można również z obiektem nr 52 z katalogu opraw z Krakowa²²⁰.

---

²¹⁹ Fotografię obiektu zamieszcza M. JAROSŁAWIECKIEJ- GAŚSIOROWSKIEJ: *Ikonografia świecka* "5a".

²²⁰ J. LEEUVEN van: *The Golden Age* ...

Rys. 43. Okładka przednia obiektu nr inw. 5357

Rys. 44. Okładka tylna obiektu nr inw. 5357

Opis obiektu o numerze inwentarzowym 7439

1. XVI wiek.
2. Kraków?
3. I
4. Organiczna, szyta na trzy podwójne zwięzy sznurkowe, oprawa w półskórek. Grzbiet zaokrąglony.
5. Deska dębowa fazowana, skóra brązowa.
6. Tłoczenia ślepe, złożone, strychulec, radełko wizerunkowe.
7. Oprawa przednia: na fragmencie skóry wytłoczono podwójny pas radełkiem jagiellońskim: SIGISMVN, BONA 1540, SIGIS · AVG, SABELLA (szerokość 20 mm). Pomiedzy pasami radełka wyciśnięta na złoto gałązka z żółędziem i listkami. U góry wytłoczony napis: DE. DRATIA; na dolnej linii: SACRAMEN. Oprawa tylna: wytłoczono podwójny pas radełkiem jagiellońskim: SIGISMVN, BONA 1540, SIGIS · AVG, SABELLA (szerokość 20 mm). Układ kompozycyjny oprawy przedniej i tylnej wytyczają linie strychulca. Na grzbiecie zwięzy podkreślone liniami strychulca, zachodząc na okładziny tworzą trójkąty. Pola pomiedzy więzami wypełniają tłoczenie rombowne z kwiatonami.
8. Kapitałki białe.
9. 210 x 155 mm.
10. Widoczne ślady po ingerencji owadów w postaci kanalików. Deska w tylnej okładzinie tylko we fragmencie pokrytym skórą, przez co ostatnie strony bloku książkowego zniszczone. Ślady po zapinkach.
11. Cochlaeus Joannes. *De gratia sacramentorum liber vnvs [...] aduersus assertionem Marti[ni] Lutheri*. Joannes Cochlaeus. – Argentinae, impensis & opera honesti viri Ioannis Grieninger, 1522.

Eck Joannes. *[De sacrificio Missae]. Ad invictissimum Poloniae regem Sigismundum, de sacrificio missae contra Lutheranos, libri tres [...] authore*. Joannes

de Eck. – Coloniae, Apud Io[annem] Soterem, expensis honesti ciuis Petri Quentel[li], 1526.

12. Inw. 7439, lok. XVII E 5/2

13. Proweniencja: Fr[ater] Nicolaus Wilkowieczko, Mikołaj z Wilkowiecka, herbu Topór, paulin urodził się ok 1524 w Wilkowiecku koło Częstochowy i otrzymał na chrzcie imię Feliks. W 1538 zapisał się na studia do Akademii Krakowskiej. Nieznana jest data ukończenia studiów, jak też wstąpienia do zakonu, w którym nosił imię Mikołaj. W 1563 pełnił obowiązki kaznodziei na Skałce, a od 1566 na Jasnej Górze. W 1575 wyjechał do Rzymu w sprawach zakonu. W 1579 został mianowany przeorem jasnogórskim, a rok później prowincjałem. Następnie znów zajmował się kaznodziejstwem i pracą pisarską. Zmarł 15.08. 1601 roku w Rzymie. Nabył wiele książek dla bibliotek klasztornych na Jasnej Górze i na Skałce. Napisał: *Historia o chwalebnym Zmartwychwstaniu Pańskim ze czterech S. Ewangelistów zebrana a wierszykiem spisana*, Kraków ok 1581 u Szarfenberga.

Rys. 45. Okładka przednia obiektu nr inw. 7439

Rys. 46. Okładka tylna obiektu nr inw. 7439

Opis obiektu o numerze inwentarzowym 7841

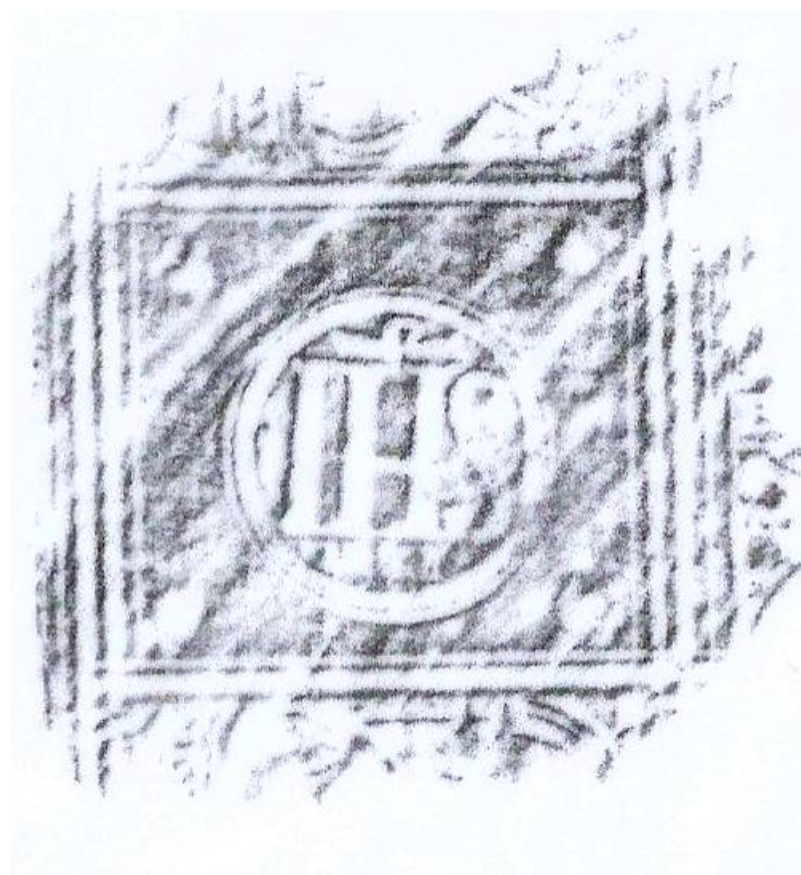
1. XVI wiek.
2. Kraków ?
3. I
4. Organiczna, szyta na trzy podwójne zwięzy sznurkowe. Grzbiet zaokrąglony.
5. Deska fazowana, skóra brązowa.
6. Tłoczenia ślepe, złożone, strychulec, radełko wizerunkowe.
7. Całość kompozycji z podziałem na zwierciadło i bordiurę. Oprawa przednia: centralnie okrągły tłok wyciśnięty na złoto z inicjałami IHS i mniejszymi INRI. Ponad i powyżej tłoku wycisk radełka lecz w nietypowej pozycji poziomej z przedstawieniem jednej postaci: SIGISMVN. Bordiura radełkiem z ewangelistami: MATHEVS, MARCVS 1540, LVCAS, IOHANES (szerokość 18 mm). Powyżej bordiury wytłoczony na złoto napis majuskułą: SERMONES CHRY[SOSTOMI] IN EPISTO PAV[LI]. Oprawa tylna: w zwierciadle podwójny pas radełka z ewangelistami, (jak na o. p.) Bordiura radełkiem jagiellońskim: SIGISMVN, BONA z inicjałami z arkadzie AH, SIG AVG, SABELLA (szerokość 19 mm). Układ kompozycyjny oprawy przedniej i tylnej wytyczają linie strychulca. Na grzbiecie zwięzy podkreślone liniami strychulca. Pola pomiędzy więzami wypełniają tłocznie rombowne z kwiatonami.
8. Kapitalki białe, szyte na pergaminie.
9. 176 x 120 mm.
10. Skóra przecierana na krawędziach, ślady po zapinkach, zachowały się jedynie w górnej części. Ślady po ingerencji owadów w postaci kanalików w desce, skórze i papierze.
11. Chrysostomus Joannes. *Enarrationes in Diui Pauli epistolas*. Pars 2: Ad: Thimoteum II, Titum, Philemonem, et Hebraeos. Chrysostomus Joannes. – Antverpiae, In aedibus Joannis Steelsii, Grapheus excudebat, 1544.
12. Inw. 7841, lok. XVIII E 2/2

13. Proweniencja: 1. Sum domus Vielunen[sis]. 2. Hic liber est incorporatus Bibliothecae conventus Vielunensis P[atrum] Paulinorum ad S[anctum] Nicolaum. 3. Sum Conven[tus] Vielunen[sis] S[ancti] Nicolai. 4. Conventus Clari Montis.

Rys. 47. Okładka przednia obiektu nr inw. 7841

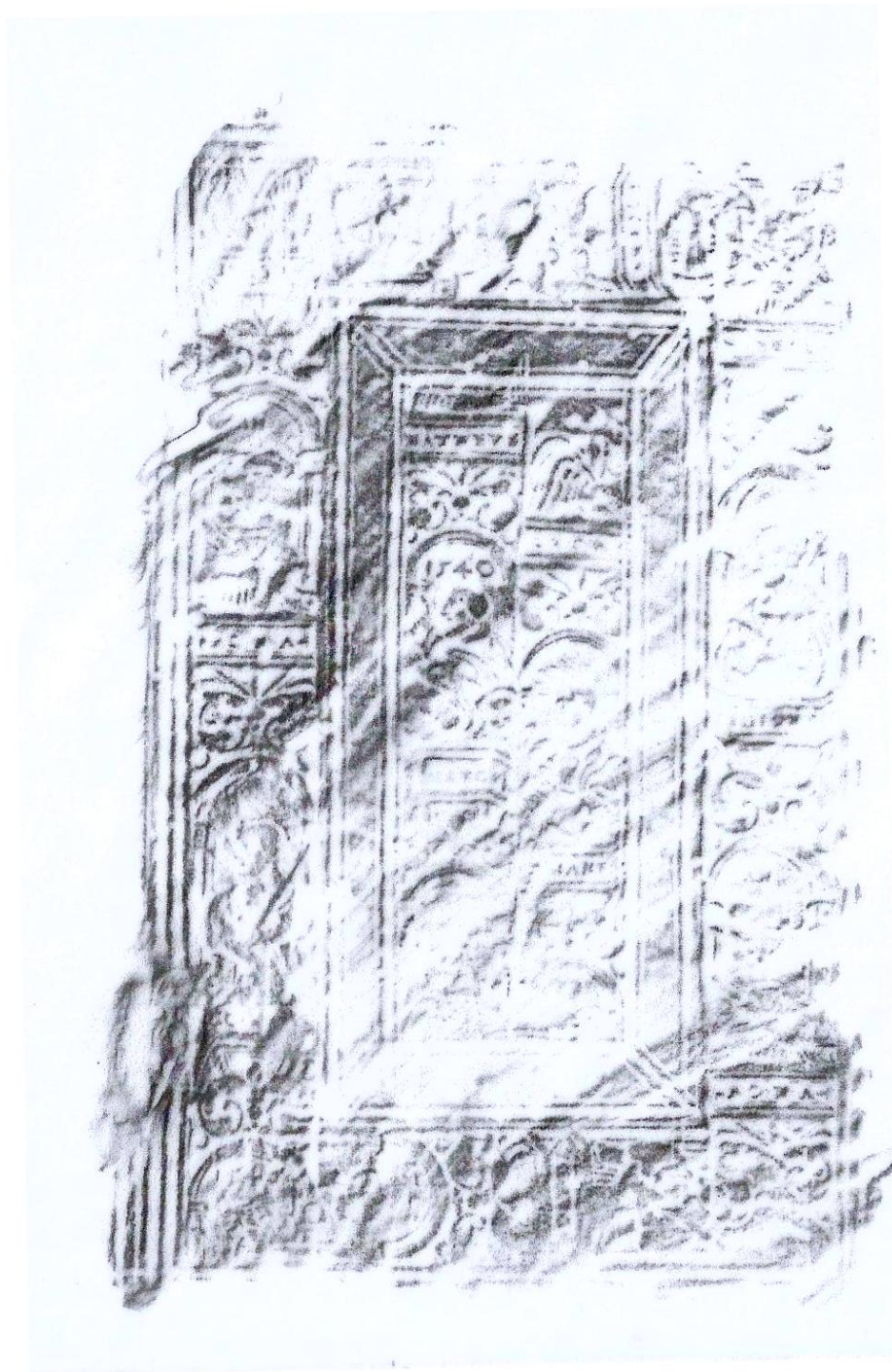

Rys. 48. Okładka tylna obiektu nr inw. 7841

Opis obiektu o numerze inwentarzowym 7854

1. XVI wiek.
2. Kraków?
3. I
4. Organiczna, szyta na trzy sznurkowe zwięzy. Grzbiet zaokrąglony.
5. Deska fazowana, skóra brązowa.
6. Tłoczenia ślepe, złote, plakietka, radełko wizerunkowe, pojedyncze tłoki.
7. Podział kompozycji na zwierciadło i bordiurę. Oprawa przednia: w zwierciadle plakietka prostokątna, tłoczona na złoto z przedstawieniem modlącego się Dawida, w rogach wycisk na złoto żółędzi i pojedynczych kwiatonów. Bordiurę wypełnia pas złożony przedstawiający putta. Ponad napis majuskułą: IRENEVS. Oprawa tylna: w zwierciadle podwójny pas radełka: BONA 1540, SIGIS · AVGV, SABELLA (radełko nie wytłoczone w całości), (szerokość 18 mm). Bordiura radełko z profilami (niezidentyfikowane). Układ kompozycyjny oprawy przedniej i tylnej wytyczają linie strychulca. Na grzbiecie zwięzy podkreślone liniami strychulca, zachodząc na okładziny tworzą trójkąty. Pola pomiędzy więzami wypełniają tłoczenie rombów z kwiatonami.
8. Kapitałki białoczerwone.
9. 184 x 125 mm.
10. Skóra mocno przesuszona, ze stratą dla czytelności dekoracji. Ślady po zapinkach.
11. Lugdunensis Irenaeus. Opvs ervditissimvm [...] in qvinque libros digestum, in quibus mire retegīt & confutat veterum haereseon impias ac portentosas opiniones, ex vetustissimorum codicum collatione qua[n]tum licuit Des[iderii] Erasmi Roterodami opera emendatum. Irenaeus Lugdunensis. – Parisiis, apud Audoënum Paruum, 1563.
12. inw. 7854, lok. XVIII H 1
13. D

Rys. 49. Okładka przednia obiektu nr inw. 7854

Rys. 50. Okładka tylna obiektu nr inw. 7854

Opis obiektu o numerze inwentarzowym 7855

1. XVI wiek.
2. Kraków?
3. I
4. Organiczna, szyta na trzy podwójne zwięzy sznurkowe. Grzbiet zaokrąglony.
5. Deska, skóra brązowa.
6. Tłoczenia ślepe i złożone, strychulec, plakietka, radełko wizerunkowe, pojedyncze tłoki.
7. Układ kompozycyjny oprawy w podziale na zwierciadło i bordiurę. Oprawa przednia: w zwierciadle plakietka, prostokątna, wytłoczona na złoto z przedstawieniem „Przemienienie na Górze Tabor”. Wokół złożone wyciski roślinne. Bordiurę wypełnia pas złożony przedstawiający putta. Ponad bordiurą napis majuskułą tłoczona na złoto: AVGVSTI · DE: poniżej DECTORI · CHRIS. Dopełnienie kompozycji dekoracyjnej stanowią cztery pojedyncze tłoki o motywie roślinnym: kwiat pięciopłatkowy; kwiat w kształcie gwiazdki z kropką pośrodku; gałązka z żółędziem i dwoma listami; gałązka z listkami na kształt lilii heraldycznej. Oprawa tylna: centralnie pas radełka z profilami w medalionach (brak identyfikacji). Bordiura radełko jagiellońskie: SIGISMV, BONA 1540, SIGIS · AVGV, SABELLA (brak pełnego odcisku tej ostatniej) (szerokość 18 mm). Na grzbiecie zwięzy podkreślone liniami strychulca, zachodząc na okładziny tworzą trójkąty, które wieńczy wycisk gałązki z żółędziem i dwoma listami. Pola pomiędzy więzami wypełniają tłoczenie rombów z kwiatonami.
8. Kapitałki biało-niebieskie.
9. 183 x 130 mm.
10. Dobry, nieliczne przetarcia skóry
11. Augustinus Aurelius. *De trinitate, vna cum reliquis illius libris, quibus ta didaktika, hoc est, quae proprie ad docendum pertinent, continentur. Quorum seriem*

versa pagina indicabit. Tomus tertius. Aurelius Augustinus - Lvgdvni, Apud Sebastianum Honoratum, 1562.

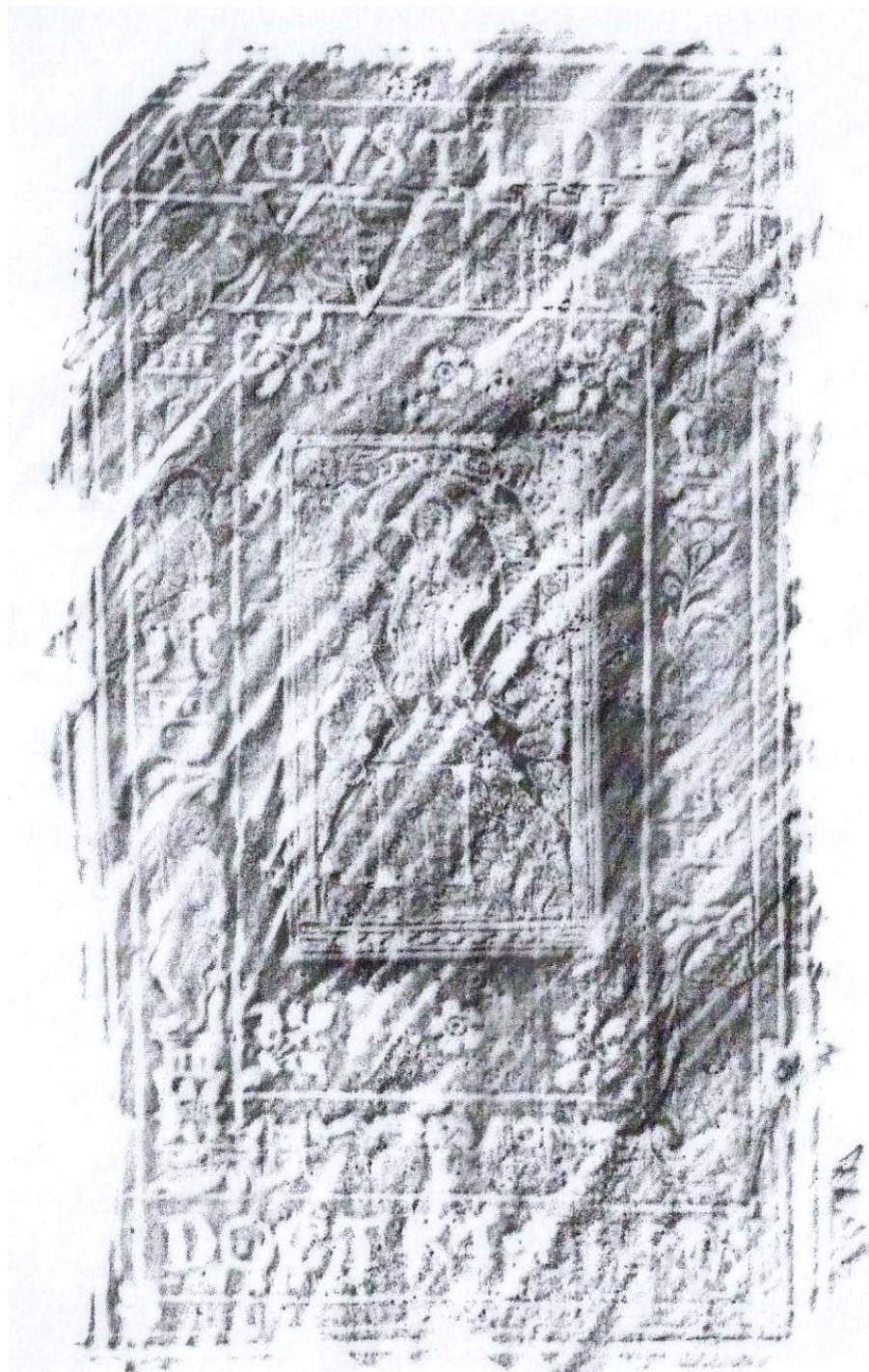
12. inw.7855, lok. XVIII H1/2

13. D

Rys. 51. Okładka przednia obiektu nr 7855

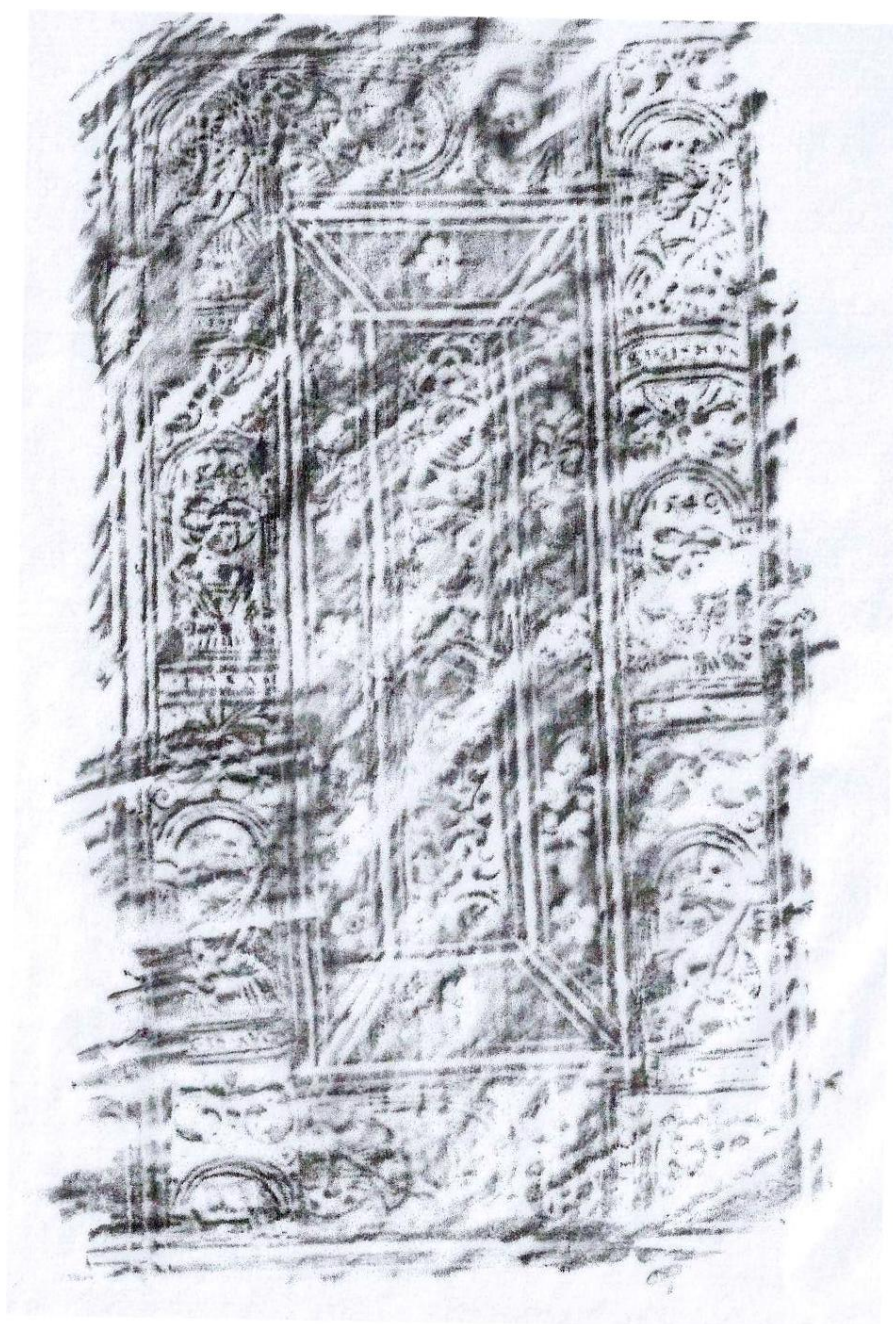

Rys. 52. Okładka tylna obiektu nr inw. 7855

Tab. 8. Charakterystyka bibliologiczna opisywanych obiektów

Nr inwentarza	Rok druku	Miejsce druku	Autor	Woluminy
71	1545	Kraków		1
128	1542	Kolonia	Koenigstein Antonius	1
573	1539	Kolonia	Koenigstein Antonius	1
1165	1541	Kolonia	Clichtoveus Jodocus	1
1234	1558	Moguncja	Ferus Joannes	1
1236	1559	Moguncja	Ferus Joannes	1
2569	1538	Frankfurt	Lucianus Samosatiensis	1
5357	1553	Bazylea	Plurarch Cheronea	1
7439	1522	Bazylea	Cochlaeus Joannes	2
	1526	Kolonia	Eck Joannes	
7841	1544	Antwerpia	Chrysostomus Joannes	1
7854	1563	Paryż	Lugdunensis Irenaeus	1
7855	1562	Lyon	Augustinus Aurelius	1

Zakończenie

Biblioteka klasztoru paulinów na Jasnej Górze nie tylko służyła realizacji życia klasztornego, zgodnie z zakonnym ustawodawstwem, ale także odpowiadała potrzebom, wynikającym z obowiązków duszpasterskich²²¹ i kaznodziejskich najważniejszego maryjnego sanktuarium²²². Wielowiekowa troska o kształt i rozwój księgozbioru²²³ wyrażała się w staraniach o to, aby w miarę posiadanych możliwości finansowych (w przypadku braku funduszy, paulini jasnogórscy zabiegali u władz zakonnych, aby ukształtowany przez poprzedników księgozbiór nie był zagrożony i nie doznał uszczerbku) zabezpieczyć przechowywane w bibliotece dzieła przed niszczącym wpływem czasu. Zwieńczeniem tych starań było wybudowanie nowej biblioteki, której oryginalny wizerunek w praktycznie niezmiennym kształcie zachował się do czasów współczesnych, a przede wszystkim zastosowane do przechowywania książek drewniane futerały. Podobne rozwiązanie wprowadzono następnie, wzorując się doświadczeniami z Jasnej Góry, w bibliotece klasztoru na Skałce w Krakowie, który był jednym z głównych ośrodków naukowych prowincji.

W efekcie wprowadzenia tego rozwiązania zachowało się wiele oryginalnych opraw. Zgodnie z panującymi zwyczajami w dobie staropolskiej, paulini kupowali książki w postaci broszurowej lub wręcz luźnych składek, które następnie przekazywali introligatorowi do oprawy. Zachowane księgi rachunkowe odnotowują zapłaty dla introligatora, nie określają jednak liczby oprawionych dzieł, gdyż ta zależała od stosunku przeora do biblioteki oraz operatywności

---

²²¹ A. WITKOWSKA: *Książka dewocyjna w duszpasterskiej postudze jasnogórskiego sanktuarium*. SC 1987, 7, s. 50.

²²² K. SZAFRANIEC: *Z dziejów Jasnej Góry*. Warszawa 1980, s. 49; tenże, *Konwent Paulinów Jasnogórskich 1382–1864*, Rzym 1966, s. 3.

²²³ Charakterystyczna dla innych klasztorów zakonu, zob. G. SARBAK: *Das Buch und Bibliothekswesen der Pauliner im Mittelalter*. Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens. „Berliner Historische Studien“ 2000, 32, s. 42–62; M. FISCHER: *Bibliotheken in südwestdeutsche Paulinerklöster des 17. und 18. Jahrhunderts*. Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens. „Berliner Historische Studien“ 2000, 32, s. 63–92. Por. także W. LOESBURG: *Alte Bibliotheken in Europa*. Leipzig 1974; R. BARTH: *Die Bibliothek als Gesamtkunstwerk in Barok*. 5000 Jahre Bibliotheken, Bern 1996; E. PLASSMANN: *Eine Exkursion zu Barockbibliotheken in Bayern*. „Bibliothek Forschung und Praxis“ 1998, 22, s. 356–359.

i zainteresowania bibliotekarza (w tradycji paulińskiej zwykle był to również starannie wykształcony kaznodzieja).

W kolekcji Biblioteki Jasnogórskiej zidentyfikować można oprawy, będące dziełami sztuki introligatorskiej, powstałe nie tylko z inicjatywy i na zlecenie wspólnoty zakonnej, ale także darczyńców, których księgozbiór (albo jego fragmenty) ofiarowano paulinom. Oprawy zabytkowe stanowią znakomite źródło do identyfikacji historycznego właściciela książki oraz poznania epoki w której żył i pracował. Same w sobie są wytworem artystycznym, pochodzącym z określonego środowiska kulturowego.

Najwcześniej i najczęściej oprawiano mszały oraz księgi chórowe (głównie brewiarze), które ze względu na swoje przeznaczenie były najbardziej narażone na zużycie. Zachowane do naszych czasów fragmenty opraw mszałów dają jednak wyobrażenie o ich bogactwie i dekoracji, gdyż księgom liturgicznym starano się nadać najbardziej luksusową szatę zewnętrzną. W zasobach tej biblioteki zachowała się pewna liczba oryginalnych opraw, pochodzących z końca XV wieku, przy czym większość opraw wtórnych została wykonana przez mistrza krakowskiego Mateusza Brylskiego i trafiła do kolekcji w czasie, kiedy realizowany był pomysł z futerałami. Liczba inkunabułów w których dokonano wymiany oprawy wynosi 49 woluminów.

Na oprawę składała się gruba profilowana deska, obciągnięta ściemniałą skórą. Jedyne ozdoby tej oprawy to metalowe guzy, jeden umieszczony centralnie i cztery dalsze w narożach. Widoczne są ślady po ich obecności, gdyż w większości przypadków zostały one usunięte z okładek w sytuacji, kiedy wolumin umieszczano w drewnianym futerale, podobnie jak zapinki, naroża oraz inne metalowe okucia.

Dla najstarszych druków podstawowym materiałem dla okładek w oprawach oryginalnych była deska bukowa lub dębowa, ociosana pod kątem 45°. Materiałem pokryciowym dla drewnianych okładek była skóra bydlęca lub cielęca biała, względnie brązowa. W zdecydowanej większości wierzchnie i tylne powierzchnie opraw były dekorowane tłoczeniami i podzielone na pola środkowe, czyli zwierciadła i otaczające je obramowania. Technika wykonania tłoczeń oraz

występujące motywy dekoracyjne potwierdzają oryginalność opraw oraz ich proveniencje.

Głębokości tłoczeń w najstarszych oprawach świadczą o tym, że wykonane zostały tłokami metalowym. Zwierciadła opraw prezentują tłoczenia pozytywowe i negatywowe. W pierwszym przypadku są to tzw. tłoczenia ślepe, w których na tle pogłębionej powierzchni uwidaczniają się uwypuklone wzory; tego typu tłoczenia nie są złożone. W drugim przypadku motyw dekoracyjny jest głębszy od powierzchni i obowiązkowo złożony. Ornamenty o powtarzających się wzorach wytłoczone zostały za pomocą cylindrycznych tłoków radełkowych.

Tą samą techniką wytłoczono sceny figuralne, alegorie religijne, renesansowe postacie mityczne, wizerunki Apostołów i Ewangelistów, motywy roślinne i zwierzęce w bordiurach, głowy w medalionach i spełniające funkcję superekslibrisu, wytłoczone centralnie portrety autorów i symbole religijne. Zdecydowaną większość inkunabułów charakteryzują jednak oryginalne oprawy, na które składają się drewniane okładziny obciągnięte skórą koloru naturalnego lub barwioną. Na obu okładkach bordiurę tworzy odcisnięta podwójna linia. Wyznaczone zwierciadło jest także po przekątnych przecięte podwójnymi liniami, które tworzą cztery trójkąty lub duży romb, złożony z czterech mniejszych i cztery trójkąty prostokątne. W tylnej okładce przecinające się linie tworzą kratownicę.

Wykazują one znaczące podobieństwo do opraw wykonywanych w miejscu druku inkunabułu, Norymbergii, Bazylei czy Strasburga. Kratownica z tylnej okładziny jest charakterystyczna dla oryginalnych opraw z okresu inkunabułów, także pochodzących ze szkoły krakowskiej. W zależności od miejsca powstania oprawy różnią się jedynie drobnymi zdobieniami, np. ślepym odciskiem kwiatonu, owocu granatu, lilii, bazyliuszka czy rozety.

W zbiorach biblioteki jasnogórskiej w grupie najstarszych opraw oryginalnych do końca XVI wieku przeważają oprawy pochodzące ze szkoły krakowskiej. Oprawy autorstwa mistrzów działającego na terenie klasztoru na Jasnej Górze lub w jego otoczeniu to już wiek XVII i XVIII²²⁴.

Oprawy w stylu późnogotyckim utrzymywały się w środowisku introligatorów krakowskich jeszcze do końca XV stulecia. Przeważały okładziny ze zwierciadłem ozdobionym motywem owoców granatu, otoczone wicią latorośli, oplecioną wokół sękatej gałęzi. Bordiura były ozdobione na przemian odcisniętymi rozetami i kwiatonami. Pierwsze oprawy w renesansowym stylu introligatorzy krakowscy zaczęli stosować już na przełomie XV i XVI wieku.

Najstarsza datowana oprawa z kolekcji jasnogórskiej pochodzi z 1514 roku i jest młodsza o siedem lat od druku. Zawiera jeszcze wszystkie elementy dekoracyjne, charakteryzujące najstarsze oprawy inkunabułów z końca XV wieku. W pełni renesansowe oprawy, pochodzące zazwyczaj ze szkoły krakowskiej obecne w tej kolekcji datować można na połowę XVI wieku. Z wielu przykładów, zaprezentowanych w rozdziale 5 dysertacji wyróżniam oprawy z klęczącym królem Dawidem, św. Pawłem Pustelnikiem oraz tzw. wszystkie oprawy z motywami jagiellońskimi. Wytworne oprawy renesansowe składają się z desek obciążniętych skórą brązową cielecą.

W pierwszej z wymienionych przednią okładzinę zdobi ślepo wytłoczona bordiura, na którą składają się linie wykonane strychulcem oraz radełkiem z umieszczonymi na przemian czterema główkami w medalionach. Przestrzeń między bordiurą wypełnia dekoracja arabeskowa. Wewnątrz zwierciadła umieszczona jest prostokątna plakietka z wyobrażeniem klęczącego króla Dawida w renesansowej arkadzie z półpostacią Chrystusa. W narożach odcisnięte tłoczenia

---

²²⁴ Ich cechą charakterystyczną jest plakietka z odciskiem postaci *Chrystusa na krzyżu* na tle monogramu *IHS* utworzonego z narzędzi *Męki Zbawienia*. Wewnątrz zwierciadła może być umieszczona złożona inskrypcja informująca o autorze i tytule dzieła. Dekorację zwierciadeł uzupełniały wykonane radełkiem i umieszczone w narożach i pośrodku kwiatony. Oprawy z XVIII wieku prezentują się mniej interesująco. Wiele z nich to prace Mateusza Brylskiego, które wykonane zostały z tektury, obciążniętej ciemnobrązową skórą, w których dekoracja ograniczona została do skromnego wycisku liniowego strychulcem. Budowa *nowej biblioteki* była olbrzymim wysiłkiem finansowym, dlatego też borykający się z problemami finansowymi paulini starali się wiele książek oprawiać jak najtaniej.

pięciopłatkowych kwiatów, a nad nimi odciski gwiazdek. Na tylnej okładzinie identycznie jak na okładzinie przedniej ślepo tłoczona bordiura. W centrum zwierciadła dwa pionowe pasy z główkami w medalionach w otoczeniu arabesek.

W drugiej na obydwu okładzinach odcisnięto bordiurą, a wyznaczone zwierciadła otoczone zostały liniowym wyciskiem wykonanym radełkiem. Wewnątrz zwierciadła wytłoczone zostały sceny ze *Starego i Nowego Testamentu* przedstawiające przykładowo *Grzech Pierworodny*, *Mojżesza z tablicami*, *Węza miedzianego*, *Zwiastowanie*, *Chrzest Chrystusa w Jordanie*, *Ukrzyżowanie* i *Zmartwychwstanie*. Wewnątrz zwierciadła w narożach umieszczone zostały kwiatony, w środku prostokątna plakietka z wyobrażeniem św. Pawła Pustelnika lub innego anachorety wewnątrz renesansowej arkady, w tylnej przykładowo przeszytego strzałami św. Sebastiana.

W kolekcji biblioteki jasnogórskiej do wyróżniających się należą oprawy ze scenami ze *Starego i Nowego Testamentu*. Wewnątrz zwierciadła w narożach znajdują się kwiatony, w środku zaś odcisk prostokątnej plakiety z klęczącym pod krzyżem św. Pawłem Pustelnikiem (lub innym anachoretą) wewnątrz renesansowej arkady. W plakiecie na tylnej okładzinie umieszczano zazwyczaj św. Sebastiana przeszytego strzałami, ukazanego także w renesansowej arkadzie. Na przedniej podawano również informacje o autorze i tytule dzieła.

Wysokim poziomem artystycznym wyróżniają się oprawy z motywem jagiellońskim. Wytłaczane były zazwyczaj na brązowej, cielęcej lub wołowej skórze, usztywnionej deskami. W bordiurach obydwu okładzin umieszczone zostały postacie przedstawiające członków rodziny królewskiej lub ich powinowatych. Medaliony z postaciami Jagiellonów bywały również wypełnieniem zwierciadła tylnej okładziny. W innej mutacji tej oprawy zwierciadło otaczała bordiura ozdobiona radełkiem z wyobrażeniem Chrystusa, apostołów, cnót i postaci ze *Starego i Nowego Testamentu*.

Najstarsza seria radełek jagiellońskich obecna również w kolekcji Biblioteki Jasnogórskiej, wytłoczona została jako wypełnienie zwierciadła tylnej okładziny. Przedstawia postacie królewskie w koronach z podpisami: SIGISMV[ndus], BONA, SIG[ismundus] AVG[ustus] i [I]SABELLA, wytłoczone w dwóch pionowych pasach.

Jedynie Izabela przedstawiona została z odkrytą głową, a przecież już od 1539 roku była żoną króla węgierskiego Jana Zapolyi.

Tradycyjnie w centrum zwierciadła przedniej okładziny umieszczony został odcisk plakietki, przedstawiający przykładowo Chrystusa rozpiętego na krzyżu, ze stojącymi u jego stóp Matką i św. Janem. W kolejnych seriach plakietka może zawierać inną tematykę ikonograficzną. W narożach zwierciadła najczęściej figurują kwiatony. Całość otoczona jest jakby wewnętrzną bordiurą wypełnioną dekoracją roślinną, nad nią może być wytłoczone nazwisko autora i tytuł dzieła.

Z kilkunastu serii z motywami jagiellońskimi jakie udało się zidentyfikować w omawianej kolekcji zwraca uwagę ta, w której postaci królewskie w koronie, widoczne do bioder, stoją na renesansowych balkonikach, usytuowanych jeden na drugim, zamkniętych arkadą. Przestrzeń między nimi wypełnia dekoracja arabeskowa. Napisy umieszczone zostały na parapetach i informują, że przedstawione postacie to: SIGISMVN[dus], BONA, SIGIS[mundus] AVGV[stus] i ISABELLA. Na przedniej okładzinie nad głową Bony może być umieszczona data powstania tej serii. Oprawy z motywami królewskimi obecne były do końca XVI wieku, a Izabelę zastąpiła Katarzyna Jagiellonka²²⁵.

Na potrzeby badań w niniejszej rozprawie wyodrębniono 200 obiektów o niekwestionowanej oryginalności, co stanowi próbą reprezentatywną, pozwalającą na ocenę intrologatorstwa tej epoki i szerzej – podjęcie próby charakterystyki dbałości o książkę w paulińskim środowisku (choć dokładne scharakteryzowanie, a nawet opis rodzajów opraw występujących w bibliotece jasnogórskiej to materiał do dalszych studiów i badań). Na podstawie tych książek, badanych z autopsji, a także uwzględniając literaturę przedmiotu (co szczegółowo przedstawiono w aneksie), opracowano schemat katalogowego opisu opraw zabytkowych²²⁶. Możliwość jego wykorzystania została zaprezentowano na przykładzie 12 XVI-

---

²²⁵ M. JAROSŁAWIECKA - GAŚSIOROWSKA: *Ikonomia świecka w oprawach XVI i XVII wieku*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1970, t. 6, s. 326–333.

²²⁶ Biblioteka Narodowa opracowała, a nawet nie zaplanowała wskazówek dotyczących metody opisywania, podobnie jak w wielu krajach europejskich panuje swoboda w zakresie tworzenia takich opisów. Biblioteka Narodowa nie ma również odrębnego katalogu rejestrującego oprawy. W przypadku cenniejszych opraw wykonano szkice monograficzne, gromadzone i spisane podczas wieloletniej pracy bibliotekarzy i dzięki współpracy naukowej różnych ośrodków.

wiecznych opraw z jagiellońskimi motywami dekoracyjnymi. Poszczególne pola schematu można uzupełniać, w miarę rozwoju badań tegumentologicznych oraz w kontekście badań nad prądami dekoracyjnymi epoki, ewolucją narzędzi introligatorskich, analiz materiałoznawczych itp.

Aneks

Wybrane zagadnienia z warsztatu i metodologii badań oprawoznawczych obiektów zabytkowych

Tegumentologia (oprawoznawstwo) w najogólniejszym ujęciu jest jedną z metod pracy bibliologa, pozwalającą określić rezultaty pracy intrologatora i prześledzić losy książki jako przedmiotu handlu i jej użytkowania²²⁷. W ujęciu praktycznym „roboty intrologatorskiej” obejmuje zagadnienia typologii intrologatorskiej, określenia materiałów stosowanych do wykonania oprawy oraz zmian technologicznych w tym zakresie. Te zagadnienia, zwłaszcza zdobienie opraw, są jednak także przedmiotem zainteresowania historyka sztuki, poszukującego odniesień do tendencji i mód w sztuce ich przełożenia na kompozycję kodeksu. Istotna jest także analiza ideologiczna, artystyczna, symboliczna dekoracji oprawy.

Rzemiosło intrologatorskie, jego organizacja cechowa, nazwiska poszczególnych intrologatorów: mistrzów, czeladników, spadkobierców warsztatów, ich wyposażenie, znajomość rynku wydawniczego, księgarskiego, nakładczego, warsztatów drukarskich, działających w określonym czasie to przedmiot zainteresowania bibliologii historycznej, stosującej w tym przypadku badania archiwalne. Analizy proveniencyjne zaś pozwalają na określenie właścicieli książki i ich upodobań, mogących mieć wpływ na szatę zewnętrzną badanego obiektu.

W praktyce oprócz znajomości metod badawczych i pewnego doświadczenia zawodowego, konieczny jest swobodny dostęp do analizowanych obiektów, nieraz utrudniony ze względów formalnych, jak umieszczenie bibliotek za klauzurą.

---

²²⁷ Na ten temat zob. H. BUŁHAK: *Metoda typograficzna w badaniach nad dawną książką. Uwagi i refleksje*. „Biuletyn Poligraficzny” 1977, s. 38.

Terminologia oprawoznawcza, estetyczna, materiałoznawcza. Ocena produktu rzemiosła introligatorskiego powinna mieć charakter wielowymiarowy. Wiele czynników przekłada się na jego ostateczną formę i jakość, stąd ocena powinna być wieloaspektowa. Zagadnienia morfologii książki poruszono w rozdziale pierwszym, terminologię materiałoznawczą porządkują podręczniki do nauki zawodu, czy to klasyczne²²⁸ czy też współczesne, dotyczące introligatorstwa przemysłowego²²⁹. W przypadku terminologii „estetycznej” punktem wyjścia analiz mógłby być pojęcia z zakresu historii sztuki²³⁰, odnoszące się do pojmowania estetyki w pracach introligatorskich. Składają się na nie:

1. Jakość zastosowanych materiałów do wykonania oprawy.
2. Jakość rzemiosła, to jest stopień techniczny wykonanych pracy.
3. Estetyka całokształtu, kompozycję dekoracji okładki z uwzględnieniem spójności kompozycyjnej.

Przyjęcie takiej perspektywy analiz daje szansę odczytania wartości oprawy we wszystkich jej kontekstach, nawet wtedy, jeśli jedna z jej cech nie wyróżnia się ponad przeciętną. W tym ujęciu mieszczą się zagadnienia materiałoznawcze, i technologiczne, a także doznania estetyczne, tak cenne dla bibliofilskich zainteresowań. Ich odniesieniem powinna być odpowiednia charakterystyka opraw.

Dotychczasowe sposoby opisu i katalogowania opraw. Zewnętrzna i materiałowa przestrzeń książki zobowiązuje do poprawnego wyliczenia wszystkich czynników, składających się na oprawę, a także wiąże się z prawidłowym odczytywaniem danych zawartych w jej opisie. Tymczasem brakuje ujednoliconego schematu opisu oprawy, tak jak opracowano to w odniesieniu do

---

²²⁸ A. SEMKOWICZ: *Introligatorstwo*. Kraków 1948.

²²⁹ S. MAGDZIK: *Introligatorstwo przemysłowe*. Warszawa 1992; *Ćwiczenia laboratoryjne z technologii introligatorstwa przemysłowego*. Warszawa 2001; *Materiałoznawstwo dla szkół poligraficznych*. Warszawa 2008; *Współczesne polskie introligatorstwo i papiernictwo*. Mały słownik encyklopedyczny. Red. A. KAWECKA-GRYCZOWA, J. TRZYNADŁOWSKI. Wrocław 1986.

²³⁰ *Słownik terminologiczny historyka sztuk pięknych*. Warszawa 2007. Można odwołać się do nauk pokrewnych, jak w przypadku literatury: W. SEMKOWICZ: *Encyklopedia nauk pomocniczych historii*. Kraków 1999.

opisu bibliograficznego starych druków. Brak norm regulujących katalogowanie zabytkowych opraw książkowych niejednokrotnie przyczynia się do pomijania w opisach katalogowych istotnego elementu kodeksu. Praktyka biblioteczna wskazuje, że w dużych księżnicach, gromadzących historyczne księgozbiory, przygotowuje się prace najczęściej przedstawiające wybraną grupę opraw²³¹, znacznie gorzej przedstawia się sytuacja bibliotek klasztornych i kościelnych²³².

Już w 1951 roku Aleksander Birkenmajer podał schemat opisów oraz proponował, aby stał się on podstawą do opracowania „instrukcji do bibliotecznego katalogowania opraw zabytkowych”²³³. W 1975 roku Anna Lewicka-Kamińska proponowała następnie między innymi opracowywanie katalogów-albumów opraw bibliotek historycznych i archiwów²³⁴. Pierwszym etapem w opracowaniu takich wytycznych powinno być prześledzenie dotychczasowych artykułów i katalogów, które opisują oprawy czy też odnoszą się do tematyki opisywania opraw. Obrazują one przestrzeń zainteresowań oraz zmiany, które dokonywały się w schemacie opisu. Zmiany te dotyczyły bezpośrednio konkretnych informacji zamieszczanych w opisie.

Literatura przedmiotu ukazuje poglądy na sposób opisu opraw w poszczególnych katalogach²³⁵. Artykuł *Zabytkowe oprawy średniowieczne*²³⁶ został wydrukowany w czasopiśmie wydawanym przez bibliofilów i prezentuje 11

---

²³¹ Opublikowano katalogi, które zawierają opracowaną część zbiorów, bądź też ukazały się z okazji jubileuszu np.: *Katalog inkunabułów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Tarnowie*. Oprac. J. M. MARSZAŁSKA. Tarnów 1997; *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*. W. WYDRA. Poznań 2002; *Cymelia ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Rękopisy, stare druki*. Toruń 1995.

²³² O braku finansowania ochrony zbiorów zgromadzonych w bibliotekach kościelnych, pozarządowych i prywatnych, w kontekście Narodowego Zasobu Bibliotecznego, pisze E. STACHOWSKA-MUSIAŁ: *Ochrona narodowego dziedzictwa piśmienniczego w realiach polskich bibliotek*. W: *Dziedzictwo kulturowe. Zbiory biblioteczne i nowe technologie ich ochrony*. Warszawa 2006, s. 37-54; natomiast o dokumentacji, jako jednym z głównych czynników oceny wartości kulturowej, a co za tym idzie ochrony najcenniejszych zbiorów bibliotecznych pisze M. WOJTCZAK: *Kryteria wyboru i specyfikacja najcenniejszych zabytków bibliotecznych – uwagi konserwatora zabytków*. W: *Dziedzictwo kulturowe. Zbiory biblioteczne i nowe technologie ich ochrony*. Warszawa 2006, s. 163-169.

²³³ A. BIRKENMAJER: *W sprawie rejestracji i katalogowania opraw zabytkowych*. W: *Studia nad książką*. Wrocław 1951, s. 119-121.

²³⁴ A. LEWICKA-KAMIŃSKA: *Dzieje oprawy książkowej w Polsce*. Stan Badań problematyka i postulaty. W: *Dawna książka i kultura: materiały z międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarstwa w Polsce*. Wrocław 1975.

²³⁵ Katalogi przedstawiono w porządku chronologicznym od daty wydania.

²³⁶ S. KOMORNICKI: *Zbiór Muzeum XX Czartoryskich w Krakowie*. „Exlibris” 1925, z. 7, s. 1-28.

średniowiecznych opraw ze zbiorów Muzeum XX. Czartoryskich w Krakowie. Opisując ich dekorację i symbolikę, stwierdzono, iż badania ikonograficzne są podstawą właściwej analizy czasu i miejsca powstania opraw. Omówiono stosowane techniki w przypadku opraw, których dekorację wykonano w blasze, poprzez: trybowanie, odlewanie, żłobkowanie i lutowanie. Zanalizowano każdą z opraw według następującego schematu:

- Informacje bibliograficzne.
- Materiał okładziny, np. deska dębowa 312x181 mm, gruba 20 mm.
- Stan deski, ewentualne ślady po rzemieniach, gwoździe.
- Analiza elementów dekoracyjnych ich rozmiar, symbolika.
- Zastosowana technika dekoracyjna.
- Opis całości kompozycji, np. przejrzysta w układzie, a spokojna i poważna w zestawieniu barw.
- Czas powstania.

Pochodzący z 1925 roku opis zawiera wszelkie podstawowe informacje, dotyczące samej oprawy. Pozostawiono tam miejsce na krytyczną ocenę kompozycji dekoracyjnej, co jest rzadziej spotykane w opisach z późniejszego okresu. Podano zastosowane techniki oraz rozmiary oprawy.

Kolejnym przykładem jest *Katalog Wystawy Pięknej Książki Polskiej*²³⁷, podzielony na cztery rozdziały. W pierwszym, zatytułowanym *Sto książek w Warszawie*, przedstawione jedynie opis bibliograficzny, w drugim *Oprawy dawne* opisano druki XVI-XIX wieku, znajdujące się w bibliotekach warszawskich. Przy wyborze kierowano się oprawą egzemplarza, a przede wszystkim superexlibrisem, wskazującym na pochodzenia książki. Zawarto opisy egzemplarzy w pozycjach od 101 do 180, bez ilustracji. Schemat opisu można przedstawić w następującym układzie: opis bibliograficzny, oprawa: lata (wiek) materiał (skóra i złocenia), właściciel superexlibrisu²³⁸.

---

²³⁷Towarzystwo Bibliofilów Polskich. Warszawa 1936.

²³⁸Układ schematu przyjęto na potrzeby pracy.

W rozdziale trzecim tej publikacji omówiono oprawy narodowe (pozycje 181-391). Egzemplarze zgrupowano według introligatorów bądź pracowni, z podanymi adresami placówek. Niekiedy wymieniono właściciela oraz osobę projektującą oprawę.

Rozdział czwarty omawia wydawnictwa polskich towarzystw bibliofilskich oraz prace Samuela Tyszkiewicza we Florencji. Oprawy nie miały opisu.

Podsumowując opisy opraw w katalogu można stwierdzić, że są bardzo schematyczne i ogólnikowe: skupiały się na podaniu danych technicznych oprawy, takich jak materiał, konstrukcja i technika wykonania dekoracji. Nie wspomniano o wymiarach okładki. Pominęto ocenę dekoracji i motywów zdobniczych.

Rozprawa Aleksandra Birkenmajera *Ocena oprawy Psalterza Floriańskiego*²³⁹, dotycząca dziejów oprawy ochraniającej *Psalterz Floriański*, została zamieszczona na pierwszych stronach edycji *Psalterza Floriańskiego* z 1939 roku. Opis oprawy, uznanej przez Birkenmajera za solidną, ale tuzinkowa, stanowi doskonale uzupełnienie opisu wartości literackiej tego cennego zabytku polskiej książki rękopiśmiennej.

W rozprawie przyjęto założenie, iż opis będzie odbywał się zgodnie z tokiem prac introligatorskich, tj.: uformowania bloku książkowego, przygotowania okładek i połączenia ich z blokiem książkowym oraz ozdobienia okładek i wykończenia oprawy. Analizowano kolejno karty bloku książkowego, wyliczono składki, określono rodzaj kapitałki. Birkenmajer następnie opisał technikę szycia i liczbę więzów, znajdujących się na grzbiecie książkowym. Określił wielkość okładzin

i rodzaj drewna z którego zostały wykonane. Prezentował etapy łączenia bloku książkowego z okładką. Po opisaniu narzędzi, wyliczał gdzie i w jakiej liczbie zastały wytłoczone. Odnotował okucia i klamry, podał ogólną ocenę i datację wykonania oprawy, zestawiając ją z innymi okładzinami, mającymi dekoracje wykonane tym samym radełkiem.

Przyjęta metoda opisu oprawy była wówczas nowatorska. Umiejętność wnikliwej oceny technicznych i artystycznych cech oprawy w odniesieniu

---

²³⁹A. BIRKENMAJER: *Ocena oprawy Psalterza Floriańskiego* W: *Psalterz Floriański. Łacińsko-polsko-niemiecki*. Lwów 1939, s. 1-15

historycznym i artystycznym świadczyła o erudycji badacza, który był zwolennikiem opisu katalogowego, zgodnego z kolejnością czynności wykonywanych przez introligatora, a tym samym i budową oprawy.

Publikacja *W sprawie rejestracji i katalogowania opraw zabytkowych*²⁴⁰ A. Birkenmajera była jego propozycją, dotyczącą poprawności i kompletności opisu opraw zabytkowych. Wyróżnił „trzy etapy, przez które kolejno przechodzimy zajmując się coraz wnikliwiej konkretnym, jednostkowym tworem rzemiosła introligatorskiego: najprostsze jego zarejestrowanie (ograniczające się do sygnatury bibliotecznego, tytułu oprawionego dzieła wraz z jego adresem bibliograficznym, ogólnikowego określenia prawdopodobnego miejsca i czasu powstania oprawy, oraz równie ogólnikowego jej scharakteryzowania pod względem jej typu historycznego); dalej obszerniejsze jej skatalogowanie [...] i wreszcie jego szczegółową monografię.”²⁴¹

W wyniku wieloletnich badań zagadnień tegumentologii oraz wymiany poglądów z Kazimierzem Piekarskim i M. Jarosławiecką-Gąsiorowską, Birkenmajer zastanawiał się, czy zaproponowany przez niego „schemat nie mógłby stanowić podstawy dla opracowania polskiej instrukcji do bibliotecznego katalogowania opraw zabytkowych”²⁴². Jednak mimo upływu ponad pół wieku, wciąż nie udało się ustalić polskiego schematu opisu katalogowania opraw.

Katalog *Oprawy artystyczne XIII – XVIII w. w zbiorach Czartoryskich w Krakowie*²⁴³ zawiera przegląd zagadnień związanych z artystyczną oprawą książki. Celem katalogu było zaakcentowanie tych kwestii naukowych i technicznych, które wynikały z przedstawionego materiału. Zawarto również krótki rys historyczny, dotyczący zdobnictwa opraw. Praca została uzupełniona 36 fotografiami opraw wraz z opisami. Część ilustrowana pt. *Tablice* zawiera następujące dane:

1. Autor, tytuł, miejsce i czas powstania dzieła;

---

²⁴⁰TENŻE: *Studia nad książką*. Wrocław 1951.

²⁴¹ TENŻE: *W sprawie rejestracji i katalogowania opraw zabytkowych*. W: *Studia nad książką*. Wrocław 1951, s. 114.

²⁴²Tamże, s. 121.

²⁴³M. JAROSŁAWIECKA-GĄSIOROWSKA; M. WIERZBICKI: *Wybór zabytków*. Kraków 1952.

2. Czas i miejsce powstanie oprawy oraz krótki opis (materiał, barwa, ewent. technika), uzupełniając reprodukcję, wraz z niezbędnymi objaśnieniami;
3. Wymiary i numer inwentarza.

Zaznaczono jak rozumiana jest „oprawa współczesna”, czyli taka, która powstała ona mniej więcej równocześnie z zawartym w niej dziełem, daty podano tylko w przypadku oryginalnych elementów opraw, do których użyto starszych fragmentów lub zrekonstruowano je w XIX wieku²⁴⁴. Opisy znajdujące się w katalogu mają zwartą konstrukcję, brak jednak analizy artystycznej i estetycznej oprawy.

A. Lewicka-Kamińska w pracy *Rzut oka na rozwój oprawy książkowej w Krakowie*²⁴⁵ przedstawia rozwój rzemiosła introligatorskiego, uzupełniony o fotografie wraz z opisami opraw. Odnoszą się one jedynie do dziewięciu opraw, ale ze względu na fakt, że są zwarte i wyraźnie wyodrębnione od pozostałej części artykułu, warto są przytoczenia.

*Oprawy artystyczne Franciszka Joachima Radziszewskiego*²⁴⁶ to katalog zawierający opisy opraw 1-9 zilustrowane czarno-białych oraz pięć kolorowych tabel. Czwarta przedstawia fragment księgozbioru, ilustrującego grzbiety kilku opraw jednocześnie.

Katalog *Oprawy polskie*²⁴⁷ jest najobszerniejszym wydanym spisem, zawierającym opisy opraw polskich. We wstępie do katalogu podano trzy cele przyświecające organizowanej wystawie. Pierwszy nich to prezentacja nie tyle dziejów introligatorstwa polskiego, ile najpiękniejszych opraw introligatorskich. Drugim było zachęcenie wszystkich zainteresowanych „do podjęcia poważnych studiów nad dziejami polskiej sztuki introligatorskiej”, a trzecim - ukształtowanie nowocześniejszych metod opisu, „bowiem z pewnej niewystarczalności obecnych

---

²⁴⁴ Tamże, s. 10.

²⁴⁵ A. LEWICKA-KAMIŃSKA: *Rzut oka na rozwój oprawy książkowej w Krakowie*. „Roczniki Biblioteczne” 1972, z. 1-2, s. 49-64.

²⁴⁶ *Oprawy artystyczne Franciszka Joachima Radziszewskiego*. [Katalog wystawy] Pomyślał rysował wykonał F. J. Radziszewski. Muzeum Historii Miasta Łodzi. [III Ogólnopolski Zjazd Bibliofilów w Łodzi 18-20 IX 1987]. Łódź 1987.

²⁴⁷ *Oprawy polskie*.. Warszawa 1987.

w pełni zdajemy sobie sprawę²⁴⁸. Wystawa zapowiada kolejną większą ekspozycję dziejów sztuki intrologatorskiej, zaplanowaną na stulecie pierwszej wystawy intrologatorskiej, tj. na rok 1997. Katalog prezentuje 226 pozycji i stanowi wybór opraw pochodzących z polskich warsztatów.

Materiał uporządkowano chronologicznie, również w obrębie pięciu rozdziałów czasowych, na które podzielono katalog. Zgodnie z zapowiedzią zamieszczoną we wstępie, katalog prezentuje pewnego rodzaju nowatorstwo w opisywaniu opraw artystycznych. Warto zatem uważnie zanalizować schematy opisów w każdym kolejnym rozdziale. Można wyodrębnić następujące schematy²⁴⁹:

Rozdział I: *Rękopisy* obejmuje 15 pozycji, w tym wszystkie z sygnaturą Biblioteki Narodowej).

1. Materiał (deska, rodzaj i kolor skóry), tłoczenia (technika użyta do dekoracji).
2. Miejsce, czas powstania.
3. Kompozycja dekoracyjna, kręgi twórcze okładek. Wyliczone elementy składowe dekoracji, rodzaje tłoków i ewentualne napisy na okładzinie.
4. Elementy uzupełniające oprawę (klamry, zapinki, okucia, metalowe naroża, guzy).
5. Opis grzbietu, ilość zwińzów, kapitałka, brzegi kart (kolor zabarwienia).
6. Opis bibliograficzny.
7. Opis naukowy (kto spisał rękopis, pierwszy właściciel, miejsce powstania, jakie były dzieje rękopisu przez kolejne lata, gdzie był przechowywany).
8. Sygnatura biblioteczna.

---

²⁴⁸ Tamże, s. 5.

²⁴⁹ Schematy zostały stworzone w wyniku analizy kolejnych opisów pozycji katalogowych, tak więc numeracja cyfrowa jest umowna. Nie występuje ona pod taką postacią w katalogu wystawy. Pod przyjętym schematem, zamieszczono przykładowy opis katalogowy.

Rozdział II : *Stare druki*, obejmuje pozycje 16-62.

1. Materiał (deska, tektura, skóra jej gatunek i kolor) Rodzaj tłoczenia (ślepe, złożone).
2. Miejsce, kto wykonał oprawę, czas powstania.
3. Kompozycja dekoracyjna okładek (jeśli nie są w jednakowej tendencji wykonane, najpierw przednia, potem tylna), rodzaje tłoków i motywów (jeśli pojawił się, herb wyjaśnienie właściciela),
4. Elementy uzupełniające oprawę (klamry, naroża, guzy więzadła).
5. Ukształtowanie grzbietu, ilość zwięzów, brzegi kart (kolor zabarwienia) kapi-tałka i jej kolorystyka.
6. * Odnotowana ewentualna ingerencja konserwatorska²⁵⁰.
7. Rodzaj oprawy (organiczna, z warta lub wolna; indywidualna, współczesna)
8. Sygnatura lub określenia własności prywatnej.
9. Opis naukowy, kim był introligator, lata funkcjonowania introligatorni, kim był właściciel, dzieje księgozbiory, ewentualna proveniencja odnotowana wewnątrz bloku książkowego.

Rozdział III : *Wiek dziewiętnasty*, obejmuje pozycje 63-135.

1. Materiał (skóra, półskórek, kolor skóry, brak wzmianki z czego wykonana okładzina). Rodzaj tłoczenia (ręczne, ślepe, złożone, tłoczenia farbą, kolor).
1. Ukształtowanie grzbietu, Wymienione dekoracje i sposób ich wykonania, ilość zwięzów (naturalne, sztuczne), tytulatura sposób (sposób zamieszczenia)
2. Okładziny i ich motywy dekoracyjne (tłoczenia ręczne, złożone, wymienione narzędzia tj. radełko z którego wykonywano bordiury), odnotowane napisy widniejące na okładzinach wierzchnich.

---

²⁵⁰Miejsca, gdzie nie wszystkie pozycje w rozdziale posiadają adnotacje o takim charakterze oznaczono „*”

3. Rodzaj oprawy, np.: organiczna – grzbiet wolny, zwarty, wklejana, zaciągana (oporkowana), indywidualna, wydawnicza (nakładowa artystyczna, bibliofilska) współczesna, późniejsza.
4. * Sygnatura, dotyczy pracowni introligatorskiej (występuje w pozycjach od 92).
5. Opis bibliograficzny.
6. * Proweniencja (występuje jeśli pojawią się exlibrisy, adnotacje dedykacyjne).
7. Sygnatura biblioteczna lub własność prywatna (odnotowanie nazwiska) Nie posiada opisu naukowego.

Rozdział IV : *Lata 1901 – 1944*, obejmuje pozycje 136–198.

1. Materiał (skóra, pergamin, półskórek łączony z..., płótno, jedwab - tylko w poz. 155.
2. Ukształtowanie grzbietu, ilość zwięzów (czy sztuczne), jak ukształtowane i wypełnione pola pomiędzy zwięzami, tytułatura. Rodzaj tłoczenia.
3. Okładziny, technika dekoracyjna, kompozycja.
4. * Wyklejki, zdobienie brzegów kart.
5. Rodzaj oprawy: organiczna, zaciągana, wklejana (grzbiet wolny) oporkowana (indywidualna, nakładowa, wydawnicza) bibliofilska, artystyczna.
6. * Sygnatura pracowni, introligatora.
7. Opis bibliograficzny. (opis futerału w pozycji 198)
8. Proweniencja
9. Sygnatura biblioteczna lub własność prywatna. Nie posiada opisu naukowego.

Rozdział V: *Lata 1946 – 1986*, obejmuje pozycje 199 – 226.

1. Materiał (płótno, półskórek łączony z ..., skóra; kolor materiału)
2. Ukształtowanie grzbietu, dekoracje, ewentualne zwięzy, tytułatura. Tłoczenia i ich rodzaj.

3. Okładzina, technika dekoracyjna, kompozycja.
4. * Wyklejki. (pozycja 204 odnotowane pudło).
5. Rodzaj oprawy:
  - Oprawa organiczna z grzbietem wolnym, (oporkowana artystyczna) indywidualna, wydawnicza.
  - oprawa maszynowa (obwoluta i co na niej, czyim jest projektem).
6. * Sygnatura pracowni, intrologatora.
7. Opis bibliograficzny.
8. * Proweniencja.
9. Sygnatura biblioteczna lub własność prywatna (odnotowanie nazwiska). Nie ma opisu naukowego.

Różnice, wynikające z budowy opisu w kolejnych rozdziałach, wydają się logiczne. Każdy z nich dotyczy określonego przedziału czasowego, na przestrzeni którego technika wykonania, stosowane materiały i dekoracja występująca na oprawie zmieniały się pod wpływem prądów kulturowych i tendencji zdobniczych. Schemat, budowa opisu, przybierały zatem formę odpowiadającą elementom oprawy, charakterystycznym dla danego okresu. Opis zamieszczony pozycji katalogowych w rozdziale pierwszym i drugim zawiera informacje, których ustalenie bez odpowiedniego warsztatu naukowego jest niemożliwe. Schematy opisów pozwalają ponadto prześledzić różnice, wynikające ze zmian materiałowych, stosowanych technik dekoracyjnych i narzędzi, np. drewniana deska, pierwotnie stosowana na okładzinę, już niekiedy została zastąpiona okładzinami tekturowymi (dział *Stare druki*). W rozdziale trzecim nie wyszczególniono już guzów, a klamry na 73 opisane pozycje występują tylko trzykrotnie. Stopniowo dekoracja zaczynała wypełniać grzbiet okładki, co było uwarunkowane zmianami w pozycji przechowywania i rozmieszczania książek na półkach.

Istotnym brakiem było pominięcie podawania wymiarów okładki książkowej, podczas gdy formaty kodeksów na przestrzeni wieków były bardzo zróżnicowane. Rozmiar okładziny świadczy ponadto o liczbie i wielkości zdobień, jakie mogła pomieścić oprawa.

*Album Oprawy zabytkowe i artystyczne XII-XIX wieku w zbiorach Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk*²⁵¹ zawiera opis ponad 70 opraw, znajdujących się w zbiorach gdańskich²⁵². Zebrany materiał odnosi się do gromadzonych przez blisko czterysta lat zbiorów, ilustrujących nie tylko dorobek warsztatów gdańskich, ale i introligatorstwo innych miast europejskich. Uwarunkowania historyczne miasta oraz jego pozycja handlowa pozwalały na szeroki kontakt i podróże ludzi współuczestniczących w wymianie kulturowej. Książka, będąca częstym atrybutem podróży, odnalazła swoje miejsce i zadomowiła się w Gdańsku²⁵³.

W układzie chronologicznym, w wersji językowej polskiej i angielskim, zaprezentowano w albumie opisy opraw i ich fotografie, przy czym niektóre z opraw mają dodatkowe zdjęcie, eksponujące konkretny szczegół. Przyjęto następujący porządek dla opisów opraw:

- Fotografia.
- Typ oprawy, styl np.: Oprawa barokowa, koronkowa, srebrna itp.
- Wiek, czas powstania.
- Materiał, z którego wykonano okładkę, kolor.
- Technika dekoracyjna.
- Opis kompozycji dekoracyjnej, wyjaśnienie alegorii ilustrujących okładkę.
- Elementy uzupełniające oprawę.
- Miejsce wykonania oprawy, introligator.
- Sygnatura
- Wymiary oprawy
- *Informacja o pochodzeniu książki, czasem też księgozbiornicze do którego należała.

---

²⁵¹ E. OGONOWSKA: *Oprawy zabytkowe i artystyczne XII-XIX wieku w zbiorach Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk*. Gdańsk 1993.

²⁵² Występują opisy kilku jednakowo oprawnych książek w jednej pozycji albumowej.

²⁵³ Por. Z. NOWAK: *Po starą księgę sięgam ze wzruszeniem. Szkice z dziejów i kultury książki w Prusach Królewskich od XV do XVIII wieku*. Gdańsk 2008, ostatnio także M. KULECZKA: *Między sztuką a religią. Dramat i teatr protestancki w Prusach Królewskich (Gdańsk, Toruń, Elbląg, 1550-1650) na tle mieszczańskiej kultury materialnej i duchowej*. Kraków 2011

W opisach brak tytulatury dzieła chronionego przez oprawę. Całość kompozycji katalogu jest przejrzysta i czytelna, co daje możliwość swobodnego korzystania z katalogu i odszukania pożądaných informacji.

Katalog *Srebrne oprawy książkowe ze zbiorów w Polsce*²⁵⁴ był efektem wystawy opraw pokrytych blachą srebrną lub posrebrzaną, pochodzących z ponad 60 instytucji. W publikacji zaprezentowano ok. 50 opraw (znacznie mniej zawarto ich ilustracji), bez uwzględnienia okładek „dekorowanych tylko częściowo metalami, np. aplikacjami, okuciami, klamrami, a także odmiennych w formie całościowych opraw srebrnych na zwoje hebrajskie²⁵⁵. We wstępie Barbara Tuchołka-Włodarska omówiła sposoby montowania srebrnych opraw i tendencje dekoracyjne, poszerzając tym samym słabo opracowane zagadnienie działalności złotniczej w introligatorstwie. W katalogu przyjęto następujący, podzielony na pola, schemat opisu:

- Złotnik; imię i nazwisko, lata życia, ewentualne miejsca pobytu i pracy
- Data powstanie oprawy
- Miejsce
- Wymiary w mm
- Materiał i technika dekoracji, (np. repusowanie, odlewanie, grawerowanie, groszkowanie, złocenie)
- Znak złotniczy
- Opis oprawy, układ motywów, opisane postacie, sceny
- Stan prawy
- Zawartość woluminu
- Miejsce przechowywania, sygnatura biblioteczna. Czasem rozwinięta informacja gdzie i przez kogo została oprawa nabyta
- Dzieje oprawy, historia jej przechowywania, ewentualne przeróbki

---

²⁵⁴ *Srebrne oprawy książkowe ze zbiorów w Polsce*. Red. J. M. KRZEMIŃSKI, B. TUCHOŁKA-WŁODARSKA. Gdańsk 1996.

²⁵⁵ Tamże, s. 9.

- Literatura wykorzystanie do stworzenia opisu
- Imię i nazwisko autora opisu katalogowego

Katalog *Introligatorstwo warszawskie* powstał przy okazji wystawy poświęconej tej problematyce²⁵⁶, a także towarzyszącej jej sesji naukowej²⁵⁷. Obejmuje opisy opraw (wzbogacone o barwne ilustracje) z kilku wieków. Można wyróżnić następujące elementy opisu:

- Opis bibliograficzny.
- Materiał, z którego wykonano oprawę.
- Motyw dekoracyjny okładek i grzbietu.
- Pozostałe elementy: wykrojki, obcięta brzegów karty.
- Sygnatura.
-

Uzupełnienie katalogu stanowi materiał z sesji naukowej. Na ostatnich stronach opracowania zamieszczono fotografie opraw, którym również towarzyszyły skromne opisy.

Arkadiusz Wagner w artykule *Oprawy druków z księgozbioru Andrzeja Opalińskiego (1540-1593) w zbiorach Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*²⁵⁸ scharakteryzował dwa obiekty z tej kolekcji. Rozpoczynając od analizy formalno-stylistycznej, z opisem materiału wykorzystanego na okładki, autor przeszedł do analizy przestrzeni skórzanych okładek, na których widnieją motywy dekoracyjne. Analizował dekory, wraz z podaniem rozmiaru narzędzi, którymi wykonano zdobienie, następnie odniósł się do materiału porównawczego: pozostałych obiektów pochodzących z księgozbioru Opalińskiego. Przedstawił omawiane oprawy na tle polskiego i europejskiego introligatorstwa tamtego okresu. W dalszej części pracy podjął także próbę ustalenia miejsca i czasu powstania opraw. Przyjęty

---

²⁵⁶ *Introligatorstwo warszawskie*. Warszawa 2005.

²⁵⁷ Tamże.

²⁵⁸ A. WAGNER: *Oprawy druków z księgozbioru Andrzeja Opalińskiego (1540-1593) w zbiorach Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*. W: *Acta Universitatis Nicolai Copernici Bibliologia*. T. 5. Toruń 2006.

przez Wagnera opis opraw można odnieść do propozycji Birkenmajera²⁵⁹, czyli tworzenia monografii opraw. Artykuł Wagnera, zajmującego się warsztatem tegumentologa²⁶⁰, nie ma charakteru katalogu, jest jednak pracą omawiającą dawne oprawy, jakich powstało niewiele.

Najnowszą publikacją o charakterze katalogu książkowego jest *The Golden Age of Bookbindings in Cracow 1400-1600*. Jana Storma van Leeuwen²⁶¹. Publikacja o atrakcyjnej szacie graficznej, na kredowym papierze z pięknymi fotografiami i niekiedy przerysami obiektów, nie jest pozbawiona licznych błędów²⁶². Niderlandzki tegumentolog przygotował opis 60 obiektów, stosując następujący schemat:

- *Material and technique* – wyliczono materiały i technikę w jakiej wykonano oprawę: np. rodzaj skóry, deskę fazowaną, ilość zwięzów itp.
- *Decoration* – opis kompozycji dekoracyjnej oraz użytych do tłoczenia narzędzi.
- *Contents* – zawiera opis bibliograficzny
- *First owner/Former owner* – wymienia pierwszego właściciela lub w przypadku braku takiej informacji pole to jest pomijane.

O ile szata graficzna katalogu prezentuje się okazale, to sam opis obiektów wypada raczej skromnie. Szkoda, że nie wykorzystano szansy, aby lepiej zaprezentować polską tegumentologię na świecie (katalog jest anglojęzyczny), tym bardziej że prezentowane obiekty pochodzą, jak wspomina tytuł katalogu, ze złotego okresu Krakowskiego, a tym samym Polskiego introligatorstwa.

W ostatnich latach oprócz katalogów drukowanych opracowano również katalogi elektroniczne opraw. Jednym z nich jest baza *Piękne oprawy w zbiorach*

---

²⁵⁹ A. BIRKENMAJER: *W sprawie rejestracji...*, s. 114.

²⁶⁰ A. WAGNER: *Historyczno-artystyczny warsztat historyka książki w badaniach nad nowożytnym introligatorstwem*. W: *Bibliologia*. Red. D. KUŹMINA. Warszawa 2007, s. 109-119.

²⁶¹ J. S. VAN LEEUWEN: *The Golden Age of Bookbindings in Cracow 1400-1600*. Kraków 2011.

²⁶² Zob. recenzję A. WAGNER: *Jan Storm van Leeuwen, The Golden Age of Bookbindings in Cracow 1400-1600*, Kraków, Biblioteka Jagiellońska 2011. „Przegląd Biblioteczny”, R. 80, z. 4, 2012, s. 576-582.

księżnicy Łódzkiej²⁶³ wydany na płycie CD. Opisu opraw dokonał Arkadiusz Jabłoński, szczegółowo odnotowując detale każdego obiektu. Baza opisuje blisko 350 opraw

w podziale na oprawy introligatorskie i wydawnicze. Na bazę składają się również indeksy introligatorów, autorów i proveniencji z aktywnymi odsyłaczami przenoszącymi do wybranej pozycji w katalogu.

Zbiór *Piękne-Rzadkie-Cenne* druki zgromadzone przez Bibliotekę Uniwersytetu Warszawskiego wydano również na płytach CD²⁶⁴. Opracowanie ukazało się w trzech częściach, na trzech płytach i obejmuje druki z różnego okresu, ma charakter opisu druków, a oprawa jest tylko jednym z zaprezentowanych składników książki.

Przykładem strony WWW poświęconej oprawom książkowym był także materiał opracowany przez Bibliotekę Jagiellońską, dotyczący opraw gotyckich i renesansowych²⁶⁵, wzbogacony o ilustracje: zamieszczono 51 przykładów fotografii okładek. Strona niestety nie jest już dziś dostępna.

Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk opracowała Elektroniczną Bazę Opraw Zabytkowych dostępną *on-line*. W bazie zastosowano następujący porządek opisu katalogowego:

1. Numer katalogowy Biblioteki PTPN,
2. Dane bibliograficzne (autor dzieła, tytuł dzieła, miejsce i data jego wydania),
3. Kraj wykonania oprawy,
4. Miasto, w którym wykonano oprawę,
5. Autor / wykonawca oprawy,
6. Materiał oprawy,

---

²⁶³ *Piękne oprawy w zbiorach Księżnicy Łódzkiej* [CD-ROM]. Łódź, 2004.

²⁶⁴ *Piękne – Rzadkie – Cenne. Katalog wystawy, druki XVIII w.* [CD-ROM]. Oprac. H. MIECZKOWSKA [i in.]. Warszawa, 2003; *Piękne – rzadkie – cenne. Katalog wystawy, druki XVII w.* [CD-ROM]. Oprac. M. CUBRZYŃSKA-LEONARCZYK, K. Opalińska. Warszawa, 2005; *Piękne – rzadkie – cenne. Katalog wystawy, druki XV i XVI w.* [CD-ROM]. Oprac. M. CZAPNIK [i in.]. Warszawa, 2005.

²⁶⁵ Strona dostępna była pod adresem <http://www.oprawy.pl.eu.org/>. Podczas rozmowy telefonicznej z pracownicą Oddziału Starych Druków Biblioteki Jagiellońskiej usłyszałam, że strona dość radykalnie została usunięta i nie ma planów ponownego udostępnienia informacji o oprawach w takiej formie.

7. Data wykonania oprawy,
8. Proweniencje.

Dodatkowo bazę można przeszukiwać według różnych kryteriów, jak autorzy dzieł, tytuły, miejsca i daty wydania dzieł, kraje i miasta wykonania opraw, ich autorzy, materiały opraw i daty ich wykonania.

Baza jest niezwykle cennym źródłem informacji o oprawach introligatorskich. Co ważne, każdy opis zawiera komplet ilustracji: tj. fotografię okładziny przedniej; okładziny tylnej; grzbietu; brzegów bloku książkowego jeśli zawierają dekorację lub pisemną adnotację; przerysy tłoczeń oraz filigran zamieszczony na papierze. Fotografie uzupełnione są skalą centymetrową. Baza stanowi niezwykle cenne źródło informacji naukowej jak i kolekcjonerskiej o artystycznym rzemiośle introligatorskim.

Zawansowanie polskich placówek badawczych dalekie jest od stworzenia *Centralnego Rejestru Zabytkowych Artystycznych Opraw Książkowych zgromadzonych w polskich księżnicach*. Biblioteki polskie nie mają norm ani też wytycznych odnośnie do wykonywania prac opisujących oprawy. W artykule *Rejestracja i katalogowanie opraw książkowych. Wykorzystanie nowych narzędzi i technik komputerowych*²⁶⁶ przedstawiono jednak stan zaawansowania polskich instytucji w proces opisywania opraw.

Katalogowanie opraw na świecie – wybrane przykłady. Pierwszą z metod rejestracji opraw zabytkowych zaprezentował Konrad von Rabenau w katalogu *Deutsche Bucheinbände der Renaissance um Jakob Krause Hofbuchbinder des Kurfürsten August I. von Sachsen*. W pierwszej znajdują się opisy opraw, tom drugi zawiera barwne ilustracje opraw²⁶⁷. Zastosowano tam następujący porządek opisu katalogowego:

- Introligator/rok wykonania oprawy
- Tytuł dzieła (skrót), opis bibliograficzny druku.

---

²⁶⁶ A. BIAŁY. Dokument elektroniczny <http://www.ebib.info/2007/91/a.php?bialy>

²⁶⁷ Recenzja zob.: *Deutsche Bucheinbände der Renaissance um Jakob Krause Hofbuchbinder des Kurfürsten August I. von Sachsen*. K. RABENAU von, we współpracy z: S. ROTHE, A. WITTENBERG. Vol. 1-2. Brussel- Bruxelles. 1994, „Roczniki Biblioteczne” 1997, t. 41, z. 1-2, s. 185 - 188.

- Materiał, wymiary, technika dekoracyjna, liczba zwińzów, rodzaj kapitalki, zapięcia.

Wymienione i opisane narzędzia intrologatorskie:

- Plakieta
- Radełko
- Tłoki

Przy narzędziach odnotowano wymiary i ikonografię tłoczeń. Następnie opisywano przestrzeń artystyczna oprawy, niekiedy z oceną jej walorów. Kolejno wymieniona jest nazwa biblioteki, w której przechowywany jest obiekt. Na zakończenie opisu podano literaturę przedmiotu, odnosząca się do oprawy i druku.

Publikacja, jak w recenzji opisuje J. Tondel, może odgrywać ważną rolę dydaktyczną, zwłaszcza dla początkujących badaczy dawnej oprawy. W sposób przejrzysty wydrukowane zostały opisy katalogowe, natomiast dobrej jakości fotografie rejestrują niezwykle cenny materiał porównawczy do badań nad renesansowym intrologatorstwem artystycznym.

Drugą metodę opisu zastosowano w elektronicznej bazie danych, dostępna *online*, na stronie <http://www.bl.uk/catalogues/bookbindings/>, opracowanej przez bibliotekarzy British Library. Zasób bazy jest systematycznie powiększany o nowe opisy opraw. Zapisanie danych w postaci elektronicznej umożliwia bieżące katalogowanie oraz uzupełnienie katalogowych rekordów. Każdy z opisów stanowi rekord z odpowiednio uporządkowanymi polami zawierającymi informacje na temat oprawy. Opcja wyszukiwania zaawansowanego, zastosowana w bazie, pozwala na wyszukiwanie opraw według różnych kryteriów takich jak: materiał, czas postania, intrologator czy technika dekoracyjna.

Elektroniczna baza danych The British Library²⁶⁸ stanowi przykład wykorzystania nowoczesnych narzędzi dla odnotowania i prezentacji opraw książkowych. Kolekcja, jak określają zbiory Biblioteki Brytyjskiej twórcy bazy, stanowi

---

²⁶⁸<http://www.bl.uk/catalogues/bookbindings/>

dobrą podstawę prezentacji historii introligatorstwa. Istotnym elementem bazy są fotografie, ilustrujące opisane oprawy. Pierwotnie baza dostępna była jedynie w bibliotece, obecnie można z niej korzystać przez 24 godziny na dobę drogą internetową. Pod koniec 2010 roku odnotowano w bazie 6 391 obiektów. Przeszukiwanie bazy może odbywać się na kilka sposobów: jako proste i zaawansowane, przez galerię, prezentującą jednorazowo 50 losowo wybranych rekordów, których zmiana następuje poprzez reselekcję, a także za pomocą słów kluczowych, wyszukiwanie. Wyszukiwanie proste daje możliwość poszukiwań poprzez osiem kryteriów wyszukiwawczych, wraz z podanymi pełnymi listami możliwych haseł. Wyszukiwanie zaawansowane ma dziewięć metod wyszukiwawczych, tj. dodano wyszukiwanie poprzez wiek, w którym powstała oprawa. Rekordy opisanych opraw przybierają następujący układ:

1. Barwna fotografia
2. Sygnatura biblioteczna
3. Wykonanie oprawy:
  - Kraj
  - Czas powstania
  - Materiał pokrywający okładkę
  - Kolor
  - Technika dekoracyjna
  - Styl
  - Brzegi kart
  - Introligator
  - Znak własnościowy
  - Autora [dzieła pisanego]
  - Tytułu [dzieła wykonanego]
  - Miejsce wydania
  - Data wydania
  - Notatka [zawiera informacje naukowo-historyczne]

Zaletami bazy jest jej dostępność i wiele możliwości jej przeszukiwania, a także bardzo dobra jakość zdjęć, pozwalających na dokładną i szczegółową ocenę oprawy, oraz możliwość jednoczesnego otworzenie kilku rekordów w celu wzajemnego porównania poszczególnych opraw, technik zdobniczych itp. Opcja powiększenia fotografii pozwala dostrzec drobne elementy dekoracji. Galeria stanowi ciekawe źródło inspiracji dla osób szukających wzorów i motywów zdobniczych. W rekordach jednak nie zamieszczono wymiarów opraw, jedynie skalę na fotografii z oprawą, co jednak nie stanowi to pełnej informacji o formacie dzieła. Być może wynika to z różnych jednostek miary przyjętych i stosowanych w różnych krajach (na linijce zaznaczono podwójną skalę w milimetrach i calach).

Zaprezentowane przykładowe opisy, choć powinny przekazywać informacje dotyczące oprawy, były tworzone w różnych okolicznościach i z różnym przeznaczeniem. Podano je w układzie chronologicznym, według daty opracowania publikacji²⁶⁹. Dzięki temu łatwiej zaobserwować, jakim zmianom ulegał sposób przedstawienia informacji, jak stawał się obszerniejszy i pełniejszy. Katalog *Oprawy polskie* prezentuje oprawy z najszerzego zasięgu chronologicznego. Powstawał na potrzeby wystawy, ale pod patronatem Biblioteki Narodowej, stąd dostosowywano opisy do czasu powstania oprawy, uwzględniając zmienne cechy materiałowe i dekoracyjne sztuki introligatorskiej. Okładki z XIX i XX wieku nie mają już tak bogatych w detale opisów, gdyż same nie wykazywały ich tak wiele. Mimo swych artystycznych cech, w dużej mierze są uboższe od okładek XVI - XVIII wieku.

Analizując budowę i porządek opisu, dostrzec można różnice w sposobie wyrażenia. Początkowo opis był zwarty, przedstawiony w ciągu wiersza, natomiast w katalogach: *Srebrne oprawy książkowe ze zbiorów w Polsce* i *The British Library* wydzielono pola na dane konkretne informacje. Birkenmajer proponował tworzenie monografii dla danej oprawy. Pamiętać należy, że opisy dotyczą opraw artystycznych lub zabytkowych. Ustalanie introligatora czy miejsca powstania okładki wymagało niejednokrotnie szczegółowych poszukiwań, porównań oraz

---

²⁶⁹W pracy nie uwzględniono katalogów: *Katalog Wystawy Introligatorskiej*. Warszawa 1897 oraz wymienianego przez Bukowską *Pięć wieków drukarstwa warszawskiego*. Oprac. M. RULIKOWSKI. Warszawa 1922 oraz *Wystawa książki urządzona staraniem TMK w Krakowie w sali raclawickiej Muzeum Narodowego* czerwiec-lipiec 1925. Kraków 1925, nie zawierających opisów opraw.

analiz. Uwzględnienie historii przechowywania czy innych dziejowych informacji w opisie nasuwa pytanie o granice opisów. Odpowiedzią może być oddanie całości zagadnień związanych z okładką i względy praktyczne: miejsce w katalogu. Zaletą katalogów elektronicznych jest ich charakter: często są bazami danych, w których obszerność opisu oprawy nie ma takiego znaczenia, jak w przypadku publikowanych albumów.

Bibliografia

- [1] BAJOR A.: *Polska Bibliografia Bibliologiczna jako źródło do dziejów książki i biblioteki jasnogórskiej*. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”. 2011, T. 9.
- [2] BANIA Z., KOBIELUS S.: *Jasna Góra..* Warszawa 1983.
- [3] BARTH R.: *Die Bibliothek als Gesamtkunstwerk in Barok*. 5000 Jahre Bibliotheken, Bern 1996.
- [4] *Bibliotekarstwo*. Pod red. A. Tokarskiej. Warszawa SBP 2013.
- [5] BIEŃKOWSKA B.: *Biblioteka OO. Paulinów w Leśnej (1727–1864)*. „Studia Claromontana” 1988, 9,
- [6] BIEŃKOWSKA B.: *Książka na przestrzeni dziejów*. 2005.
- [7] BIRKENMAJER A.: *Ocena oprawy Psalterz Floriańskiego*. [w:] *Psalterz Floriański. Łacińsko-polsko-niemiecki rękopis Biblioteki Narodowej w Warszawie*. Lwów 1939.
- [8] BIRKENMAJER A.: *W sprawie rejestracji i katalogowania opraw zabytkowych*. [w:] *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław 1951.
- [9] BOGUCKA B.: *Bona Sforza*. Wrocław 2009.
- [10] BOBROWSKI K, RATAJCZYK E.: *Biblioteka klasztoru cystersów w Henrykowie*. [w:] *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej*, Poznań 200.
- [11] BOND J.: *Manual of Fumigation for Insect Control*. „FAO Paper” 1984, 54.
- [12] BOROWY W.: *Wspomnienie*. [w:] *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierz Piekarskiego*. Wrocław 1951.
- [13] BUKOWSKA E.: *Dzieje introligatorstwa polskiego XIX-XX wieku. Stan badań*. „Roczniki Biblioteczne” 1997, z. 1-2.
- [14] CHMIEL A.: *Źródła do historii sztuki i cywilizacji w Polsce*. T. 1, Kraków 1911.
- [15] CHOJECKA E.: *Ilustracja Polskiej książki drukowanej*. Warszawa 1980.
- [16] CHOJECKA E.: *Stan badań nad historią sztuki książkowej w Polsce. Uwagi o metodzie badawczej*. „Studia o książce”, 1982, T. XII.
- [17] CHWALEWIK E.: *Zbiory polskie*. T. 1–2, Warszawa 1926–1927.

- [18] CUMBRZYŃSKA-LEONARCZYK M.: *Polskie superexlibrisy XVI-XVIII wieku. Centuria druga*. Warszawa 2001.
- [19] *Cymelia ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Rękopisy, stare druki*. Toruń 1995.
- [20] CZACHOROWSKA I.: *Książka w rękach klarysek śląskich*. „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1966, T. 21.
- [21] CZACHAROWSKI A.: *Losy biblioteki i archiwum klasztoru mogileńskiego*. „Zapiski Historyczne” 1976, T. XLI.
- [22] DŁUGOSZ J.: *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis. “Opera Omnia”*. Kraków 1864. T. 3.
- [23] DOBRZYCKI J.: *Zarys dziejów introligatorstwa w Krakowie 1568-1968*. Kraków 1968.
- [24] DREWNIEWSKA – IDZIAK B., W. SOBUCKI: *Hiszpańsko-czeski system dezynfekcji tlenkiem etylenu*. „Notes Konserwatorski” 1999, 3.
- [25] *Encyklopedia wiedzy o książce*. Red. A. Birkenmajer. Wrocław 1971.
- [26] FISCHER M.: *Bibliotheken in südwestdeutsche Paulinerklöster des 17. und 18. Jahrhunderts*. Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens. „Berliner Historische Studien” 2000, 32.
- [27] GOŁASZEWSKA M.: *Zarys estetyki. Problematyka, metody, teorie*. Warszawa 1986.
- [28] GĘBAROWICZ M.: *Na śladach bibliotek królewskich*. „Roczniki Biblioteczne” 1979, z. 1-2.
- [29] GRZEBIEŃ L.: *Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku*. Lublin 1975.
- [30] GRZEBIEŃ L.: *Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku*. Kraków 2013.
- [31] GRZEBIEŃ L.: *Biblioteki kościelne w Polsce*. [w:] *Encyklopedia Katolicka*, T. 2, Lublin 1976, kol. 5.
- [32] GWIOŹDZIK J.: *Biblioteka panien benedyktynek łacińskich we Lwowie (XVI-XVIII wiek)*. Katowice 2001.

- [33] HOFEN H., K. de GRAFF, W.G. ROELOW: *Badania wpływu tlenu etylenu i promieniowania gamma na starzenie papieru*. „Notes Konserwatorski” 2001, 5.
- [34] JANIĄK M., BEDNARSKA-RUSZAJOWA K.: *Archiwa i biblioteki kościelne w publikacjach polskich. Bibliografia*. „Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 1997, 1/2.
- [35] JAROSŁAWIECKA-GĄSIOROWSKA M., WIERZBICKI M.: *Oprawy artystyczne XII-XVIII w. w zbiorach Czartoryskich w Krakowie*. Kraków 1952.
- [36] JAROSŁAWIECKA-GĄSIOROWSKA M.: *Stan badań i próba dziejów oprawy artystycznej w Polsce*. „Prace Komisji Historii Sztuki PAU” IX, 1948.
- [37] KACZMARCZYK K.: *Księgi przyjąć do prawa miejskiego w Krakowie 1392-1506. Libri iuris civilis Cracoviensis 1392-1506*. Kraków 1913.
- [38] KAWECKA-GRYCHOWA A.: *Z dziejów polskiej książki w okresie Renesansu*. Wrocław 1975.
- [39] KAWECKA-GRYCHOWA A.: *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*. Wrocław i in. 1988.
- [40] KIEŁBICKA A., WOJAS Z.: *Księgi przyjąć do prawa miejskiego w Krakowie 1507-1572*. Kraków 1993.
- [41] KIEŁBICKA A., WOJAS Z.: *Księgi przyjąć do prawa miejskiego w Krakowie 1573-1611*. Kraków 1994.
- [42] KOMORNICKI S.: *Zabytkowe oprawy średniowieczne. Zbiór Muzeum XX Czartoryskich w Krakowie*. „Exlibris” 1925, z. 7.
- [43] KOWALSKA-URBANKOWA Z., ZBUDNIEWEK J.: *Katalog rękopisów Biblioteki Paulinów w Krakowie na Skalce*. „Studia Claromontana” 1987, 8.
- [44] KRYNICKA M.: *Elementy figuralne dekoracji polskich opraw książkowych i ich związek z grafiką w pierwszym trzydziestoleciu XVI wieku*. [w:] *Dawna książka i kultura: materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*. Red. S. Grzeszczuk i A. Kawicka- Grychowa. Wrocław i in. 1975.
- [45] KRYNICKA M.: *Oprawy Introligatora monogramisty J. L. w zbiorach Biblioteki Czartoryskich*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” T. IX, 1967.
- [46] KRYNICKA M.: *Oprawy książkowe z herbami ostatnich Jagiellonów w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” T. XII, 1980.

- [47] KUNA H.: *Z dziejów biblioteki klasztoru OO. Cystersów w Mogile od jej założenia do początku XVIII wieku.* „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny” WSP Kraków 1984, z. 2..
- [48] *Książkowe znaki własnościowe XV-XVIII wieku: katalog wystawy ze zbiorów Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk.* [katalog Helena Dzienis, wstęp Zbigniew Nowak] Malbork 1998.
- [49] LAUCEVIČIUS E.: *XV – XVIII a. knygu įrišmai Lietuvos bibliotekose.* Vilnius, 1976.
- [50] LELEWEL J.: *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, T. 1, Wilno 1823-1826.
- [51] LEEUWEN J.S. van: *The Golden Age of Bookbindings in Cracow 1400-1600.* Kraków 2011.
- [52] LEWICKA-KAMIŃSKA A.: *Renesansowy księgozbiór Mikołaja Czepla w Bibliotece Jagiellońskiej.* [w:] *Książka w dawnej kulturze polskiej* . Wrocław 1956.
- [53] LEWICKA-KAMIŃSKA A.: *Z dziejów introligatorstwa wrocławskiego.* „Przegląd Biblioteczny” 1959.
- [54] LEWICKA-KAMIŃSKA A.: *Dorobek naukowy A. Birkenmajera w badaniach nad starymi drukami i oprawą książki zabytkowej.* „Roczniki Biblioteczne” R. XII, 1968, z.1-4.
- [55] LEWICKA-KAMIŃSKA A.: *Rzut oka na rozwój oprawy książkowej w Krakowie.* „Roczniki Biblioteczne” 1972, z. 1-2.
- [56] LEWICKA-KAMIŃSKA A.: *Walenty z Pilzna, introligator krakowski XV wieku.* „Roczniki Biblioteczne” R. XVIII, 1974, z. ½.
- [57] LEWICKA-KAMIŃSKA A.: *Dzieje oprawy książkowej w Polsce. Stan Badań, problematyka i postulaty,* [w:] *Dawna książka i kultura: materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce.* Red. S. Grzeszczuk i A. Kawicka- Gryczowa. Wrocław i in. 1975.
- [58] LEWICKA-KAMIŃSKA A.: *Piotr Postawa – introligator krakowski na przełomie XV i XVI wieku.* „Roczniki Biblioteczne” R. XX, 1976, z. 1-2.
- [59] LEWICKA-KAMIŃSKA A.: *Z dziejów średniowiecznej oprawy książkowej na Śląsku.* „Roczniki Biblioteczne” 1977, z. 1-2.
- [60] LEWICKA-KAMIŃSKA A.: *Stanisław, introligator krakowski z 1 połowy XVI w.* „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej „ R. XXX, nr ½, 1980.
- [61] LIBROWSKI S.: *Archiwum Kościoła katolickiego w Polsce.* [w:] *Encyklopedia Katolicka* T. 1, Lublin 1973, kol. 87.
- [62] LOESBURG W.: *Alte Bibliotheken in Europa.* Leipzig 1974.

- [63] ŁUNIEWSKI J.: *Biblioteki Paulińskie polskiej prowincji w okresie kasaty zakonów*. [w:] *Wspólnota pamięci. Studia z dziejów kultury ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. Katowice 2006.
- [64] J. ŁUNIEWSKI: *Zabytkowy księgozbiór biblioteki jasnogórskiej: analiza bibliologiczna i konserwatorska*. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem Prof. Leonarda Ogiermana. Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej, Uniwersytet Śląski w Katowicach, w 2003 r.
- [65] MAGDZIK S.: *Introligatorstwo przemysłowe*. Warszawa 1992.
- [66] MAGDZIK S.: *Ćwiczenia laboratoryjne z technologii introligatorstwa przemysłowego*. Warszawa 2001.
- [67] *Mały słownik encyklopedyczny*. Pod. red. A. KAWECKA-GRYCZOWA, J. TRZNADLOWSKI. Wrocław 1986.
- [68] MARSZALSKA J. M.: *Katalog inkunabułów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Tarnowie*. Tarnów 1997.
- [69] MURAWIEC W.F.: *Reforma potrydencka Zakonu Braci Mniejszych w Polsce*. Kalwaria Zebrzydowska 1990.
- [70] NIERZWICKI K.: *Biblioteki kartuzji kaszubskiej oraz konwentów filialnych w Berezie Kartuskiej i Gildach*. Pelplin 2001.
- [71] NIR R.: *Rękopisy liturgiczne Biblioteki PP. Benedyktynów w Staniątkach*. „Częstochowskie Studia Teologiczne” 1976. T. 4.
- [72] NIR R.: *Rękopisy liturgiczne PP. Norbertanów w Imbramowicach*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 1976, R. 29.
- [73] NIR R.: *Informator o archiwach, bibliotekach i zbiorach kościelnych w Polsce*. „Chrześcijanin w Świecie” 1977, nr 54.
- [74] NIR R.: *Informator o bibliotekach kościelnych w Polsce*. „Chrześcijanin w Świecie” 1977, nr 56-57.
- [75] NOWAK Z.: *Sesja popularnonaukowa. Artystyczna oprawa książki dawnej i nowej*. „Rocznik Gdański” 1983. T. 43, nr 1.
- [76] L. OGIERMAN: *Uruchomienie komory dezynfekcyjnej z utylizatorem w Bibliotece Śląskiej w Katowicach*. „Notes Konserwatorski” 1999.

- [77] OGIERMAN L.: *Konserwatorska ochrona zabytkowego zbioru bibliotecznego Zakonu Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie*. Katowice 2001.
- [78] OGIERMAN L.: *Drukarze i nakładcy jasnogórskich inkunabułów*. Katowice 2005.
- [79] OGIERMAN L.: *Konserwacja zabytkowego materiały bibliotecznego krakowskich paulinów na Skalce*. Katowice 2005.
- [80] OGIERMAN L.: *Dokumentacja do prac konserwatorskich zrealizowanych w starodrukach z Biblioteki O.O. Paulinów w Krakowie na Skalce*. Katowice 2005.
- [81] OGIERMAN L.: J.T. NOWAK: *Zespół Muzealno-Biblioteczny Ojców Paulinów w Krakowie na Skalce*. Kraków 2006.
- [82] OGIERMAN L.: *Biblioteki kościelne i klasztorne w Polsce*, Katowice 2009.
- [83] *Oprawy polskie*. Wystawa zorganizowana przez Bibliotekę Narodową i Oddział Warszawski Towarzystwa Przyjaciół Książki, listopad-grudzień 1987, Warszawa - Pałac Krasińskich. Red. A. Żółtowski. Warszawa 1987.
- [84] PABIN W. A.: *Bibliografia piśmiennictwa o polskich bibliotekach kościelnych za lata 1901-1965*. „*Studia Theologica Varsaviensia*” 1970, R. 8 nr 2.
- [85] PACZYŃSKA M.: *Przegląd polskich badań oprowoznawczych*. „*Acta Universitatis Lodziensis; folia librorum*” 1997, nr 7.
- [86] PASIERB J. S., SAMEK J.: *Skarby Jasnej Góry*. Wyd. 5. Warszawa 1997.
- [87] PIDŁYPCZAK-MAJEROWICZ M.: *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII-XVIII wieku*. Bibliotekoznawstwo, AUW, Wrocław 1996. T. 20.
- [88] PIEKARSKI K.: *Polskie superexlibrisy od XV do XVIII wieku*. Kraków 1929.
- [89] PIEKARSKI K.: *Książka w Polsce w XV I XVI wieku* [w:] *Kultura staropolska*. Kraków 1931.
- [90] PIETRAS L.: *Biblioteka Jasnogórska w XVII-XVIII wieku*. „*Studia Claromontana*” 1985, T.6.
- [91] PIWOWARCZYK E.: *Zasoby archiwum i biblioteki OO. Paulinów w Krakowie na Skalce – wybrane przykłady z okresu średniowiecza*. [w:] *Skarby krakowskich klasztorów. Zbiory OO. Paulinów*. Kraków 2003.
- [92] PLASSMANN E.: *Eine Exkursion zu Barockbibliotheken in Bayern*. „*Bibliothek Forschung und Praxis*” 1998, 22.

- [93] PRZYBYSZEWSKI B.: *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu. Z archiwaliów kapitulnych i kurialnych krakowskich 1536-1538*. Kraków 1989, T. XII, cz. 1.
- [94] PRZYBYSZEWSKI B.: *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu. Z archiwaliów kapitulnych i kurialnych krakowskich 1539-1541*. Kraków 1991, T. XII, cz. 2.
- [95] PRZYBYSZEWSKI B.: *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu. Z archiwaliów kapitulnych i kurialnych krakowskich 1542-1545*. Kraków 1997, T. XII, cz. 3.
- [96] PRZYBYSZEWSKI B.: *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu. Artyści i rzemieślnicy krakowscy w latach 1526- 1535*. Kraków 1985, T. XI cz. 4.
- [97] RAMS D.: *Wpływ warunków przechowywania na trwałość materiału bibliotecznego*. „Roczniki Biblioteki Narodowej” 1993, 29.
- [98] RAUBEN K. von.: *Deutsche Bucheinbände der Renaissance um Jakob Krause, Hofbuchbinder des Kurfürsten August I. von Sachsen*. Berlin 1994.
- [99] RÓŻYCKI E.: *Oprawy ksiąg archiwalnych źródłem do historii bibliofilstwa*. „Roczniki Biblioteczne” R. 22, 1978, z. 3-4.
- [100] RÓŻYCKI E.: *Książka drukowana we Lwowie w XVI-XVIII w. : stan i perspektywy badań* „Studia o Książce” 1988, T. 17.
- [101] RÓŻYCKI E.: *Stanisław Parwus starszy, introligator lwowski XVI wieku*. „Roczniki Biblioteczne” R. 51, 2007.
- [102] RYBANDT S.: *Oprawy nacinane introligatorni cysterskiej w Rudach*. „Roczniki Biblioteczne” R. 21, 1977, z. 3-4.
- [103] SAMEK J., ZBUDNIEWEK J.: *Klejnoty Jasnej Góry*. Warszawa 1982.
- [104] SARBAK G.: *Das Buch und Bibliothekwesen der Pauliner im Mittelalter. Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens*. „Berliner Historische Studien” 2000, 32.
- [105] SCHUNKE I.: *Krakauer Frührenaissanceeinbände*, „Gutenberg Jahrbuch” 1973, s. 429-435.
- [106] SCHUNKE I.: *Einführung in die Einbandbestimmung*. Dresden 1978.
- [107] SEMKOWICZ A.: *Introligatorstwo. Z krótkim zarysem historii opraw*. Kraków 1948.
- [108] SEMKOWICZ W.: *Paleografia łacińska*. Kraków 2002, wyd. II poprawione.
- [109] *Słownik pracowników książki polskiej*. PWN, Warszawa-Łódź 1972.
- [110] *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement*. PWN, Warszawa-Łódź 1986.

- [111] *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement II*, Wydaw. SBP, Warszawa 2000.
- [112] *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement III*, Wydaw. SBP, Warszawa 2010.
- [113] STACHOWSKA-MUSIAŁ E.: *Ochrona narodowego dziedzictwa piśmienniczego w realiach polskich bibliotek*. [w:] *Dziedzictwo kulturowe. Zbiory biblioteczne i nowe technologie ich ochrony*. SBP Propozycje i Materiały 70. Warszawa 2006.
- [114] SZAFRANIEC S.: *Konwent Paulinów Jasnogórskich 1382-1864*. Rzym 1966.
- [115] SZWEJKOWSKA H.: *Książka drukowana XV-XVIII wieku. Zarys historyczny*. Wyd. III popr. Wrocław-Warszawa 1980.
- [116] ŚWIDZIŃSKI S.: *Sprawozdanie z prac porządkowych w Archiwum Klasztoru OO. Paulinów na Skatce w Krakowie (1957-1959)*. "Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne" 1961, 2.
- [117] TONDEL. J.: *Inkunabuły w zbiorach Bibliotek Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie*. Pelplin 2007.
- [118] TONDEL. J.: *Srebrna Biblioteka księcia Albrechta Pruskiego i jego żony Anny Marii*. Warszawa 1994.
- [119] WAGNER A.: *Oprawy druków z księgozbioru Andrzeja Opalińskiego (1540-1593) zbiorach Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Bibliologia V, Nauki Humanistyczno-Społeczne”, z. 376, Toruń 2006.
- [120] WAGNER A.: *Historyczno-artystyczny warsztat historyka książki w badaniach nad nowożytnym introligatorstwem*, [w:] *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2007.
- [121] WAGNER A.: *Oprawy ksiąg Andrzeja Opalińskiego* [w:] *Księgozbiór wielkopolskiego magnata. Andrzej Opaliński (1540-1593)*. Tom studiów pod redakcją A. Wagnera, Seria Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk – Księgozbiory staropolskie, Poznań 2011.
- [122] WAGNER A.: *Nieznana oprawa dla Jana Łaskiego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu. Przyczynek do badań nad italianizmem w introligatorstwie polskim XVI wieku*, „Biblioteka”, nr 16 (25), 2012.
- [123] WAGNER A.: *Poznańskie radetko jagiellońskie z lat czterdziestych XVI wieku. Problem treści ideowo-politycznych i wzorów ikonograficznych*, „Roczniki Biblioteczne”, R. LVI, 2012.

- [124] WAGNER A.: *Jan Storm van Leeuwen, The Golden Age of Bookbindings in Cracow 1400-1600*, Kraków, Biblioteka Jagiellońska 2011, ISBN 978-83-62994-68-7; s. 166, tabl. kol. 60, indeks nazwisk, wybór bibliografii, „Przegląd Biblioteczny”, R. 80, z. 4, 2012, s. 576-582. -RECENZJA-
- [125] WAGNER A.: *Introligatorstwo poznańskie XVI wieku jako historyczno-artystyczna terra incognita*. [w:] *Sztuka w Wielkopolsce*, red. M. Błaszczński, B. Górecka, M. Górecki, A. Paradowska, Poznań 2013.
- [126] WASILEWSKA J.: *Oprawy inkunabułów w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej KUL*. [w:] *Książka a Lublin*. Lublin 2004.
- [127] WOJTCZAK M.: *Kryteria wyboru i specyfikacja najcenniejszych zabytków bibliotecznych – uwagi konserwatora zabytków*. [w:] *Dziedzictwo kulturowe. Zbiory biblioteczne i nowe technologie ich ochrony*. SBP Propozycje i Materiały 70. Warszawa 2006, s. 163-169. Kraków 2011.
- [128] WYCZAWSKI H.E.: *Biblioteki parafialne w diecezji krakowskiej u schyłku XVI wieku*. „Polonia Sacrae” 1953, 6.
- [129] WYDRA W.: *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*. Poznań 2002.
- [130] ZAHAJKIEWICZ M. T.: *Zbiory kościelne, wartości znane i nieznane*. 2000, 73.
- [131] ZAREWICZ L.: *Skatka z kościołem ŚŚ. Michała i Stanisława w Krakowie*. [w:] J. Czech: *Kalendarz krakowski na rok 1889*. Kraków 1889.
- [132] ZAWADZKA K.: *Biblioteka klasztoru Dominikanów we Wrocławiu (1226–1810)*. [w:] *Studia nad historią Dominikanów w Polsce 1222–1972*. Pod red. J. KŁOCZOWSKIEGO, T. 2, Warszawa 1975.
- [133] ŻMUDA R.: *Bibliografia piśmiennictwa o polskich bibliotekach kościelnych za lata 1966–1979*. „Studia Theologica Varsaviensia” 1981.
- [134] ŻMUDA R.: *Bibliografia piśmiennictwa o polskich bibliotekach kościelnych za lata 1980–1990*. „Saeculum Christianum” 2001.
- [135] ŻMUDA R.: *Bibliografia piśmiennictwa o polskich bibliotekach kościelnych za lata 1991–2000*. „Saeculum Christianum” 2004.
- [136] ŻMUDA R.: *Bibliografia piśmiennictwa o polskich bibliotekach kościelnych za lata 2006–2010*. „Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2014, nr 1.
- [137] ŻURKOWA R.: *Księgarstwo krakowskie w pierwszej połowie XVII wieku*. Kraków 1992.

Źródła

AJG - Archiwum Jasnej Góry

- [1] AJG nr 767: *Catalogus librorum Conventus Clari Montis Anno Domini 1614.*
- [2] AJG nr 34: *Regestrum expensarum Conventus Clari Montis [...] ab 1641*, s. 75, 84, poz. 2.
- [3] AJG nr 741: *Juxta possibilitatem Conventuum augeant Bibliothecas Pater Priores*, s. 580.
- [4] AJG 745 s. 249: [...] *pictorem natione italum, conductum principaliter ad pingendum Novam Bibliothecam.* Prawdopodobnie był to Giuseppe Carlo
- [5] AJG nr: 162; 163; 164; 165; 166; 167; 168; 169; 170; 171; 172; 173; 174; 175; 176; 177; 178

ASK – Archiwum w Krakowie na Skalce

- [6] ASK 9: *Liber rerum variarum scitu dignorum et memorabilium Conventus Rupellani ad Cracoviam fratrum ordinis S. Pauli Primi Eremitae . Anno Domini 1658.*
- [7] ASK 169: *Regestrum argenti, vexillorum, librorum, candelabrum*
- [8] ASK, 169, s. 93-98: ASK 200, s. 356

Bazy opraw książkowych on-line

- [1] Baza opraw zabytkowych Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk
www.biblioteka.ptpn.poznan.pl
- [2] Baza opraw książkowych Biblioteki Brytyjskiej. The British Library Database of Bookbinding www.bl.uk/catalogues/bookbindings

Katalogi opraw książkowych na nośnikach CD

- [1] *Piękne – Rzadkie – Cenne. Katalog wystawy, druki XVIII w.* [CD-ROM]. Oprac. H. MIECZKOWSKA [i in.]. Warszawa, 2003.

- [2] *Piękne – rzadkie – cenne. Katalog wystawy, druki XVII w.* [CD-ROM]. Oprac. M. CUBRZYŃSKA-LEONARCZYK, K. OPALIŃSKA. Warszawa, 2005;
- [3] *Piękne – rzadkie – cenne. Katalog wystawy, druki XV i XVI w.* [CD-ROM]. Oprac. M. CZAPNIK [i in.]. Warszawa, 2005.
- [4] *Piękne oprawy w zbiorach Książnicy Łódzkiej* [CD-ROM]. Łódź, 2004.

Wykaz rysunków - ilustracji

- Rys. 1. Blok książkowy szyty na podwójne zwięzy
- Rys. 2. Pergaminowe zwięzy obszywane podwójnym ścięciem i mocowane drewnianym klinem. Widok w od strony okładziny przedniej i tylnej
- Rys. 3. Widoczny na grzbiecie ściąg po szyciu dzierganki w kolorze białoczerwonym na oprawie obiektu, nr inw. 380
- Rys. 4. Opracowanie krawędzi deski okładziny przedniej. nr inw. 3047.
- Rys. 5. Widoczne wcięcia przygotowane w celu zamontowania zapinek na okładzinie tylnej, nr inw. 330
- Rys. 6. Makulatura okładkowa. Oprawa XVI wiek
- Rys. 7. Przetarcia skóry na uwypuklonych zwięzyach, nr inw. 28
- Rys. 8. Obiekt z zachowanymi zapinkami. Oprawa XVI wiek
- Rys. 9. Cyzelowane i barwione brzegi bloku książkowego. Oprawa XVI wiek
- Rys. 10. Schemat kompozycji dekoracji opraw średniowiecznych
- Rys. 11. Schemat kompozycyjny dekoracji opraw inkunabułowych
- Rys. 12. Przykłady schematów kompozycji opraw z dekoracją radełkową
- Rys. 13. Układ kompozycyjny okładki tylnej obiektu z XVI wieku. BJ, nr. inw. 7079
- Rys. 14. Układ kompozycyjny okładki przedniej obiektu z XVI wieku, BJ, nr. inw. 558
- Rys. 15. Układ kompozycyjny okładki przedniej obiektu z XVI wieku, BJ, nr. inw. 128
- Rys. 16. Pomieszczenie Biblioteki Skalecznej. Widok przed renowacją. Zdjęcie z dokumentacji konserwatorskiej
- Rys. 17. Rekonstrukcja wejścia do sali bibliotecznej. Zdjęcie z dokumentacji konserwatorskiej
- Rys. 18. Fragment sali bibliotecznej po renowacji. Zdjęcie z dokumentacji konserwatorskiej
- Rys. 19. Zbliżenie na dekorację kartuszoną i futerały. Zdjęcie z dokumentacji konserwatorskiej
- Rys. 20. Futerały. Stan po renowacji
- Rys. 21. Drzeworyt z *Decretales* [...] z oficyny T. Kervera. Paryż 1511
- Rys. 22. *Rationale divinorum officiorum* Wilhelma Duranta po konserwatorskiej renowacji. Zdjęcie z dokumentacji konserwatorskiej
- Rys. 23. Antoni Florentyńczyk *Summa theologica*, stan po konserwatorskiej renowacji. Zdjęcie z dokumentacji konserwatorskiej
- Rys. 24. *Decretales* papieża Grzegorza IX, stan po konserwatorskiej renowacji. Zdjęcie z dokumentacji konserwatorskiej
- Rys. 25. *Missale Romanum*, Luca Antonio Giunta, Wenecja 1519, stan po konserwatorskiej renowacji. Zdjęcie z dokumentacji konserwatorskiej
- Rys. 26. Superekslibris w zwierciadle XVI-wiecznej oprawy.

- Nr. inw. 7079 Inicjały PB i tarcza herbowa, z natłoczonym tłokiem porządkowym *F*.
- Rys. 27. Superekslibris w zwierciadle oprawy z oprawy datowanej na rok 1559. Nr inw. 7436.
- Rys. 28. Mapa oficyn drukarskich i warsztatów introligatorskich w obrębie miasta Krakowa w XVI wieku
- Rys. 29. Okładka przednia obiektu nr inw. 71
- Rys. 30. Okładka tylna obiektu nr inw. 71
- Rys. 31. Okładka przednia obiektu nr inw. 128
- Rys. 32. Okładka tylna obiektu nr inw. 128
- Rys. 33. Okładka przednia obiektu nr inw. 573
- Rys. 34. Okładka tylna obiektu nr inw. 573
- Rys. 35. Okładka przednia obiektu nr inw. 1165
- Rys. 36. Okładka tylna obiektu nr inw. 1165
- Rys. 37. Okładka przednia obiektu nr inw. 1234
- Rys. 38. Okładka tylna obiektu nr inw. 1234
- Rys. 39. Okładka przednia obiektu nr inw. 1236
- Rys. 40. Okładka tylna obiektu nr inw. 1236
- Rys. 41. Okładka przednia obiektu nr inw. 2569
- Rys. 42. Okładka tylna obiektu nr inw. 2569
- Rys. 43. Okładka przednia obiektu nr inw. 5357
- Rys. 44. Okładka tylna obiektu nr inw. 5357
- Rys. 45. Okładka przednia obiektu nr inw. 7439
- Rys. 46. Okładka tylna obiektu nr inw. 7439
- Rys. 47. Okładka przednia obiektu nr inw. 7841
- Rys. 48. Okładka tylna obiektu nr inw. 7841
- Rys. 49. Okładka przednia obiektu nr inw. 7854
- Rys. 50. Okładka tylna obiektu nr inw. 7854
- Rys. 51. Okładka przednia obiektu nr inw. 7856
- Rys. 52. Okładka tylna obiektu nr inw. 7856

Streszczenie

Agnieszka Biały

*Szesnastowieczne oprawy z krakowskiej szkoły introligatorskiej
na przykładzie kolekcji z Biblioteki Jasnogórskiej – wybrane problemy*

Celem pracy było wyodrębnienie oraz katalogowy opis szesnastowiecznych opraw książkowych z kolekcji zabytkowego księgozbioru Biblioteki Jasnogórskiej, których wykonanie można przypisać krakowskim warsztatom introligatorskim. Z liczby ponad 13 tysięcy starodruków zgromadzonych w tej kolekcji, do dalszych badań wytypowano dwieście opraw, o niekwestionowanym szesnastowiecznym rodowodzie. Kolejny obszar badań to ustalenie listy krakowskich introligatorów z tego okresu oraz lokalizacji ich warsztatów w mieście. Dokonano tego na podstawie materiałów źródłowych oraz publikacji omawiających działalność społeczności szesnastowiecznego Krakowa.

W rozprawie zawarto rozważania nad metodologią i terminologią badań oprowoznawczych, ostatecznie skupiając się na sposobach opisu i katalogowania opraw książkowych. W odniesieniu do zaproponowanego autorskiego schemat opisu opraw dokonano takiego dla 12 opraw wywodzących się z krakowskiej szkoły introligatorskiej, traktując te obiekty oraz ich liczbę jako próbę reprezentatywną dla całego liczącego dwieście jednostek zbioru.

Jasnogórcy Paulini wykazywali dużą troskę o zabezpieczenie przechowywanych w bibliotece klasztornej dzieł. Starali się powierzać jej zasoby sprawdzonym mistrzom introligatorskim z wyrobieniem artystycznym i wysokim kunsztem rzemieślniczym. Oprawy autorstwa rodzimych mistrzów w elemencie dekoracyjności i wykonawstwa nie odbiegają poziomem od wytworów pochodzących z czołowych europejskich ośrodków typograficznych.

Summary

Agnieszka Biały

The collection of the Library in Jasna Góra as the example of the sixteenth century bindings of Cracow school - selected issues

The aim of this study was to select and describe the sixteenth-century book covers from the historical collection of books in the Library in Jasna Góra, which were made in Cracow bookbinding workshops. From over 13,000 manuscripts stored in this collection, two hundred bindings of the sixteenth – century origin were selected for further studies.

The next area of studies is to make the list of Cracow bookbinders of that time and location of their workshops in the city. The original materials and publications discussing the activities of the sixteenth-century community in Cracow were the basis of the studies.

This work contains methodological considerations and terminology connected with bookbinding and it eventually focuses on the ways of book covers description and cataloging.

According to the model of binding descriptions which has been proposed, 12 examples of Cracow school bookbinding origin were described. Both the objects themselves, as well as their number were regarded as an attempt to represent the whole set, which consists of two hundred units.

Monks from Jasna Góra showed great care to protect the monastery works stored in their library. It was very important to them to let the best skilled and sophisticated masters of craft work with their collection. Both bindings made by native masters and decorative details can be compared to the works from Europe's leading typographic centers.

